

**PER KOERIER**

**Bijlage: openbare versie**

Deloitte Accountants B.V.

Het bestuur

Wilhelminakade 1

3072 AP ROTTERDAM

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 1 van 131  
Kopie aan Nauta Dutilh, mr. J. Italianer

E-mail [REDACTED]

Betreft Oplegging bestuurlijke boete aan  
Deloitte Accountants B.V.

Geacht bestuur,

De Autoriteit Financiële Markten (AFM) heeft besloten aan Deloitte Accountants B.V. (Deloitte) een bestuurlijke boete van € 54.450, - op te leggen, omdat Deloitte bij het uitvoeren van wettelijke controles over het boekjaar 2008 er onvoldoende voor heeft gezorgd dat haar externe accountants de Nadere voorschriften controle- en overige standaarden (NV COS), de Verordening gedragscode (VGC) en/of de Nadere voorschriften onafhankelijkheid van de openbaar accountant (NVO) hebben nageleefd. Dit is een overtreding van artikel 14 van de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta).

Hieronder wordt het besluit toegelicht. In paragraaf 1 vindt u een algemene weergave van het onderzoek, het verloop van het proces en het wettelijk kader. In paragraaf 2 wordt de zienswijze van Deloitte weergegeven. Paragraaf 3 bevat de feiten en een beoordeling daarvan, met inachtneming van de zienswijze van Deloitte. Paragraaf 4 bevat het besluit en in paragraaf 5 staat hoe u bezwaar kunt maken. De versie van het besluit, die openbaar wordt gemaakt, is als bijlage bijgevoegd.

## **1. Algemeen**

### **1.1 Onderzoek**

De AFM heeft sinds de start van het doorlopend toezicht op Deloitte (op 27 september 2007) diverse onderzoeken uitgevoerd bij Deloitte. [REDACTED]

In de onderhavige zaak heeft de AFM, om vast te stellen of Deloitte en haar externe accountants voldoen aan het bepaalde bij en krachtens de Wta, (onder meer) een selectie van controledossiers beoordeeld.

Datum 15 februari 2012

Ons kenmerk JZ- [REDACTED]

Pagina 2 van 131

De AFM heeft veertien wettelijke controles van jaarrekeningen over het boekjaar 2008 onderzocht. Deze waren verdeeld over de drie sectoren die Deloitte destijds in haar controlepraktijk hanteerde [REDACTED]. Bij aanvang van het dossieronderzoek waren deze wettelijke controles afgerond en waren de jaarrekeningen voorzien van een accountantsverklaring. Dertien van deze wettelijke controles zijn onderzocht, omdat zij binnen de speerpunten van de AFM vielen voor haar reguliere onderzoeken in 2009. [REDACTED] [I] is geselecteerd, omdat Deloitte bij een relatief groot aantal [REDACTED] wettelijke controles uitvoert. Het betreft de volgende controlecliënten:

Sector Deloitte / Controlecliënt	<sup>1</sup>	Externe accountant
[REDACTED]		
[A]	<sup>2</sup>	[REDACTED]
[B]		[REDACTED]
[C]		[REDACTED]
[D]		[REDACTED]
[E]		[REDACTED]
[F]		[REDACTED]
[G]		[REDACTED]
[H]		[REDACTED]
[REDACTED]		
[I]		[REDACTED]
[REDACTED]		
[J]		[REDACTED]
[K]		[REDACTED]
[L]		[REDACTED]
[M]		[REDACTED]
[N]		[REDACTED]

De AFM heeft niet de volledige controles onderzocht, maar zich vooral gericht op de volgende, belangrijke onderdelen:

- opbrengstverantwoording;
- gebruikmaken van de werkzaamheden van andere accountants;
- continuïteitsveronderstelling;
- financiële activa;

<sup>1</sup>

<sup>2</sup>

[REDACTED]

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 3 van 131

- onderhanden projecten;
- voorraden;
- onroerend goed;
- betrokkenheid van de externe accountant.

De AFM heeft de wettelijke controles beoordeeld door zelfstandig onderzoek te doen naar de relevante vastleggingen in de controledossiers en de controles te bespreken met de verantwoordelijke externe accountant en leden van zijn opdrachtteam.

Uit het onderzoek door de AFM is naar voren gekomen dat de externe accountants van Deloitte in tien van de veertien onderzochte wettelijke controles op één of meer onderdelen van de controle in onvoldoende mate hebben voldaan aan de aan hen gestelde eisen terzake van hun vakbekwaamheid en in twee van de veertien wettelijke controles bovendien in onvoldoende mate hebben voldaan aan de aan hen gestelde eisen terzake van hun onafhankelijkheid.

## 1.2 Verloop van het proces

Het onderzoek is gestart met een “kick-off” bijeenkomst op 28 oktober 2009. Tijdens deze bijeenkomst heeft Deloitte een presentatie gegeven waarin zij een toelichting heeft gegeven op onder andere haar controleaanpak, het systeem van opdrachtgerichte kwaliteitsbeoordeling (OKB) en special reviews (als onderdeel van het practice review systeem), informatieverstrekking aan professionals, onafhankelijkheid en groepscontroles. De AFM heeft een presentatie gegeven waarin zij de doelstelling en de planning van haar onderzoek heeft toegelicht.

In de periode van 3 november 2009 tot en met 8 april 2010 heeft de AFM het onderzoek uit hoofde van haar doorlopend toezicht uitgevoerd op de veertien bovengenoemde controledossiers. In die periode heeft de AFM aanvullende informatie van Deloitte opgevraagd met betrekking tot de controledossiers [B], [A], [K], [M], [I], [J] en [L]. Ten aanzien van het controledossier [I] heeft de [REDACTED] van Deloitte aanvullend de onafhankelijkheid van Deloitte ten opzichte van de controlecliënt onderzocht. Ten aanzien van het controledossier [M] heeft Deloitte aanvullend expertise van Deloitte [REDACTED] betrokken om een specifieke casus inzake mogelijke overtreding van wet- en regelgeving nader te onderzoeken. De aanvullend ontvangen informatie is door de AFM meegenomen in het onderzoek.

Op 22 december 2009 heeft de AFM haar bevindingen op hoofdlijnen besproken met Deloitte.



Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 4 van 131

Op 18 februari 2010 heeft Deloitte schriftelijk gereageerd op de brief van 16 februari 2010. Op 23 februari 2010 heeft de AFM die schriftelijke reactie met Deloitte besproken. Op 2 maart 2010 heeft de AFM van Deloitte een schriftelijke toelichting inzake [REDACTED] ontvangen.

Op 6 april 2010 heeft de AFM een overleg gehad met Deloitte. Daarbij heeft de AFM aan Deloitte een update gegeven van de voorlopige bevindingen, de status en de verdere planning van het onderzoek. Ook is aan de orde geweest dat op 8 april 2010 nog een afrondende bespreking met de externe accountant en het Audit & Assurance Center (AAC) zou plaatsvinden met betrekking tot de beoordeling van het controledossier [A]. Daarnaast zijn de [REDACTED] nogmaals aan de orde geweest.

Op 8 april 2010 heeft de AFM de laatste onderzoekswerkzaamheden verricht, bestaande uit een slotbespreking met Deloitte over de bevindingen inzake het controledossier [A].

[REDACTED]

Op 29 april 2010 heeft de AFM het concept onderzoeksrapport aan Deloitte verstuurd.

Op 16 juni 2010 heeft Deloitte schriftelijk gereageerd op het concept onderzoeksrapport.

In de periode van 16 juni 2010 tot en met 13 augustus 2010 heeft de AFM de reactie van Deloitte beoordeeld, waar nodig bij Deloitte aanvullende informatie opgevraagd en in het onderzoek betrokken.

Op 16 augustus 2010 heeft de AFM een overleg gehad met Deloitte. De belangrijkste (actie)punten uit deze bespreking zijn op 17 augustus 2010 per e-mail bevestigd door de AFM. Op 14 september 2010 heeft op verzoek van Deloitte een volgende bespreking plaatsgevonden, waarbij de AFM nadere uitleg heeft gegeven over de interpretatie en weging van bepaalde bevindingen.

Eveneens op 14 september 2010 heeft Deloitte op eigen verzoek telefonisch overleg gehad met de AFM, met betrekking tot [REDACTED]. Op 21 september 2010 heeft hierover nader telefonisch overleg plaatsgevonden tussen de AFM en Deloitte. Deloitte heeft op 11 oktober 2010 de AFM telefonisch in kennis gesteld van haar bestuursbesluit om [REDACTED].

Bij brief van 23 december 2010 heeft de AFM haar voornemen kenbaar gemaakt om aan Deloitte een bestuurlijke boete op te leggen wegens overtreding van artikel 14 Wta.

Op 16 februari 2011 heeft Deloitte zowel schriftelijk als mondeling haar zienswijze op het voornemen tot boeteoplegging gegeven.

Op 3 mei 2011 heeft Deloitte in aanvulling op haar zienswijze van 16 februari 2011 de AFM twee opinies toegezonden, te weten:

- een opinie van prof. [REDACTED] RA<sup>3</sup> d.d. 30 maart 2011, betreffende de controledossiers [A], [D] en [C], en;
- een opinie van prof. dr. [REDACTED] RA<sup>4</sup> d.d. 29 april 2011, betreffende het controledossier [A].

Op 13 oktober 2011 heeft Deloitte de AFM een tweede aanvulling op haar zienswijze gezonden.

### 1.3 Wettelijk kader

In artikel 14 Wta is bepaald dat de accountantsorganisatie ervoor zorg draagt dat de externe accountants die bij haar werkzaam zijn of aan haar zijn verbonden, voldoen aan het bij of krachtens afdeling 3.2 van de Wta bepaalde. Voor zover voor deze zaak van belang, is dit als volgt uitgewerkt:

- Vakbekwaamheid  
In afdeling 3.2 (artikel 25 Wta) staat dat de externe accountant voldoet aan bij of krachtens algemene maatregel van bestuur te stellen regels ter zake van zijn vakbekwaamheid, objectiviteit en integriteit. In het Bta wordt dit verder uitgewerkt, onder meer in artikel 35 Bta, waarin wordt gesteld dat een externe accountant zich aan de verordeningen en nadere voorschriften houdt die krachtens artikel 19, eerste of tweede lid, van de Wet op de Registeraccountants (Wet RA) zijn vastgesteld. Artikel 35 Bta verwijst hiermee naar onder meer de VGC<sup>5</sup> en de NV COS.<sup>6</sup> De VGC en de NV COS bevatten voorschriften die accountants in acht moeten nemen bij onder meer het uitvoeren van wettelijke controles.
- Onafhankelijkheid  
In afdeling 3.2 (artikel 25a Wta) staat dat de externe accountant voldoet aan bij of krachtens algemene maatregel van bestuur te stellen regels ter zake van zijn onafhankelijkheid. In het Bta wordt dit verder uitgewerkt, onder meer in artikel 35 Bta, waarin wordt gesteld dat een externe accountant zich aan de verordeningen en nadere voorschriften houdt die krachtens artikel 19, eerste of tweede lid, Wet RA zijn vastgesteld. Artikel 35 Bta verwijst hiermee naar onder meer de VGC en de NVO.<sup>7</sup> De VGC en de NVO

<sup>3</sup> Hoogleraar [REDACTED]

<sup>4</sup> Emeritus hoogleraar [REDACTED]

<sup>5</sup> De delegatiegrondslag voor de VGC wordt gevormd door artikel 19, eerste en tweede lid, Wet op de Registeraccountants.

<sup>6</sup> De delegatiegrondslag voor de NV COS wordt gevormd door artikel 19, eerste, tweede en zesde lid, Wet op de Registeraccountants juncto artikel A-130.7 Verordening Gedragscode. De AFM baseert zich op de COS zoals vastgesteld bij besluit van het bestuur van het NIVRA van 16 mei 2007.

<sup>7</sup> De delegatiegrondslag voor de NVO wordt gevormd door artikel 19, eerste, tweede en zesde lid, Wet op de Registeraccountants juncto artikel B1-290.1 Verordening Gedragscode. De AFM baseert zich op de COS zoals vastgesteld bij besluit van het bestuur van het NIVRA van 16 mei 2007.

bevatten voorschriften die accountants in acht moeten nemen bij onder meer het uitvoeren van wettelijke controles.

## 2. Zienswijze Deloitte

Deloitte heeft zowel een schriftelijk als een mondeling haar zienswijze gegeven op het onderzoeksrapport van de AFM en het daarop gebaseerde boetevoornemen van 23 december 2010. Kort weergegeven, voert Deloitte het volgende aan:

### *Bezwaren tegen het rapport op vier niveaus*

Deloitte kan zich met de meeste bevindingen en conclusies uit het onderzoeksrapport niet verenigen. De bezwaren van Deloitte liggen op vier niveaus:

- niveau 1: de AFM baseert zich op onjuiste feiten;
- niveau 2: de AFM hanteert onjuiste interpretaties dan wel een onjuist normenkader van de op de feiten toepasselijke normen (met name de COS-Standaarden);
- niveau 3: de AFM past geen weging toe van het belang van de betreffende bevinding in de context van de controle als geheel;
- niveau 4: de AFM maakt een onjuiste extrapolatie van haar bevindingen (gebaseerd op een zeer beperkt aantal, niet a-select gekozen controledossiers), leidend tot onjuiste conclusies ten aanzien van vakbekwaamheid en zorgplicht.

### *Reacties per bevinding in het rapport*

Daarnaast heeft Deloitte op de afzonderlijke bevindingen uit het onderzoeksrapport haar zienswijze gegeven. De op 3 mei 2011 nog nagezonden opinies van prof. [REDACTED] en prof. [REDACTED] zien ook uitsluitend op specifieke bevindingen uit het rapport, ten aanzien van de dossiers [A] ([REDACTED]), en [D] en [C] ([REDACTED]).

### *Zorgplicht van artikel 14 Wta*

Deloitte meent dat het niet naleven van de regels, voor zover daarvan al sprake is, in ieder geval geen structureel karakter had, zoals de AFM stelt. De bevindingen van de AFM kunnen dan ook niet de conclusie dragen, dat Deloitte niet aan haar zorgplicht van artikel 14 Wta heeft voldaan. Bovendien gaat de AFM volgens Deloitte uit van een onjuiste interpretatie van de zorgplicht van artikel 14 Wta. Deloitte licht dat als volgt toe:

De zorgplicht van artikel 14 Wta is een inspanningsverplichting. Blijkens de wetsgeschiedenis heeft de accountantsorganisatie de zorgplicht om de randvoorwaarden te creëren voor het adequaat functioneren van de externe accountant en om maatregelen te treffen, indien dit functioneren niet langer strookt met de gestelde eisen. Deze inspanningsverplichting geeft de accountantsorganisatie vorm door haar stelsel van kwaliteitsbeheersing en de controle op de naleving daarvan. Het stelsel van kwaliteitsbeheersing van Deloitte en de wijze waarop zij dit toepaste en onderhield, voldeed aan de vereisten. De AFM stelt dit ook niet ter discussie [REDACTED]

[REDACTED]. Met haar functionerende stelsel van kwaliteitsbeheersing heeft Deloitte aan haar inspanningsverplichting ex artikel 14 Wta voldaan. Ook de AFM heeft zich in deze zin uitgelaten over de aard van de zorgplicht, tijdens een ‘OOB-overleg’ van 21 juni 2006. De AFM heeft toen opgemerkt, in lijn met de wetsgeschiedenis:

*“De vaktechnische verantwoordelijkheid ligt in eerste instantie bij de externe accountants. De accountantsorganisatie is verantwoordelijk voor de omstandigheden waarbinnen kwaliteit geleverd kan worden en voor de bewaking ervan. Indien het vaktechnisch falen samenhangt met tekortkomingen in het stelsel van kwaliteitsbeheersing of in de zorgplicht ligt de verantwoordelijkheid wel bij de accountantsorganisatie.”*

Het voorgaande betekent dat de AFM moet aantonen dat er een causaal verband bestaat tussen het vaktechnisch falen door de externe accountant en tekortkomingen op het vlak van de zorgplicht aan de zijde van accountantsorganisatie. De enkele constatering dat er door externe accountants overtredingen zijn begaan, is onvoldoende.

#### ***Geen risicoaansprakelijkheid***

Zou Deloitte worden beboet, terwijl zij wel aan haar hierboven omschreven zorgplicht heeft voldaan, dan zou sprake zijn van een risicoaansprakelijkheid voor de accountantsorganisatie, hetgeen niet alleen in strijd zou zijn met de Wta, maar ook met artikel 6 EVRM (‘geen straf zonder schuld’).

#### ***Rechtszekerheidsbeginsel/bepaalbaarheidsgebod***

Ook zou een boete in strijd zijn met artikel 7 EVRM. Mocht – ondanks het bovenstaande – de interpretatie van de normen door de AFM juist blijken te zijn, dan is de overtreding van artikel 14 Wta Deloitte niet te verwijten. Er heeft dan te gelden dat de wijze van interpretatie en toepassing van de normen door de AFM voor Deloitte in veel gevallen niet kenbaar was, zodat Deloitte haar handelen daarop niet heeft kunnen afstemmen. Die niet-kenbaarheid wordt mede veroorzaakt doordat de controlestandaarden principle-based zijn. Het opleggen van een bestuurlijke boete onder deze omstandigheden zou strijd opleveren met het rechtszekerheidsbeginsel (lex certa) en het bepaaldheidsgebod van artikel 7 EVRM: de invulling van de toegepaste wet- en regelgeving door de AFM zou dan niet voldoen aan de vereisten van *foreseeability* en *accessibility*. Deloitte verwijst in dit verband ook naar:

- de uitspraak van de rechtbank Rotterdam van 7 april 2011 in de zaak KSG Registeraccountants/AFM<sup>8</sup>, waarin in het kader van een afgewezen vergunningaanvraag is overwogen dat “het rechtszekerheidsbeginsel eraan in de weg [staat] dat AFM thans tot een strengere beoordeling van de toepassing van de COS komt, dan wat tot heden in de branche algemeen gebruikelijk is en daar als aanvaardbaar professioneel handelen werd geaccepteerd” en dat de AFM pas tot een volle beoordeling van de COS-normen mag komen en handhavend mag optreden “na de markt daaromtrent te hebben geïnformeerd en met inachtneming van een overgangperiode”, en;
- de uitspraak van de rechtbank Rotterdam van 4 mei 2011 in de zaak Mercedes-Benz Financial Services Nederland B.V./AFM<sup>9</sup>, waaruit volgt dat de AFM geen invulling aan wettelijke normen mag geven, die verder gaat dan hetgeen in de onderliggende regel is bepaald.

---

<sup>8</sup> LJN: BQ1017.

<sup>9</sup> LJN: BQ3835.

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	8 van 131

### ***Boete als ultimum remedium***

Daarnaast zou boeteoplegging in strijd zijn met de kennelijke bedoeling van de wetgever. In de memorie van toelichting op de Wta is te lezen:

*“Handhaving door de AFM van de eisen die worden gesteld aan de externe accountant is een ultimum remedium. In eerste instantie zal de AFM de accountantsorganisatie aansporen om maatregelen te treffen jegens een aan haar verbonden accountant die bij het uitvoeren van werkzaamheden betreffende de totstandkoming of de uitvoering van een opdracht tot het verrichten van wettelijke controles handelt of heeft gehandeld in strijd met de normen [...].”*

Hieruit blijkt dat juist bij overtredingen van de zorgplicht uitgangspunt is dat de AFM de accountantsorganisatie eerst zonder het treffen van handhavingsmaatregelen de mogelijkheid biedt om tot herstel over te gaan. Dit zou de AFM ten onrechte nalaten, indien nu, naar aanleiding van het allereerste reguliere onderzoek, direct tot boeteoplegging zou worden overgaan.

### ***Subsidiair: publicatie van de boete***

Mocht de AFM niettemin tot boeteoplegging overgaan, dan zou de AFM moeten afzien van publicatie van het boetebesluit, om de volgende redenen:

Op 1 september 2010 heeft de AFM met veel publiciteit een rapport openbaar gemaakt over de kwaliteit van de accountantscontroles en kwaliteitsbewaking door de Big Four. Met die publicatie heeft de AFM haar geheimhoudingsverlichting van artikel 63a Wta geschonden en die schending heeft Deloitte reputatieschade toegebracht. Maar ook zijn door de publicatie van het rapport de beide doelen van het openbaar maken van een bestuurlijke boete reeds bereikt: i) aan de gebruikers van accountantsverklaringen is duidelijk gemaakt dat de AFM de normen daadwerkelijk handhaaft en ii) de cliënten en het publiek zijn gewaarschuwd. Bij de publicatie van een bestuurlijke boete heeft de AFM daarom geen belang meer.

Zou de AFM ondanks het voorgaande tot publicatie overgaan, dan moet dat worden beschouwd als een zelfstandige punitieve sanctie, naast de opgelegde boete. Dit vanwege i) de toegevoegde reputatieschade waartoe publicatie zal leiden en ii) het feit dat publicatie geen reparatoir doel meer kan dienen. Publicatie van de boete zou daarom in strijd komen met artikel 6 EVRM.

Meer subsidiair stelt Deloitte dat bij een eventuele publicatie van het boetebesluit terughoudendheid is geboden, in het licht van artikel 67 lid 4 Wta en gelet op het maatschappelijk belang van behoud van effectief toezicht. In verband met de openbaarmaking die in beginsel plaatsvindt, die het eventuele boetebesluit niet méér of andere gegevens te bevatten dan die strikt noodzakelijk zijn ter onderbouwing van het besluit. Slechts die (onderdelen van de) bevindingen en conclusies uit het boeterapport die rechtstreeks voor de onderbouwing van het besluit noodzakelijk zijn, mogen in het eventuele besluit worden opgenomen. Ook dient de tekst geschoond te worden van vertrouwelijke, concurrentie- en privacygevoelige informatie. Hierbij gaat het niet alleen om informatie die rechtstreeks kan worden herleid tot afzonderlijke personen en cliënten, maar ook om de vermelding van een functie – bijvoorbeeld die van externe accountant – of alle gegevens waaruit kan worden afgeleid welke controlecliënten in het onderzoek zijn betrokken. Dit is zeker van belang, omdat de AFM in het boeterapport



diverse conclusies trekt over het handelen van cliënten van Deloitte, waardoor (aansprakelijkheids-)risico's zouden kunnen ontstaan voor de die cliënten zelf en voor hun leidinggevenden.

### **3. Feiten en beoordeling van de feiten**

#### **3.1 Indeling paragraaf 3**

Deze paragraaf kent de volgende indeling. In paragraaf 3.3 wordt behandeld op welk onderdeel of welke onderdelen van de wettelijke controle de externe accountants van Deloitte in onvoldoende mate hebben voldaan aan de aan hen gestelde eisen terzake van hun vakbekwaamheid (in tien van de veertien onderzochte wettelijke controles) en hun onafhankelijkheid (in twee van de veertien onderzochte wettelijke controles). Vervolgens wordt in paragraaf 3.4 uiteengezet dat dit niet-naleven van de beroepsregels door de externe accountants betekent dat Deloitte als accountantsorganisatie haar zorgplicht van artikel 14 Wta heeft overtreden. In paragraaf 3.5 wordt de zienswijze van Deloitte besproken, voor zover deze nog niet in de paragrafen 3.3 en 3.4 aan de orde is gekomen.

Voor een goed begrip wordt allereerst in paragraaf 3.2 in grote lijnen weergegeven wat de tekortkomingen van de externe accountants van Deloitte inhielden en waarom de AFM de uit die tekortkomingen voortvloeiende overtreding van Deloitte als ernstig kwalificeert.

#### **3.2 Samenvatting bevindingen**

De externe accountant heeft een wettelijke controletaak en geldt daarmee als vertrouwenspersoon van het maatschappelijk verkeer (bedrijfsleven, overheid, financiële markten). Beleggers, crediteuren en andere stakeholders moeten kunnen vertrouwen op het oordeel van de externe accountant, zoals opgenomen in de controleverklaring bij de jaarrekening. Het is dan ook van groot belang dat de externe accountant de wettelijke controle van de jaarrekening uitvoert met inachtneming van de daarvoor geldende regels. Dit betekent onder meer dat de externe accountant moet beoordelen of een controle-opdracht kan worden aanvaard of voortgezet en of de af te geven controleverklaring is onderbouwd met toereikende controle-informatie.

In tien van de veertien door de AFM beoordeelde wettelijke controles van Deloitte heeft de externe accountant niet voldaan aan bovengenoemde vereisten. In die tien gevallen is sprake van tekortkomingen door de externe accountant op één of meer belangrijke onderdelen van de controle. [REDACTED]

[REDACTED] brengt met zich mee dat Deloitte niet heeft voldaan aan haar verplichting om er zorg voor te dragen dat haar externe accountants voldoen aan de voor hen geldende beroepsregels.

De bevindingen van de AFM kunnen als volgt worden samengevat:

- De meeste tekortkomingen constateerde de AFM bij de wettelijke controles van [H] (3.3.1), [I] (3.3.2), [M]/[N] (3.3.3) en [L] (3.3.4). De tekortkomingen zien onder meer op het verkrijgen van ontoereikende controle-informatie over de in de jaarrekening getoonde opbrengsten en bedrijfsresultaten. Bij [I] [M]/[N] en [I] gaat het (mede) om de winstneming op projecten in ontwikkeling (3.3.3.1 en 3.3.2.3). Ook bij [K] is dit onderdeel ontoereikend gecontroleerd (3.3.5.2 en 3.3.5.3).
- Bij de controle van [I] heeft de externe accountant eveneens ontoereikende controle-informatie verkregen over bestaan, eigendom en waardering van [I] (3.3.2.3). Verder is bij deze controle sprake van een zodanig gebrek aan betrokkenheid van de externe accountant, dat hij in redelijkheid geen verantwoordelijkheid had mogen nemen voor de afgegeven goedkeurende controleverklaring. Dit geldt niet alleen voor zijn oordeel omtrent de getrouwheid van de jaarrekening, maar evenzeer voor zijn oordeel omtrent [I] (3.3.2.4). Ook heeft de externe accountant bij de controle van [I] bedreigingen van zijn onafhankelijkheid onvoldoende onderkend en meegewogen (3.3.2.2).
- Bij de wettelijke controles van [K] en [M]/[N] zijn de externe accountants gestuit op aanwijzingen voor fraude, die zij ontoereikend en onvoldoende professioneel-kritisch hebben onderzocht (3.3.5.1 en 3.3.3.8):
  - In [I] waren [K]-vennootschappen door [I] beboet wegens overtreding van [I] en tijdens de controle 2008 heeft [I] bij [K] [I]. [K] heeft een advocaat onderzoek laten doen naar mogelijke overtredingen van [I]. Die advocaat kwam tot de conclusie dat geen overtredingen konden worden bewezen en de externe accountant is vervolgens voor zijn controle volledig afgegaan op die conclusie. De reikwijdte van het advocatenonderzoek was daarvoor echter te beperkt en de externe accountant heeft niet zelf kennis genomen van relevante feiten; hij is bijvoorbeeld niet in de boekhouding nagegaan welke transacties hadden plaatsgevonden met door [I] onderzochte partijen.
  - Bij de andere controle was met betrekking tot [I] sprake van concrete aanwijzingen voor [I]. De externe accountant heeft deze aanwijzingen niet onderkend en heeft geen onderzoek gedaan om na te gaan of daadwerkelijk sprake kon zijn van een vermoeden van overtreding van [I] en mogelijk daaruit volgende consequenties voor de controle en de jaarrekening.
- Uit het controledossier van [A] blijkt onder meer dat solide staatsobligaties (zoals Nederlandse en Duitse) in de jaarrekening niet als level 1 (directe koppeling met marktprijzen), maar als level 2 (indirecte koppeling met marktprijzen door ontbreken van zowel een liquide markt als een reële prijsstelling) zijn gepresenteerd (3.3.6.1). De gebruiker van de jaarrekening mocht er op basis van deze level 2-indeling van uitgaan dat sprake was van minder liquide obligaties. Dit lijkt niet terecht, omdat het ging om staatsobligaties die tijdens de kredietcrisis werden beschouwd als veilige haven, en waarin juist om die reden nog gehandeld werd. Uit het controledossier blijkt niet wat de onderbouwing is van de aanduiding dat waardering conform level 2 is geschied en evenmin dat Deloitte deze wijze van presentatie tijdens de controle ter discussie heeft gesteld. Dit betekent dat de externe accountant op dit punt ontoereikende controle-informatie heeft verkregen en een onvoldoende professioneel-kritische houding heeft aangenomen, en dat de afgegeven

controleverklaring met betrekking tot deze materiële toelichting in de jaarrekening onvoldoende is onderbouwd. Deloitte stelt dat de toelichting van de level-indeling niet materieel zou zijn. Dit is naar de mening van AFM ten onrechte. De verslaggevingregels bepalen dat een toelichting als deze wel degelijk materieel is. In dit geval gaat het bovendien om staatsobligaties ten bedrage van , tientallen malen hoger dan de door externe accountant zelf vastgestelde materialiteit. Ook bij de evaluatie van controleverschillen heeft de externe accountant blijk gegeven van een onjuiste opvatting over materialiteit (3.3.6.2).

- Bij de wettelijke controle van [G] ( ) is de externe accountant afgegaan op het oordeel van een accountant, zonder te hebben vastgesteld of de door die accountant uitgevoerde controlewerkzaamheden toereikend waren (3.3.7.1). Ook in de controle van [I] is sprake van ontoereikende eigen werkzaamheden om te kunnen steunen op de bevindingen van andere accountants (3.3.2.5).
- Ten slotte is bij de wettelijke controles van [B] en [E] sprake van één specifieke bevinding, met betrekking tot opdrachtaanvaarding respectievelijk opdrachtvoortzetting:
  - Bij [B] (3.3.8.1) heeft de bevinding betrekking op een *fairness opinion*, die eerder door een netwerkonderdeel van Deloitte was afgegeven in verband met de waardering van . Deze waardering vond zijn weerslag in de jaarrekening 2008 van [B]. De externe accountant heeft het risico op zelftoetsing niet onderkend en geen maatregelen genomen om dit risico weg te nemen.
  - Bij de controle van [E] (3.3.9.1) heeft de externe accountant in het kader van de beoordeling van de opdrachtcontinuering niet vastgesteld wie de uiteindelijke belanghebbenden (UBO's, *ultimate beneficial owners*) waren. De externe accountant wist dus niet met wie hij van doen had en of er mogelijk sprake was van een niet-integere opdrachtgever of connecties met partijen die op verboden lijsten stonden in verband met witwassen of terrorismefinanciering. Hij is wel tot de inschatting gekomen dat één van de UBO's hoogstwaarschijnlijk een was, maar heeft geen onderzoek gedaan naar de achtergrond van deze en van eventuele andere UBO's.

### 3.3 Vakbekwaamheid/onafhankelijkheid van externe accountant in onderzochte controledossiers

Bij tien van de veertien geselecteerde wettelijke controles heeft de AFM overtredingen geconstateerd die aan de boete ten grondslag worden gelegd.

In de onderdelen 3.3.1 tot en met 3.3.9 van deze paragraaf zal de AFM per onderzochte wettelijke controle de individuele bevindingen uit het onderzoeksrapport behandelen, waarbij de volgende indeling wordt gehanteerd:

- Norm;
- Toelichting van de AFM op de norm;
- Feiten uit het onderzoeksrapport;
- Beoordeling van die feiten;
- Zienswijze Deloitte;
- Beoordeling van de zienswijze;
- Conclusie.

De volgorde van behandeling van de wettelijke controles is:

[H] (3.3.1), [I] (3.3.2), [M] en [N] (3.3.3), [L] (3.3.4), [K] (3.3.5), [A] (3.3.6), [G] (3.3.7), [B] (3.3.8) en [E] (3.3.9).

Tot slot zal aandacht worden besteed aan de weging van de bevindingen (3.3.10).

### 3.3.1 [H]

#### Profielchets

Externe accountant	
Boekjaar	2008
Type onderneming	
Accountantsverklaring	
Verslaggevingsstelsel	Titel 9 boek 2 BW
Balanstotaal	
Vorraden	
Netto-omzet	
Resultaat voor belasting	
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	
Materialiteit	

[H] is <sup>10</sup>

#### 3.3.1.1 Controleanpak verkopen

##### Norm

COS 300 paragraaf 2.

##### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet de controle zodanig plannen en opzetten dat de opdracht op effectieve wijze wordt uitgevoerd. Hierbij moet hij naar aanleiding van verkregen kennis van de entiteit en haar omgeving en de risico-inschattingen die hieruit volgen, nadere controlewerkzaamheden plannen waarbij de aard, tijdsfasering en de omvang worden bepaald aan de hand van het ingeschatte risico van een afwijking van materieel belang op beweringenniveau. Hierbij overweegt de accountant onder meer het belang van het risico, de kenmerken van de desbetreffende transactiestromen, de aard van de interne beheersingsmaatregelen van de entiteit en of hij verwacht

een bepaalde transactiestroom of jaarrekeningpost met een primair gegevensgerichte dan wel een primair systeemgerichte aanpak te controleren.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de netto-omzet uit verkoop van € bedraagt en circa % van de netto-omzet vertegenwoordigt. De omzet uit verkoop van (in de jaarrekening aangeduid met ) bedraagt circa € en vertegenwoordigt circa % van de netto-omzet.
- b. In het controledossier is een beschrijving van de administratieve organisatie en interne beheersing (“AO/IB beschrijving”) opgenomen waarin onder meer het verkoopproces is beschreven. In deze AO/IB beschrijving is het proces rondom de beschreven. Uit de mondelinge toelichting van de externe accountant blijkt dat de interne beheersingsomgeving met betrekking tot de verkoop van wezenlijk verschilt van de interne beheersingsomgeving van . Een voorbeeld hiervan is dat . Dit blijkt tevens uit het memo, gedateerd 2009, dat de externe accountant ten behoeve van de AFM heeft opgesteld naar aanleiding van het door de AFM uitgevoerde dossieronderzoek.
- c. Uit document blijkt dat er in de controleaanpak geen onderscheid wordt gemaakt tussen de transactiestromen verkoop en en dat er een primair systeemgerichte aanpak voor de controle van de verkopen als geheel wordt gehanteerd.
- d. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de verschillen in de beheersingsomgeving van de verkoop en van heeft betrokken in de bepaling van de algehele controleaanpak.
- e. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de verkopen systeemgericht zijn gecontroleerd.

### Beoordeling van die feiten

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de transactiestromen voor wat betreft de totstandkoming van verkooptransacties en in de financiële administratie wezenlijk van elkaar verschillen en dat derhalve de controle van de verkopen en de verkopen separaat van elkaar moeten worden gepland. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant de controle van de verkoop en de controle van de verkopen niet separaat heeft opgezet en daarmee heeft de externe accountant de controle niet zodanig gepland en opgezet dat de opdracht op effectieve wijze kan worden uitgevoerd. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 2 van COS 300 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. In deze reactie heeft Deloitte de conclusie van de AFM niet weersproken. De reactie van Deloitte bestaat met name uit een

uiteenzetting van de aanvullende controlewerkzaamheden die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

### **Beoordeling van de zienswijze**

De externe accountant heeft niet gewaarborgd dat bij de planning van de controle passende aandacht is besteed aan belangrijke deelgebieden van de controle, te weten de verkoop [REDACTED] en de verkoop [REDACTED] ([REDACTED]).

En zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusie niet weerleggen.

### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de aanpak van de controle terzake van de verkopen COS 300 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

#### **3.3.1.2 Controle verkopen [REDACTED]**

##### **Norm**

COS 500 paragraaf 2.

##### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen of de omzet bestaat en volledig is verantwoord. Hiertoe moet hij toereikende controle-informatie verkrijgen. Controle-informatie wordt verkregen door het uitvoeren van controlewerkzaamheden. Als de externe accountant wil steunen op de interne beheersingsmaatregelen van de controlecliënt zal hij systeemgerichte werkzaamheden moeten uitvoeren om vast te stellen dat de interne beheersingsmaatregelen effectief werken en hij daarop kan steunen. Daarnaast moeten voor materiële soorten transacties, posten en onderdelen van de toelichting altijd (ook) gegevensgerichte werkzaamheden worden verricht.

##### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. In het controledossier is een AO/IB beschrijving opgenomen waarin onder meer het verkoopproces [REDACTED] is beschreven. In deze AO/IB beschrijving is het proces rondom de verkoop [REDACTED] tevens summier beschreven.
- b. In het controledossier is een leadsheet (aansluiting grootboek op de jaarrekening) opgenomen in de controlesectie omzet. In dit document is onder meer een globale cijferanalyse vastgelegd met betrekking tot de omzet "other sales", waar de omzet [REDACTED] deel van uitmaakt. Uit deze vastlegging blijkt niet aan welke norm de externe accountant heeft getoetst en wat de redenen zijn voor de fluctuaties ten opzichte van het vorige boekjaar.

- c. In het controledossier zijn geen andere vastleggingen aangetroffen anders dan die aangegeven in de feiten a en b die controle-informatie verschaffen over de omzet uit verkopen [REDACTED].
- d. Uit de mondelinge toelichting van de externe accountant blijkt dat in 2008 [REDACTED] worden geleverd door [REDACTED] en niet meer, zoals in het verleden gebruikelijk was, door andere leveranciers. [H] zou volgens de externe accountant de leveringen aan [REDACTED] factureren op basis van directe inputgegevens door [REDACTED] in het centrale systeem van [REDACTED]. In het controledossier zijn hiervan geen vastleggingen aangetroffen. Zo is geen kopie van een contract tussen [REDACTED] en [H] in het controledossier aangetroffen. Volgens de externe accountant zou er geen contract bestaan, hetgeen schriftelijk wordt bevestigd in een door de externe accountant opgesteld memo (gedateerd op 26 november 2009) opgesteld ten behoeve van de AFM naar aanleiding van het door de AFM uitgevoerde dossieronderzoek. Ook zijn in het controledossier geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt wat het assortiment [REDACTED] betreft. Ook blijkt uit het controledossier niet of, en in hoeverre [H] debiteurenrisico loopt en de debiteuren en de omzet uit hoofde van [REDACTED] terecht in de jaarrekening van [H] zijn verantwoord.

#### **Beoordeling van die feiten**

De globale cijferanalyse zoals genoemd in feit b vormt op zichzelf geen toereikende controle-informatie omdat uit deze cijferanalyse niet blijkt aan welke norm de externe accountant heeft getoetst en fluctuaties ten opzichte van vorig jaar niet zijn onderbouwd. Uit feit d blijkt dat elementaire controle-informatie ten aanzien van de verkopen after sales in het controledossier ontbreekt. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500, om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken over de juistheid en de volledigheid van de omzet after sales waarop zijn accountantsoordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 2 van COS 500 niet nageleefd.

#### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. In deze reactie heeft Deloitte de conclusie van de AFM niet weersproken. De reactie van Deloitte bestaat met name uit een uiteenzetting van de aanvullende controlewerkzaamheden die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

#### **Beoordeling van de zienswijze**

Zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusie niet weerleggen.

#### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de controle van de verkopen [REDACTED] COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### 3.3.1.3   Systeemgerichte werkzaamheden

#### **Norm**

COS 330 paragraaf 23.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

Wanneer de externe accountant in zijn controleaanpak heeft bepaald dat het effectief is om systeemgerichte werkzaamheden uit te voeren om toereikende controle-informatie te verkrijgen teneinde het risico van een afwijking van materieel belang op beweringenniveau tot een aanvaardbaar laag risico te reduceren, moet de externe accountant de effectieve werking van relevante interne beheersingsmaatregelen toetsen op relevante tijdstippen gedurende de controleperiode.

#### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a.   Uit document [REDACTED] blijkt dat er een primair systeemgerichte aanpak voor de controle van de omzet als geheel wordt gehanteerd.
  
- b.   Binnen Deloitte wordt bij het plannen van systeemgerichte controlewerkzaamheden gebruik gemaakt van een catalogus waarin veel voorkomende interne beheersingsmaatregelen zijn opgenomen. Leden van het opdrachtteam kunnen waar van toepassing interne beheersingsmaatregelen selecteren, waarna deze inclusief standaard beschrijvingen automatisch in een werkprogramma worden vastgelegd. Uit de vastleggingen in het controledossier [H] blijkt dat het opdrachtteam van [H] gebruik heeft gemaakt van deze catalogus.
  
- c.   In document [REDACTED] zijn de geïdentificeerde en op effectieve werking te toetsen interne beheersingsmaatregelen vastgelegd. In dit document zijn ook de conclusies van toetsingswerkzaamheden ten aanzien van bovenstaande interne beheersingsmaatregelen vastgelegd: opzet, bestaan en werking effectief.
  
- d.   In document [REDACTED] zijn de uitgevoerde controlewerkzaamheden met betrekking tot het toetsen van de effectieve werking van interne beheersingsmaatregelen vastgelegd. In dit document is tevens de conclusie vastgelegd: *“Based on our work performed we concluded the procedures of revenue business cycle are properly implemented and operating effectively.”*  
Uit de vastleggingen in dit document blijkt dat 25 transacties zijn getoetst. Uit de vastleggingen blijkt niet welke interne beheersingsmaatregelen op effectieve werking zijn getoetst omdat de beschrijvingen van interne beheersingsmaatregelen zoals beschreven in document [REDACTED] niet hetzelfde zijn als de beschrijvingen van interne beheersingsmaatregelen zoals vastgelegd in document [REDACTED].
  
- e.   De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat de controlewerkzaamheden (zie feit d) feitelijk dual purpose tests betreffen. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit de overwegingen van de externe accountant blijken om te concluderen dat de uitkomsten van



juistheidscontroles op 25 transacties ook betekent dat de interne beheersingsmaatregel(en) effectief werken.

- f. In document is, naast beschrijvingen van andere interne beheersingsmaatregelen, de beschrijving van interne beheersingsmaatregel . The sequence of orders processed is accounted for” opgenomen. In document is vastgelegd dat verkooporders worden aangemaakt in het geautomatiseerde systeem van . De benoemde interne beheersingsmaatregel is derhalve een geautomatiseerde controle. Uit de vastleggingen in document blijkt dat de effectieve werking van deze interne beheersingsmaatregelen is getoetst door 25 transacties te testen, als ware het een niet-geautomatiseerde interne beheersingsmaatregel.

### **Beoordeling van die feiten**

De conclusies die getrokken kunnen worden naar aanleiding van de uitgevoerde controlewerkzaamheden zoals beschreven in feit d, e en f kunnen uitsluitend zien op de juistheid van de getoetste transacties en niet op alle andere verkooptransacties, aangezien uit de vastleggingen in het controledossier niet de overwegingen van de externe accountant blijken om te concluderen dat de uitkomsten van juistheidscontroles op 25 transacties ook betekent dat de interne beheersingsmaatregel(en) effectief werken. Ook anderszins blijkt dit niet uit vastleggingen in het controledossier. Indien de gegevensgerichte werkzaamheden namelijk geen onjuistheden opleveren is dit nog geen controle-informatie over de effectieve werking van de onderzochte interne beheersingsmaatregelen. Ten aanzien van interne beheersingsmaatregel (zie feit f) merkt de AFM op dat de beschrijving van de interne beheersingsmaatregel zoals vastgelegd in document onjuist is en niet overeenkomt met de interne beheersingsmaatregel, zoals deze daadwerkelijk is geïmplementeerd in de [H] organisatie. Hiermee is de interne beheersingsmaatregel feitelijk niet getoetst en is de conclusie dat de interne beheersingsmaatregel effectief werkt niet valide.

Uit bovengenoemde feiten blijkt derhalve dat de externe accountant de doelstelling van het uitvoeren van systeemgerichte werkzaamheden zoals bedoeld in paragraaf 23 van COS 330 niet heeft bereikt mede ook omdat hij niet de zorgvuldige beoordeling heeft uitgevoerd zoals bedoeld in COS 330 paragraaf 33. Doordat deze zorgvuldige beoordeling niet is uitgevoerd kan het betekenen dat de conclusies die de externe accountant ten aanzien van onderzochte transactiestromen en daaraan gerelateerde beweringen op jaarrekeningpostniveau heeft getrokken niet worden ondersteund door de uitgevoerde werkzaamheden en derhalve niet valide zijn. Indien de toetsingswerkzaamheden namelijk geen onjuistheden opleveren betekent dit nog niet dat toereikende controle-informatie over de effectieve werking van de onderzochte interne beheersingsmaatregelen is verkregen. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 23 van COS 330 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die als volgt luidt:

“Deloitte onderkent de voorlopige bevinding dat de documentatie van het testwerk en de aansluiting tussen de geïdentificeerde interne beheersingsmaatregelen en de daadwerkelijke geteste maatregelen voor verbetering vatbaar is.

Deloitte is echter van mening dat door de combinatie van systeem- en gegevensgerichte werkzaamheden voldoende controles zijn verricht met betrekking tot de . Deloitte verwijst in dit kader tevens naar worksheet , een afschrift hebben wij desgewenst voor u beschikbaar. Deloitte wijst daarbij specifiek op het

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 18 van 131

gebruik van de [REDACTED] waarmee een verwachting van de omzet wordt opgebouwd. Tijdens het onderzoek ter plaatse is met u besproken dat het daarom wellicht overbodig was geweest om überhaupt procedures rondom de verkopen te controleren.

Tevens verwijst Deloitte nog naar het memo van [REDACTED] 2009 met bijlagen waarin zowel de bruto omzet als de kostprijs omzet wordt geconfirmeerd door [REDACTED].”

### **Beoordeling van de zienswijze**

Deloitte heeft op zichzelf niet weersproken dat de externe accountant COS 330 paragraaf 23 niet heeft nageleefd.

Met betrekking tot de “[REDACTED]” is Deloitte wel van mening dat door de combinatie van systeem- en gegevensgerichte werkzaamheden voldoende controles zijn verricht. Zij verwijst hierbij naar worksheet [REDACTED]. Zoals ook in het rapport is aangegeven, is document [REDACTED] reeds tijdens het onderzoek ter plaatse door de AFM in het onderzoek betrokken en heeft dat niet afgedaan aan de conclusie, dat ook ten aanzien van [REDACTED] de systeemgerichte werkzaamheden niet conform COS 330 paragraaf 23 zijn uitgevoerd.

### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de uitvoering van systeemgerichte controlewerkzaamheden COS 330 paragraaf 23 niet heeft nageleefd.

#### **3.3.1.4 Controle verplichtingen uit hoofde van [REDACTED]**

##### **Norm**

COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2.

##### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen of de verplichtingen uit hoofde van [REDACTED] juist en volledig zijn verantwoord. Hiertoe moet hij toereikende controle-informatie verkrijgen. Controle-informatie wordt verkregen door het uitvoeren van controlewerkzaamheden. Als de externe accountant wil steunen op de interne beheersingsmaatregelen van de controlecliënt zal hij systeemgerichte werkzaamheden moeten uitvoeren om vast te stellen dat de interne beheersingsmaatregelen effectief werken en hij daarop kan steunen. Daarnaast moeten voor materiële soorten transacties, posten en onderdelen van de toelichting altijd (ook) gegevensgerichte werkzaamheden worden verricht.

De externe accountant moet de controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang. Een professioneel-kritische instelling betekent dat de externe accountant via een kritische benadering de waarde van de verkregen controle-informatie beoordeelt en alert is op verkregen controle-informatie die strijdig is met, of vragen oproept inzake, de betrouwbaarheid van documentatie, antwoorden op gestelde vragen en andere informatie die is verkregen van het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance. Zo is een professioneel-kritische instelling gedurende het gehele controleproces nodig om het risico te beperken dat ongebruikelijke omstandigheden niet worden opgemerkt, dat bij het trekken van conclusies uit controlebevindingen te veel wordt gegeneraliseerd of dat van verkeerde veronderstellingen wordt uitgegaan bij het bepalen van de aard, de tijdsfasering en de omvang van uit te voeren controlewerkzaamheden en bij het evalueren van de uitkomsten

daarvan. Bij het inwinnen van inlichtingen en het uitvoeren van andere controlewerkzaamheden mag de externe accountant geen genoegen nemen met niet geheel overtuigende controle-informatie in de veronderstelling dat het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance eerlijk en integer zijn. In overeenstemming hiermee zijn bevestigingen van het bestuur van de entiteit geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor het trekken van redelijke conclusies waarop de accountant zijn verklaring baseert.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In het controledossier van [H] is document opgenomen. Uit dit memo blijkt dat [H] de volgende kent: Een volumebonus die kan oplopen tot maximaal circa % en een die kan oplopen tot maximaal circa %. Gegeven de door de externe accountant bepaalde materialiteit van € en de omzet uit de verkoop van € zijn materieel. Uit het document met de titel “ ” blijkt dat per jaareinde 2008 de verplichtingen uit hoofde van circa € bedragen.
- b. In het controledossier is document opgenomen waaruit blijkt dat een globale cijferbeoordeling is uitgevoerd op de verplichtingen uit hoofde van . Uit deze vastlegging blijkt niet aan welke norm de externe accountant heeft getoetst en wat de redenen zijn voor de fluctuaties ten opzichte van het vorige boekjaar.
- c. In het controledossier is een aansluiting van een specificatie van de toegekende met het grootboek vastgelegd en zijn aanvullende specificaties opgenomen (document met titel “ ” en document met titel “ ”).
- d. In het controledossier zijn kopieën van brieven van de commerciële afdeling van [H] opgenomen. Uit deze documenten, noch uit andere vastleggingen in het controledossier blijkt welke controlewerkzaamheden hierop zijn uitgevoerd, dan wel op welke wijze deze documenten bijdragen aan de controle-informatie ten aanzien van de juiste en volledige verantwoording van de verplichtingen uit hoofde van .
- e. In het controledossier zijn geen andere vastleggingen aangetroffen anders dan genoemd in de feiten b, c en d die zien op de controle van de verplichtingen uit hoofde van .

### Beoordeling van die feiten

1. De globale cijferanalyse zoals genoemd in feit b vormt op zichzelf geen toereikende controle-informatie omdat uit deze cijferanalyse niet blijkt aan welke norm de externe accountant heeft getoetst en fluctuaties ten opzichte van vorig jaar niet zijn onderbouwd. Ook de vastleggingen zoals genoemd in feit c leveren geen of slechts beperkte controle-informatie op ten aanzien van de volledigheid en het bestaan van eventuele verplichtingen uit hoofde van . Doorgaans wordt de juistheid en volledigheid van verplichtingen uit hoofde van gecontroleerd door contracten met te onderzoeken op de omvang en het bestaan van eventuele andere verplichtingen uit hoofde van en door het leggen van een verband tussen de verplichtingen per balansdatum en de betalingen na balansdatum (voortgezette controles). Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt niet dat

de externe accountant deze controlewerkzaamheden heeft uitgevoerd.

Uit bovenstaande feiten blijkt derhalve dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500, om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken over de juistheid en de volledigheid van de verplichtingen uit hoofde van [REDACTED] per 31 december 2008 waarop zijn accountantsoordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.

2. Gelet op hun aard en omvang vormen [REDACTED] bij [H] een specifiek risico voor de controle. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant hiermee onvoldoende rekening heeft gehouden en de controle van de verplichtingen uit hoofde van [REDACTED] niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische instelling, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

#### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. In deze reactie heeft Deloitte de conclusies van de AFM niet weersproken. De reactie van Deloitte bestaat met name uit een uiteenzetting van de aanvullende controlewerkzaamheden die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

#### **Beoordeling van de zienswijze**

Zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusies niet weerleggen.

#### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de 'Controle verplichtingen uit hoofde van [REDACTED]', COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

#### **3.3.1.5 Controledocumentatie**

##### **Norm**

COS 230 paragrafen 2 en 9.

##### **Toelichting van de AFM op de norm**

In het controledossier verantwoordt de externe accountant zich over de uitvoering van de wettelijke controle. De externe accountant moet dan ook tijdig controledocumentatie vervaardigen die voorziet in een toereikende vastlegging van de onderbouwing van de accountantsverklaring en informatie die aantoont dat de controle is uitgevoerd in overeenstemming met de toepasselijke wet- en regelgeving. Een ervaren accountant die voorheen niet betrokken was bij de controle moet in staat zijn om inzicht te verkrijgen in de aard, de tijdsfasering en de omvang van de controlewerkzaamheden die zijn uitgevoerd, de uitkomsten van de controlewerkzaamheden, de verkregen controle-informatie en belangrijke onderwerpen die tijdens de controle aan het licht zijn gekomen en de daaruit getrokken conclusies. Dit betekent dat de controledocumentatie toegankelijk en begrijpelijk moet zijn.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In document is beschreven dat binnen [H] zogenoemde bestaan. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat er, afgezien van , feitelijk twee te onderscheiden voorraden bestaan, namelijk . De voorraad betreft . De voorraad betreft . De omschrijvingen zoals opgenomen in document inzake sluiten niet aan op de mondelinge toelichting van de externe accountant.
- b. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit de omvang van blijkt.
- c. De externe accountant heeft de AFM met een memo, gedateerd 2009, aanvullend geïnformeerd over zijn overwegingen met betrekking tot de controleaanpak van het bestaan en de waardering van . In dit memo staat verder vermeld dat de omvang van per jaareinde 2008 respectievelijk € en € bedraagt.
- d. De externe accountant heeft zijn controledocumentatie niet zodanig vervaardigd dat een ervaren accountant die voorheen niet betrokken was bij de controle in staat is om inzicht te verkrijgen in de overwegingen met betrekking tot de controleaanpak van het bestaan en de waardering van .

### Beoordeling van die feiten

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant zijn controledocumentatie niet zodanig heeft vervaardigd dat een ervaren accountant die voorheen niet betrokken was bij de controle in staat is om inzicht te verkrijgen in de overwegingen met betrekking tot de controleaanpak van het bestaan en de waardering van . De externe accountant heeft daarmee de paragrafen 2 en 9 van COS 230 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. In deze reactie heeft Deloitte de conclusie van de AFM niet weersproken. De reactie van Deloitte bestaat met name uit een uiteenzetting van de aanvullende controlewerkzaamheden die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

### Beoordeling van de zienswijze

Zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusie niet weerleggen.

### Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant heeft COS 230 paragrafen 2 en 9 niet nageleefd.

#### 3.3.2 [I]

##### Profielchets

Externe accountant

Boekjaar

Type entiteit

Accountantsverklaring

Verslaggevingsstelsel

Balanstotaal

Kwaliteitsbeoordeling (OKB)

Materialiteit

2008

[I] is

[I] heeft kapitaalbelangen in een aantal ondernemingen

#### 3.3.2.1 Verantwoordelijkheid externe accountant

##### Norm

COS 220 paragrafen 6, 21 en 26.

##### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant dient de verantwoordelijkheid te nemen voor de algehele kwaliteit van iedere controleopdracht die hem is opgedragen. Dit betekent dat de externe accountant onder meer:

- de verantwoordelijkheid dient te nemen voor het bestuur, het toezicht op en de uitvoering van de controleopdracht in overeenstemming met de vaktechnische standaarden en de door wet- en regelgeving gestelde eisen, en voor de afgegeven accountantsverklaring, die onder de gegeven omstandigheden juist moet zijn; en
- voordat de accountantsverklaring wordt afgegeven, door het uitvoeren van een review op de controledocumentatie en het bespreken daarvan met het opdrachtteam dient vast te stellen, dat toereikende controle-informatie is verkregen ter onderbouwing van de eindoordelen die zijn gevormd en de af te geven accountantsverklaring.

##### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant het controledossier inhoudelijk heeft gereviewd. De externe accountant heeft desgevraagd mondeling medegedeeld dat hij de documentatie in het controledossier, op een enkel document na, niet inhoudelijk

heeft beoordeeld. Hij heeft toegelicht dat hij aan de hand van de inhoudsopgave van het elektronisch dossier (AS/2) heeft beoordeeld of op alle onderdelen voldoende werkzaamheden zijn verricht. Hij heeft feitelijk alleen op basis van de omschrijving in de index de status "reviewed" toegekend aan documenten in het elektronisch dossier (AS/2).

- b. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de externe accountant op [REDACTED] in het elektronisch dossier (AS/2) verscheidene documenten als reviewer heeft afgetekend. Dit is na de datum van (afgifte van) de accountantsverklaring op [REDACTED]. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de senior manager na de datum van (afgifte van) de accountantsverklaring en na de aftekening door de externe accountant, verscheidene documenten als reviewer heeft afgetekend.
- c. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de externe accountant belangrijke onderdelen van elektronisch dossier (AS/2) niet als reviewer heeft afgetekend. Dit betreft onder meer het document [REDACTED] en de secties [REDACTED].
- d. De sectie [REDACTED]. Deze documenten zijn volledig afgetekend door een assistent, een senior manager en de externe accountant ([REDACTED]). De documenten in de sectie [REDACTED] blijken geen controle-informatie inzake 2008 te bevatten. De documenten bevatten enkel standaardwerkprogramma's en informatie uit het controledossier 2007. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat bij de zogenoemde "roll forward" procedure van het controledossier 2007 naar het controledossier 2008, waarbij normaliter relevante informatie automatisch in het nieuwe controledossier wordt gekopieerd, technische onvolkomenheden zijn opgetreden die hiertoe hebben geleid. Deloitte [REDACTED] heeft na (technisch) onderzoek vastgesteld dat voor het verlies van data geen technische reden is te geven.
- e. Uit de bevindingen 4.11.2 tot en met 4.11.5 blijkt dat voor de daar genoemde onderdelen in het controledossier geen toereikende controle-informatie is aangetroffen. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft toegezien of de controleopdracht is uitgevoerd in overeenstemming met de vaktechnische standaarden en de door wet- en regelgeving gestelde eisen.

### Beoordeling van die feiten

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant in onvoldoende mate verantwoordelijkheid heeft genomen voor de algehele kwaliteit van de controle van [I]. In het controledossier zijn namelijk geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de verantwoordelijkheid heeft genomen voor het bestuur, het toezicht op en de uitvoering van de controleopdracht in overeenstemming met de vaktechnische standaarden en de door wet- en regelgeving gestelde eisen, en voor de afgegeven accountantsverklaring, die onder de gegeven omstandigheden juist moet zijn. Verder zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	24 van 131

accountant heeft vastgesteld dat toereikende controle-informatie is verkregen ter onderbouwing van de eindoordelen die zijn gevormd en de af te geven accountantsverklaring. Uit de bevindingen 4.11.2 tot en met 4.11.6 blijkt dat voor de daar genoemde onderdelen in het controledossier geen toereikende controle-informatie is aangetroffen. De externe accountant heeft daarmee de paragrafen 6, 21 en 26 van COS 220 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die als volgt luidt:

“De AFM geeft onder het kopje feiten een aantal bevindingen weer waaruit de AFM de voorlopige conclusie trekt dat COS 220, paragrafen 6, 21 en 26 niet zijn nageleefd. Hierbij willen wij graag enige nuanceringen plaatsen: Ten eerste merken wij op dat de partner naar aanleiding van de beoordeling van het dossier [I] door de AFM bij de controle van [REDACTED] acties in gang heeft gezet om het toezicht op de uitvoering van de controleopdracht, het uitvoeren van een review op de controledocumentatie en het zichtbaar maken van zijn betrokkenheid in het dossier te verbeteren. Deloitte hecht eraan ten aanzien van de feiten zoals vermeld onder 4.11.1 a tot en met e de volgende opmerkingen te maken. Er is sprake geweest van intensieve betrokkenheid van de partner en de senior manager gedurende de uitvoering van de controleopdracht over het boekjaar 2008. Dit blijkt uit diverse dossierstukken die tijdens de beoordeling van het dossier door de AFM en later door [REDACTED] zijn betrokken en gedeeld met de AFM. De aftekening door de partner van het Dossier Controle Formulier (DCF) is hiervan ook een resultante. Daarnaast blijkt de betrokkenheid uit de bestede uren op de opdracht, zoals uit de tijdsregistratie in SAP, maar ook uit de elektronische agenda's, naar voren komt. Met betrekking tot het verlies van data, wat wij vanzelfsprekend betreuren, hecht de partner eraan op te merken dat ook fouten van de gebruiker de oorzaak van het verlies van data kunnen verklaren.

Op grond van bovenstaande is Deloitte van mening dat de partner gezien zijn betrokkenheid verantwoordelijkheid heeft genomen voor de kwaliteit van de controleopdracht en voor de afgegeven accountantsverklaring. Mede op basis van de extra werkzaamheden die zijn uitgevoerd om het controledossier 2008 aan te helen zijn wij van mening dat er materieel toereikende controle-informatie is verkregen ter onderbouwing van de afgegeven accountantsverklaring bij de jaarrekening 2008. Deze constatering is bevestigd tijdens onze controlewerkzaamheden met betrekking tot het boekjaar 2009.”

### **Beoordeling zienswijze**

De betrokkenheid en daarmee verantwoordelijkheid, zoals bedoeld in de paragrafen 6, 21 en 26 van COS 220, blijkt niet uit de vastleggingen in het controledossier. Volgens Deloitte zou uit diverse dossierstukken blijken dat sprake is geweest van *intensieve* betrokkenheid van de externe accountant, maar uit de feiten a tot en met e uit het rapport blijkt het tegendeel. De AFM ziet in de reactie van Deloitte een bevestiging van de in het rapport getrokken conclusie, dat de externe accountant COS 220, paragrafen 6, 21 en 26 niet heeft nageleefd.

De door Deloitte nog genoemde aanvullende werkzaamheden zijn pas achteraf uitgevoerd, naar aanleiding van het onderzoek door de AFM. Die kunnen aan de bevindingen dus niet afdoen.

### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant COS 220 paragrafen 6, 21 en 26 niet heeft nageleefd.



### 3.3.2.2 Onafhankelijkheid

#### Norm

Artikelen 19 en 25a Wta, VGC B1-290.1, NVO paragrafen 2, 2.3, 3.2 en 5.5.

#### Toelichting van de AFM op de norm

Indien een externe accountant betrekkingen onderhoudt met een controlecliënt of een met deze controlecliënt verbonden derde op grond waarvan een objectieve, redelijke en geïnformeerde derde partij zou concluderen dat die een bedreiging kunnen vormen voor de onafhankelijkheid van de externe accountant ten opzichte van die controlecliënt of derde, neemt de externe accountant maatregelen om zijn onafhankelijkheid te waarborgen door deze bedreiging uit te sluiten of te beperken of, indien dat niet mogelijk is, accepteert de externe accountant geen betrokkenheid bij de uitvoering van de opdracht of beëindigt hij deze betrokkenheid.

#### Raamwerk voor onafhankelijkheid (paragraaf 2 NVO)

Een externe accountant mag niet betrokken zijn bij de uitvoering van een wettelijke controle als er financiële, zakelijke, arbeids- of andere relaties met de controlecliënt bestaan die naar het oordeel van een goed geïnformeerde, redelijk denkende derde, die over alle van belang zijnde informatie beschikt, als onaanvaardbaar zullen worden aangemerkt.

#### Bedreigingen voor de onafhankelijkheid (paragraaf 2.3 NVO)

De onafhankelijkheid van de externe accountant bij de uitvoering van een wettelijke controle kan op verschillende manieren worden bedreigd onder andere als gevolg van het behartigen van het eigen belang, zelftoetsing, belangenbehartiging, vertrouwdsheid en intimidatie. De aard en het belang van een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de externe accountant bij de uitvoering van de wettelijke controle worden bepaald door het relatieve belang van elk van deze bedreigingen afzonderlijk en gezamenlijk, en de gevolgen daarvan voor de onafhankelijkheid van de externe accountant. Bij de beoordeling van de aard en het belang van een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de externe accountant bij de uitvoering van een wettelijke controle dient hij tevens rekening te houden met:

- de in de afgelopen jaren aan de controlecliënt verleende diensten en de relaties met de controlecliënt vóór zijn benoeming tot externe accountant van de controlecliënt;
- de tijdens de uitvoering van de wettelijke controle aan de controlecliënt verleende diensten en de met de controlecliënt onderhouden relaties.

#### Declaratieomvang (paragraaf 3.2 NVO)

De onafhankelijkheid van de externe accountant kan met name in het geding komen, indien aanzienlijke vergoedingen van een controlecliënt worden verkregen voor overige dienstverlening. De externe accountant dient daarom de bedreigingen voor zijn onafhankelijkheid te beoordelen aan de hand van de aard van de geleverde overige dienstverlening, de verschillende vergoedingen die in het kader van de dienstverlening worden gefactureerd en het antwoord op de vraag hoe deze zich verhouden tot de totale vergoedingen die ontvangen worden door de accountantspraktijk. Met name indien de vergoedingen voor overige dienstverlening meer bedragen dan de vergoedingen voor de controleopdracht moeten waarborgen worden getroffen. Daartoe behoort in

ieder geval de beoordeling van de voor de controlecliënt uitgevoerde werkzaamheden door een partner die niet betrokken is bij enige assurance-opdracht of overige dienstverlening voor die controlecliënt.

Dienstverlening op het terrein van interne controle (paragraaf 5.5 NVO)

De combinatie van een wettelijke controle en dienstverlening op het terrein van interne controle voor een controlecliënt kan in beginsel leiden tot een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de bij de wettelijke controle betrokken externe accountant als gevolg van de mogelijkheid dat de externe accountant zijn eigen werk of het werk dat is uitgevoerd door zijn collega's moet beoordelen (zelftoetsing). Met betrekking tot de jaarrekening van de controlecliënt moet de externe accountant onder meer kunnen aantonen dat hij de nodige stappen heeft ondernomen om de resultaten van de diensten op het terrein van interne controle te laten verifiëren en dat hij zich niet te veel door deze resultaten heeft laten leiden bij het bepalen van de aard, het tijdschema en de draagwijdte van zijn werkzaamheden in het kader van de wettelijke controle van de jaarrekening. Teneinde te waarborgen dat geen onaanvaardbare bedreiging voor de externe accountant ontstaat, moeten deze punten op adequate wijze worden geverifieerd door een voor de uitoefening van een controleopdracht van de jaarrekening bevoegde partner die noch bij de wettelijke controle, noch bij de desbetreffende controlecliënt betrokken is geweest.

**Feiten uit het onderzoeksrapport**

Declaratieomvang

- a. Over de periode bedroeg de vergoeding voor de wettelijke controle van [I] per jaar gemiddeld € . De vergoeding voor de overige dienstverlening bedroeg in deze periode per jaar gemiddeld € . Dit blijkt onder meer uit de brief van Deloitte aan [I] gedateerd 2008 getiteld “ ” en het memo van de gedateerd 2010 getiteld . In het memo concludeert dat er toereikende waarborgen zijn getroffen tegen de bedreigingen van onafhankelijkheid. Uit dit memo blijkt dat twee waarborgen zijn getroffen ter mitigering van de bedreiging van de onafhankelijkheid, namelijk (1) de informatieverstrekking (voornoemde brief) over de dienstverlening van Deloitte aan en (2) een EQAR beoordeling.
- b. Uit de aanvullend door de AFM opgevraagde documentatie blijkt dat de overige dienstverlening door Deloitte ziet onder meer op:
- dienstverlening door Deloitte op het terrein van
  - advisering over
  - administratieve diensten (onder meer ondersteuning bij
  - advies op het gebied van
  - dienstverlening met betrekking tot het berekenen van
  - bijzondere controles (met name op basis van COS 800), waaronder de controle van
  - , eenmalige adviezen.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 27 van 131

- c. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de in paragraaf 3.2 van de NVO genoemde waarborg is getroffen. In het controledossier zijn namelijk geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat op de wettelijke controle van [I] een OKB heeft plaatsgevonden. Evenmin zijn vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat een beoordeling is uitgevoerd op de wettelijke controle van [I] door een partner die niet betrokken is bij enige assurance-opdracht of overige dienstverlening voor [I].
- d. Deloitte stelt in het memo van (zie feit a) dat de brief die de externe accountant op 2008 aan van [I] heeft gestuurd een waarborg vormt tegen (eventuele) bedreigingen van de onafhankelijkheid. De brief heeft betrekking op de periode 2007 tot en met 2008. Nadien is niet meer met gecorrespondeerd over de onafhankelijkheid en de overige dienstverlening van Deloitte en de externe accountant.

#### Dienstverlening op het terrein van interne controle

- e. Uit feit b blijkt dat Deloitte voor [I] dienstverlening op het terrein van interne controle heeft verricht.
- f. In het document zoals opgenomen in het controledossier [I] wordt ter onderbouwing van controlewerkzaamheden op de subsidieverstrekkings verwezen naar het dossier van . heeft diensten verricht op het terrein van interne controle op van subsidies (zie ook feit b).
- g. Uit feit c blijkt dat in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen waaruit blijkt dat de in paragraaf 5.5 van de NVO genoemde waarborg is getroffen. In het controledossier zijn namelijk geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat een beoordeling is uitgevoerd op de wettelijke controle van [I] door een partner die noch bij de wettelijke controle, noch bij de desbetreffende [I] controle betrokken is geweest.

#### **Beoordeling van die feiten**

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant onvoldoende waarborgen heeft getroffen om de (onaanvaardbare) bedreigingen van de onafhankelijkheid als gevolg van de declaratieomvang en de dienstverlening op het terrein van interne controle weg te nemen of terug te brengen tot een aanvaardbaar niveau. Tevens blijkt uit de feiten a, b, e en f dat de zakelijke opdrachtrelaties die Deloitte en de externe accountant met [I] onderhouden naar het oordeel van een goed geïnformeerde, redelijk denkende derde, die over alle van belang zijnde informatie beschikt, als onaanvaardbaar zullen worden aangemerkt. De externe accountant heeft dus artikel 25a Wta, VGC B1-290.1 en NVO paragrafen 2, 2.3, 3.2 en 5.5 niet nageleefd.

#### **Zienswijze Deloitte**

Anders dan de AFM stelt, zijn ook de COS 800 opdrachten aan te merken als assurance opdrachten. De vergoedingen voor de COS 800 assurance opdrachten bedragen circa €. De verhouding tussen de vergoedingen voor de assurance opdrachten en non-assurance opdrachten is dan, conform de tabel in het memo van : € respectievelijk €. Het aanwezige risico met betrekking tot de schijn van

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 28 van 131

afhankelijkheid is daardoor beduidend kleiner dan de AFM doet voorkomen. De conclusie dat de bedreiging van een onaanvaardbaar niveau is, kan Deloitte door het gebrek aan motivering door de AFM, niet plaatsen.

Deloitte heeft voldoende waarborgen getroffen zoals bedoeld in de NVO om eventuele onafhankelijkheidsrisico's te voorkomen. Onder andere het memo van [REDACTED], gedateerd [REDACTED] 2010 en getiteld [REDACTED], is in deze informatief. In het memo concludeert [REDACTED] dat er toereikende waarborgen zijn getroffen tegen de bedreigingen van onafhankelijkheid (EQAR en communicatie met [REDACTED]).

De AFM heeft in het dossier niet kunnen aantreffen dat een OKB heeft plaatsgevonden en meent daarom dat een vastlegging ontbreekt waaruit blijkt dat de in paragraaf 3.2 van de NVO genoemde waarborg is getroffen. In paragraaf 3.2 wordt echter geen OKB vereist als waarborg. In de toelichting van paragraaf 3.2 staat: "Teneinde te waarborgen dat geen onaanvaardbare bedreiging voor de externe accountant ontstaat, moeten deze punten op adequate wijze worden geverifieerd door een voor de uitoefening van een controleopdracht van de jaarrekening bevoegde partner die noch bij de wettelijke controle, noch bij de desbetreffende controlecliënt betrokken is geweest."

Er wordt in deze toelichting gesproken over "partner". Het betreft hier een toelichting die naar haar aard niet voor toetsing kan dienen, maar uitsluitend toelichting is. Ook op andere wijzen dan in dit deel van de toelichting genoemd, kan een maatregel worden getroffen die dezelfde waarborg biedt. Dit vindt bevestiging in NIVRA praktijkhandreiking 1107 declaratieomvang van 15 december 2009. In deze praktijkhandreiking wordt duidelijk gesteld dat de waarborg van een beoordeling door een partner die niet bij enige assurance opdracht of overige dienstverlening voor de controlecliënt is betrokken, slechts één van de mogelijke waarborgen is en dat andere waarborgen mogelijk zijn. In dit geval heeft een EQAR plaatsgevonden. Anders dan de AFM ongemotiveerd stelt, betreft een EQAR een inhoudelijke beoordeling. Dit biedt de gewenste waarborg, waardoor de norm van paragraaf 3.2 is nageleefd.

Daarnaast heeft communicatie plaatsgevonden met een orgaan belast met governance van de cliënt een waarborg genoemd in de NVO. Beide waarborgen, EQAR en communicatie met een orgaan belast met governance boden toereikende waarborg voor het onafhankelijkheidsvraagstuk.

Voor de conclusies dat de externe accountant artikel 25a Wta, VGC BI-290.1 en NVO paragrafen 2, 2.3, 3.2 en 5.5 in het geheel niet heeft nageleefd, is geen grond.

### **Beoordeling van de zienswijze**

Samengevat heeft Deloitte aangevoerd dat er sprake was van bedreigingen van de onafhankelijkheid van de externe accountant, maar dat er toereikende waarborgen zijn getroffen om deze bedreigingen te ondervangen, te weten:

- de op [REDACTED] 2008 aan [REDACTED] van [I] uitgebrachte onafhankelijkheids-rapportage, en;
- de uitgevoerde EQAR beoordeling.

De AFM is van oordeel dat beide maatregelen, ook in combinatie beschouwd, ontoereikend zijn en licht dit als volgt toe:

- De onafhankelijkheidsrapportage van [REDACTED] 2008 was niet toereikend om de bedreigingen van de onafhankelijkheid te ondervangen, omdat die rapportage slechts ziet op de periode van [REDACTED] 2007 tot en met [REDACTED] 2008. De *tijdens* de uitvoering van de wettelijke controle over het boekjaar 2008 verleende overige diensten aan en onderhouden relaties met [I] zijn in die onafhankelijkheidsrapportage dus niet betrokken. In paragraaf 2.3 NVO is bepaald dat zowel rekening moet worden gehouden met diensten en relaties in de jaren voorafgaand aan de wettelijke controle als met diensten en relaties “tijdens de uitvoering van de wettelijke controle”. Aan die laatste verplichting is met de onafhankelijkheidsrapportage aan [REDACTED] dus niet voldaan.
- De EQAR beoordeling betreft niet een extra waarborg die Deloitte heeft getroffen naar aanleiding van de bedreigingen van de onafhankelijkheid, maar is standaard van toepassing op alle assurance opdrachten van Deloitte. Deze EQAR beoordeling is niet specifiek gericht op de onafhankelijkheidsbeoordeling, maar is in algemene zin een marginale toets door een andere accountant binnen Deloitte (in feite een OKB-light). De AFM merkt op dat in alle wettelijke controles, waarbij tekortkomingen zijn geconstateerd, een EQAR dan wel een OKB heeft plaatsgevonden, maar dat dit niet heeft voorkomen dat in al die gevallen de controle op één of meerdere belangrijke onderdelen is tekortgeschoten. Ook dit onderschrijft dat een EQAR beoordeling niet specifiek gericht is op de onafhankelijkheidsbeoordeling en niet voldoet aan de in de NVO gestelde eisen.
- Deloitte meent kennelijk dat de AFM niet de voor de wettelijke controle ontvangen vergoeding moet afzetten tegen de vergoedingen voor de overige dienstverlening, maar moet kijken naar de verhouding tussen de vergoedingen voor assurance opdrachten en non-assurance opdrachten. Los van de vraag of dit terecht is, moet worden vastgesteld dat de door Deloitte zelf berekende verhouding tussen de vergoedingen (€ [REDACTED] assurance en € [REDACTED] non-assurance) al leidt tot een bedreiging voor de onafhankelijkheid.

### **Conclusie**

De AFM komt derhalve tot de conclusie dat de externe accountant onvoldoende waarborgen heeft getroffen om de bestaande bedreigingen van zijn onafhankelijkheid te ondervangen en daarmee NVO paragrafen 2, 2.3, 3.2 en 5.5 (juncto VGC B1-290.1 en artikel 25a Wta) niet nageleefd.

### **3.3.2.3 Controle voorraden**

#### **Norm**

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen dat de post voorraden juist, volledig en [REDACTED] is verantwoord en toegelicht in de jaarrekening in overeenstemming met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Hiertoe dient de externe accountant toereikende controle-informatie te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant moet de controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang. Een professioneel-kritische instelling betekent dat de externe accountant via een kritische benadering de waarde van de verkregen controle-

informatie beoordeelt en alert is op verkregen controle-informatie die strijdig is met, of vragen oproept inzake, de betrouwbaarheid van documentatie, antwoorden op gestelde vragen en andere informatie die is verkregen van het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance. Zo is een professioneel-kritische instelling gedurende het gehele controleproces nodig om het risico te beperken dat ongebruikelijke omstandigheden niet worden opgemerkt, dat bij het trekken van conclusies uit controlebevindingen te veel wordt gegeneraliseerd of dat van verkeerde veronderstellingen wordt uitgegaan bij het bepalen van de aard, de tijdsfasering en de omvang van uit te voeren controlewerkzaamheden en bij het evalueren van de uitkomsten daarvan. Bij het inwinnen van inlichtingen en het uitvoeren van andere controlewerkzaamheden mag de externe accountant geen genoegen nemen met niet geheel overtuigende controle-informatie in de veronderstelling dat het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance eerlijk en integer zijn. In overeenstemming hiermee zijn bevestigingen van het bestuur van de entiteit geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor het trekken van redelijke conclusies waarop de accountant zijn verklaring baseert.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In de balans van [I] zijn onder de voorraden de volgende posten opgenomen:

Vorraden:

	€
	€
	€
Totaal	€

#### Verkrijgen van kennis van de entiteit

- b. Op pagina van het Deloitte Handboek is vermeld dat om de consistentie van de jaarverslaggeving van met betrekking tot te bevorderen de heeft aanbevolen om in of bij de gedragsregels op te nemen, ten minste over de volgende onderwerpen:

- ;
- ;
- ;
- ;
- .

In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant toereikende controle-informatie heeft verkregen over de door toegepaste gedragsregels met betrekking tot -----.

#### Controle activering en rubricering

- c. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of de kosten terecht zijn geactiveerd als voorraden en geen sprake is van bijvoorbeeld niet te activeren kosten, projecten voor eigen gebruik of van investeringen in materiële vaste activa.

Datum 15 februari 2012

Ons kenmerk JZ- [REDACTED]

Pagina 31 van 131

- d. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft vastgesteld dat kosten terecht zijn gerubriceerd als [REDACTED] of [REDACTED]. Deze rubricering is tevens relevant voor de waardering van beide jaarrekeningposten.
- e. Het controledossier bevat meerdere aanwijzingen voor een onjuiste rubricering. Uit document [REDACTED] blijkt bijvoorbeeld dat het project [REDACTED] (negatief saldo per 31 december 2008 € [REDACTED]) is opgenomen in de post [REDACTED]. Uit een (publiek) [REDACTED] blijkt echter dat het project reeds in [REDACTED] is genomen. Dit blijkt ook uit [REDACTED], waar [REDACTED] is vermeld dat [REDACTED] van het project [REDACTED] is vastgesteld in [REDACTED]. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of het project [REDACTED] terecht is opgenomen in de post [REDACTED] in plaats van de post [REDACTED].

#### Controle bestaan en eigendom [REDACTED]

- f. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van het bestaan en de eigendom van [REDACTED] per balansdatum. Uit het controledossier blijkt bijvoorbeeld niet dat [REDACTED] heeft plaatsgevonden naar de situatie per balansdatum. Deze controle is mede relevant om vast te stellen of het terecht is dat bepaalde [REDACTED] geactiveerd worden aangezien mogelijk projecten reeds voor rekening en risico van [REDACTED] komen. Zie ook bevinding 4.11.6.

#### Controle transacties [REDACTED]

- g. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van de aan- en verkooptransacties van [REDACTED]. Uit het controledossier blijkt bijvoorbeeld niet dat [REDACTED] heeft plaatsgevonden en dat de externe accountant de aard, omvang en de frequenties van dergelijke transacties heeft gecontroleerd.

#### Controle [REDACTED]

- h. In de paragraaf [REDACTED] van het jaarverslag van [I] is vermeld dat [REDACTED] heeft een plafond van € [REDACTED] gesteld voor de toegestane omvang van de boekwaarde van het totale [REDACTED]. De in het controledossier als definitief document opgenomen versie van het jaarverslag en de jaarrekening vermeldt een boekwaarde van het [REDACTED] van circa € [REDACTED]. Dit impliceert dat mogelijk sprake is van een significante overschrijding van het door [REDACTED] gestelde plafond. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant bij zijn controle rekening heeft gehouden met het door [REDACTED] gestelde plafond voor [REDACTED]. Dit laatste aspect is met name relevant voor [REDACTED].

#### Controle waardering

- i. In de jaarrekening van [I] is vermeld dat de voorraden worden gewaardeerd tegen verkrijgings- dan wel vervaardigingsprijs. Indien de marktwaarde lager is dan de verkrijgings- dan wel de vervaardigingsprijs moet afwaardering plaatsvinden naar deze lagere marktwaarde. De marktwaarde van de is mede afhankelijk van de bestemming van de desbetreffende gronden. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de boekwaarde van de voorraden is getoetst aan de marktwaarde. Evenmin zijn in het controledossier vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van de .
- j. In het document is onder meer vermeld dat een deel van de voorraden is gewaardeerd tegen kostprijs op basis van afnameverplichtingen van en dat bij de controle van de waardering van dit deel van de voorraden gebruik is gemaakt van de jaarrekeningen van deze . In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de boekwaarde van dit deel van de voorraden is getoetst aan de marktwaarde. Evenmin zijn in het controledossier vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat controle-informatie is verkregen over afnameverplichtingen van en waardering tegen kostprijs past binnen de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Zie ook bevinding 4.11.6.
- k. In het controledossier is voor de zogenoemde “vrije voorraad” (€ ), als onderdeel van de post , een overzicht met de boekwaarde van projecten opgenomen. Hierop zijn enkele aantekeningen aangebracht door het opdrachtteam. Een van de aantekeningen betreft de vermelding dat de waarden van de vrije voorraad is bepaald door . In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de boekwaarde van de “vrije voorraad” is getoetst aan de marktwaarde. In het controledossier zijn namelijk geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de deze daadwerkelijk zijn uitgevoerd en door de externe accountant zijn betrokken in de controle.

#### Controle toerekening van kosten en opbrengsten aan

- l. De toerekening van kosten en opbrengsten aan de juiste is van belang voor de winstneming op en waardering van . Verliezen dienen genomen te worden zodra deze bekend zijn en winsten pas op het moment dat ze gerealiseerd zijn. Doordat winsten en verliezen op een verschillende wijze moeten worden behandeld, mogen (voorziene) verliezen op niet worden gesaldeerd met (verwachte) winsten op . Op pagina van het Deloitte Handboek is vermeld dat het bepalen van behoort plaats te vinden per en niet voor meerdere of alle gezamenlijk. dienen zo goed mogelijk te worden geformeerd dat ze zelfstandig, causaal verbonden, gehelen vormen. Als verschillende over en weer (te) veel onderlinge afhankelijkheden kennen bemoeilijkt dit een juiste waardering per .  
In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant



controle-informatie heeft verkregen over de toerekening van kosten en opbrengsten aan de juiste

Controle van het realiseren van winsten en nemen van verliezen op

- m. Op pagina van het Deloitte Handboek is vermeld dat bij de vraag essentieel is of zich belangrijke verliezen zullen (kunnen) voordoen dan wel dat sprake is van (verwachte) winsten. Verliezen dienen genomen te worden zodra deze bekend zijn en winsten pas op het moment dat ze gerealiseerd zijn. beveelt voor tussentijdse winstneming aan, dat de lokale afweging tussen het voorzichtigheidsbeginsel en het realisatiebeginsel nader wordt uitgewerkt. Het voorzichtigheidsbeginsel leidt er immers toe dat winstrealisatie moet worden uitgesteld tot daarover voldoende zekerheid bestaat. Dit betekent echter niet dat pas winst moet worden genomen bij het afsluiten van het . Er zijn situaties waarbij reeds eerder voldoende zekerheid bestaat voor winstrealisatie. Volgens het realisatiebeginsel dient in die gevallen de winst dan ook te worden genomen.

In het controledossier is voor de controle van de winst- of verliesneming op een overzicht (document ) opgenomen waarin door [I] een vergelijking is gemaakt tussen de huidige en de begrote resultaten. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controle-informatie heeft verkregen over de onderbouwing en betrouwbaarheid van de huidige en de begrote resultaten van [I] en de gevolgen voor de winst- of verliesneming. In het controledossier zijn ook geen andere vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant toereikende controle-informatie heeft verkregen over winst- of verliesneming op .

Controle van de toelichting

- n. Op pagina van het Deloitte Handboek staat vermeld dat indien een aanzienlijk belang vertegenwoordigen, de toelichting op de balans een goed inzicht dient te bieden in de samenstelling van de posten en . Uit de jaarrekening van [I] blijkt dat een aanzienlijk belang vertegenwoordigen.

In de toelichting op de balans van [I] is geen overzicht opgenomen waaruit de samenstelling blijkt van de posten en . Voor de posten en ontbreekt bijvoorbeeld een overzicht dat per plan of complex inzicht biedt in de boekwaarde per 1 januari, investeringen, desinvesteringen of inkomsten, overboeking naar , boekwaarde per 31 december en de gemiddelde boekwaarde per . Ook op pagina van het Deloitte Handboek wordt dit overzicht behandeld. Verder is in de toelichting op de balans van [I] vermeld: “Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar ”

In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of de toelichting voldoende inzicht biedt in de samenstelling van de posten

en . In het controledossier zijn ook geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van de volledigheid van de toelichting op de posten en .

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat de voorraden juist, volledig zijn verantwoord en toegelicht in de jaarrekening en in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving en dat hij daartoe geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten en conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle van de voorraden niet met een professioneel-kritische houding heeft uitgevoerd, in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft enerzijds nagelaten om controle-informatie te verkrijgen en heeft anderzijds de betrouwbaarheid van belangrijke van de cliënt ontvangen informatie niet dan wel onvoldoende ter discussie gesteld. Dit betreft onder meer informatie met betrekking tot evidente risico's inzake de toepassing van de regels voor (feit b), de rubricering (feiten c en d), het in eigendom hebben van (feiten f en g), de waardering van de voorraad (feiten i tot en met k), de toerekening van kosten en opbrengsten aan (feit l), het realiseren van winsten en het nemen van verliezen op (feit m) en de toelichting in de jaarrekening (feit n). Uit feiten d tot en met j en l tot en met n blijkt dat de externe accountant op deze punten in het geheel geen controle-informatie heeft verkregen. Uit feit k blijkt dat weliswaar is aangetekend dat waardebepaling door heeft plaatsgevonden, maar dat de externe accountant het daarbij gelaten heeft en geen heeft opgevraagd en beoordeeld. Uit feit e blijkt zelfs dat de externe accountant aanwijzingen heeft gehad voor onjuiste rubriceringen, welke aanwijzingen niet zijn opgevolgd. Op grond van het voorgaande heeft de externe accountant COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, waarvan de conclusie is:

“Op grond van bovenstaande toelichting zijn wij van mening dat de partner een professioneel kritische houding heeft betracht bij de opzet van de controle van de voorraden, maar dat in de uitvoering op aspecten tekort is geschoten. Echter na uitvoering van de werkzaamheden om het dossier 2008 aan te helen zijn wij van mening dat er materieel gezien toereikende controle-informatie is verkregen ter onderbouwing van de afgegeven accountantsverklaring bij de jaarrekening 2008 met betrekking tot de post voorraden. Deze constatering is bevestigd tijdens onze controlewerkzaamheden met betrekking tot het boekjaar .”

### Beoordeling van de zienswijze

De AFM verwijst naar de in het onderzoeksrapport gegeven beoordeling van de reactie van Deloitte, die als volgt luidt:

“Zoals voorgaand is toegelicht ziet de AFM in de reactie van Deloitte geen aanleiding om de feiten te wijzigen en zijn de voorlopige conclusies niet weerlegd. Het achteraf uitvoeren van werkzaamheden om het dossier zogenaamd “aan te helen” doet daar niet aan af. (...)”

### Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van de voorraden COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### 3.3.2.4 Controle naleving

#### Algemeen

Het onderstaande ziet op de controle op de naleving van en zijn vanwege de onderlinge samenhang en leesbaarheid gepresenteerd in drie afzonderlijke subparagrafen:

- I. Verkrijgen kennis van de entiteit;
- II. Controle-informatie naleving ;
- III. Beoordelen en toetsen van de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie.

#### I. Verkrijgen kennis van de entiteit

##### Norm

COS 315 paragraaf 2.

##### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant dient voldoende kennis te verkrijgen van de entiteit en haar omgeving, met inbegrip van haar interne beheersing, om de aard en omvang van het risico van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of fouten in de jaarrekening te kunnen inschatten en om aanvullende controlewerkzaamheden op te kunnen zetten en uit te kunnen voeren. Bij het verrichten van controles bij entiteiten binnen dient de externe accountant de wet- en regelgeving die van invloed is op de controleopdracht en andere specifieke controlevoorschriften in aanmerking te nemen.

##### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In artikel is voorgeschreven dat de controle van onder meer is gericht op het afgeven van een oordeel over de . Onder wordt mede verstaan .
- b. In het door [I] opgestelde document is vermeld dat het proces in 2008 door [I] is geselecteerd voor een intensieve interne controle vanwege de hoogste scores op het financieel belang (“ miljoen of meer”), de bevindingen in voorgaande jaren (“risico hoog”) en de hoeveelheid (“veel”).

- c. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant bij het verkrijgen van kennis van [I] en haar omgeving, met inbegrip van haar interne beheersing, [REDACTED] in aanmerking heeft genomen, om de aard en omvang van het risico van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of fouten in de jaarrekening te kunnen inschatten en om aanvullende controlewerkzaamheden op te kunnen zetten en uit te kunnen voeren. Dit blijkt onder meer uit de volgende punten:
- In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant inzicht heeft verkregen in de specifieke aspecten van [REDACTED] zoals vereist in paragraaf 1 en 2 van het onderdeel [REDACTED] van COS 315.
  - In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant een initiële cijferbeoordeling heeft uitgevoerd op [REDACTED]. In het controledossier zijn voorts geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt wat de totale omvang van [REDACTED] in 2008 is geweest met een bedrag hoger dan [REDACTED].
  - Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de externe accountant ten aanzien van de naleving van [REDACTED] geen specifieke of significante risico's heeft geïdentificeerd.
  - In het controledossier zijn ten aanzien van de juiste naleving van [REDACTED] geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt welke interne beheersingsmaatregelen van belang zijn. Voorts zijn geen vastleggingen aangetroffen van risicoanalyses gericht op het verkrijgen van controle-informatie betreffende de opzet en implementatie van de van belang zijnde interne beheersingsmaatregelen.

## II. Controle-informatie naleving [REDACTED]

### Norm

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 250 paragraaf 19 en COS 500 paragraaf 2.

### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet vaststellen dat de aanbestedingen juist, volledig en [REDACTED] zijn verantwoord en toegelicht in de jaarrekening in overeenstemming met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Hiertoe dient de externe accountant toereikende controle-informatie te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant moet de wettelijke controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant moet toereikende controle-informatie verkrijgen omtrent de naleving van voor de entiteit relevante wet- en regelgeving.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- d. Uit de vastleggingen (o.a. document [REDACTED]) in het controledossier blijkt dat de aanpak voor de controle van de naleving van [REDACTED] bestaat uit enerzijds het gebruik maken van de werkzaamheden van de [REDACTED] van [I] en anderzijds uit het uitvoeren van gegevensgerichte werkzaamheden.

Beoordelen en toetsen van de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie

- e. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant door gebruik te maken van de werkzaamheden van [REDACTED] toereikende controle-informatie heeft verkregen over de naleving van [REDACTED]. Zie bevinding 4.11.4.3.

Bevindingen en conclusies

- f. In het controledossier is het document [REDACTED] gedateerd [REDACTED] 2009 opgenomen. In dit document zijn tekortkomingen opgenomen inzake de uitvoering van controlewerkzaamheden door [REDACTED] naar aanleiding van de [REDACTED] op [REDACTED]. De externe accountant vermeldt in deze concept brief onder meer het volgende:

*“Bij de [REDACTED] hebben wij geconstateerd dat de controle opgezet is vanuit een download van [REDACTED]. Alle [REDACTED] welke meer dan [REDACTED] zijn hierbij [REDACTED] betrokken. Wij zijn echter van mening dat er middels deze controle onvoldoende zekerheid behaald is inzake de juiste naleving van [REDACTED] om het volgende: Door de huidige controleaanpak zijn mogelijk niet alle [REDACTED] in de deelwaarneming meegenomen. Immers, indien [REDACTED] een verplichting is aangegaan en de leverancier heeft nog geen kosten; of slechts een klein deel ervan, in rekening gebracht, dan zal de crediteur buiten de huidige deelwaarneming vallen. Naar aanleiding van deze bevinding is onze voorlopige conclusie dat wij niet volledig kunnen steunen op de uitkomsten van [REDACTED] inzake het [REDACTED]. Wij adviseren aanvullende controle inzake het [REDACTED] te verrichten, welke vanuit de [REDACTED] wordt opgezet, om voldoende zekerheid inzake de [REDACTED] te verkrijgen.”*

En in de conclusie vermeldt de externe accountant het volgende:

*“Over [REDACTED] die wij wel hebben kunnen beoordelen hebben wij in deze brief opmerkingen gemaakt die vragen om nadere acties van [REDACTED] [I]. Wij adviseren dringend de komende [REDACTED] alles op alles te zetten om alle [REDACTED] met voldoende kwaliteit af te wikkelen. Tevens stellen wij voor nadere afspraken te maken over de gevolgen, door de in deze brief genoemde bevindingen, voor onze tijdsbesteding [REDACTED] van het jaarrekeningproces.”*

In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt op welke wijze de externe accountant deze bevinding heeft geadresseerd in de controle, wat de uitkomsten daarvan zijn geweest en in hoeverre deze uitkomsten van invloed zijn geweest op het oordeel van de externe accountant bij de jaarrekening.

Gegevensgerichte werkzaamheden

- g. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant gegevensgerichte controlewerkzaamheden heeft verricht ten aanzien van de naleving van

**III. Beoordelen en toetsen van de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie**

**Norm**

COS 610 paragrafen 11 en 16.

**Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant dient een beoordeling van de interne accountantsfunctie uit te voeren wanneer de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie van belang zijn voor de risico-inschatting van de externe accountant. Indien de accountant voornemens is gebruik te maken van specifieke werkzaamheden van de interne accountantsfunctie, dient hij die werkzaamheden te evalueren en controlewerkzaamheden uit te voeren om zich ervan te overtuigen dat de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie toereikend zijn voor zijn doelstellingen. Onder de “interne accountantsfunctie” wordt verstaan een binnen de entiteit toetsende activiteit ten dienste van de entiteit met onder andere als taak het bewaken van de interne beheersing.

**Feiten uit het onderzoeksrapport**

Inzicht verkrijgen in en initiële beoordeling van

- h. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant een initiële beoordeling heeft uitgevoerd van zoals bedoeld in paragraaf 11 van COS 610 “Gebruikmaken van de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie”.

Beoordelen en toetsen van de werkzaamheden van

- i. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de werkzaamheden van heeft geëvalueerd en controlewerkzaamheden heeft verricht om zich ervan te overtuigen dat de werkzaamheden van toereikend zijn voor zijn doelstellingen zoals bedoeld in paragraaf 16 van COS 610. In het controledossier zijn namelijk geen vastleggingen aangetroffen van:
- de beoordeling van de toereikendheid van de controleprogramma's en reikwijdte van de werkzaamheden van;
  - de beoordeling of de werkzaamheden zijn uitgevoerd door personen met voldoende vaktechnische opleiding en bekwaamheid als
  - interne controleur en de door assistenten verrichte werkzaamheden in voldoende mate zijn begeleid, beoordeeld en vastgelegd;
  - de beoordeling of toereikende controle-informatie is verkregen om hieraan conclusies te kunnen verbinden;
  - de beoordeling of de conclusies gegeven de omstandigheden toereikend zijn en de opgestelde rapporten in overeenstemming zijn met de resultaten van de uitgevoerde werkzaamheden;

- de beoordeling of bijzonderheden of ongebruikelijke aangelegenheden, die door [REDACTED] zijn gerapporteerd, naar behoren zijn opgelost.

Uit de vastleggingen in de sectie [REDACTED] van het controledossier blijkt dat de interne controle op de naleving van de [REDACTED] is uitgevoerd door [REDACTED] van [I]. De [REDACTED] is tevens betrokken bij [REDACTED]. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant dit feit heeft betrokken bij zijn beoordeling van de objectiviteit van de leden van het [REDACTED] op wiens werkzaamheden hij steunt.

## Beoordeling van die feiten

### I. Verkrijgen kennis van de entiteit

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant bij het verkrijgen van kennis van de huishouding en haar omgeving, met inbegrip van haar interne beheersing, [REDACTED] niet in aanmerking heeft genomen, om de aard en omvang van het risico van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of fouten in de jaarrekening te kunnen inschatten en om aanvullende controlewerkzaamheden te kunnen opzetten en te kunnen uitvoeren, zoals vereist in paragraaf 2 van COS 315.

### II. Controle-informatie naleving [REDACTED]

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat [REDACTED] juist, volledig [REDACTED] zijn verantwoord en toegelicht in de jaarrekening en in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving en dat hij daartoe toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500 en paragraaf 19 van COS 250. De externe accountant heeft daarmee COS 250 paragraaf 19 en COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten en uit voorlopige conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle van de [REDACTED] niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische instelling, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. Uit feiten e en g blijkt namelijk dat de externe accountant heeft nagelaten om de vereiste en geplande controlewerkzaamheden uit te voeren ten aanzien van de controle op [REDACTED]. Bovendien blijkt uit feit f dat de externe accountant weliswaar belangrijke tekortkomingen vastlegt, maar niet welke consequenties deze tekortkomingen hebben voor de controle en wat de externe accountant hiermee heeft gedaan. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### III. Beoordelen en toetsen van de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen initiële beoordeling heeft uitgevoerd van [REDACTED], de werkzaamheden van [REDACTED] heeft geëvalueerd en controlewerkzaamheden heeft uitgevoerd om zich ervan te overtuigen dat de werkzaamheden van [REDACTED] toereikend zijn voor zijn eigen doelstellingen. De externe accountant heeft dus COS 610 paragrafen 11 en 16 niet nageleefd.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 40 van 131

### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. Dat betreft één reactie op alle drie onderdelen van de bevinding, die als volgt luidt:

“Wij herkennen dat de controle werkzaamheden op [REDACTED] onvoldoende zijn vastgelegd. Daarnaast is een deel van de controle documentatie in het HC-dossier opgenomen, maar niet in de index ingeschreven. De partner heeft begin [REDACTED] onderzoek uitgevoerd naar de toereikendheid van de uitgevoerde controle werkzaamheden en de documentatie hieromtrent. Naar aanleiding hiervan is de vastlegging aanmerkelijk versterkt en qua documentatie aangeheeld. Op basis van deze herstelactie met betrekking tot het controledossier 2008 is gebleken dat er thans voldoende controlezekerheid is verkregen en dat geen aanvullende controlewerkzaamheden hoeven te worden verricht. Overigens hebben deze aanvullende documentatie en vastleggingen niet geresulteerd in het moeten herzien van de eerder getrokken conclusies.”

### **Beoordeling van de zienswijze**

Deloitte heeft noch in haar reactie op het concept-rapport noch in haar zienswijze inhoudelijk gereageerd op de bevindingen I, II en III van de AFM ten aanzien van de controle op de naleving van [REDACTED]. Volledigheidshalve verwijst de AFM naar de in het onderzoeksrapport gegeven beoordeling van de reactie van Deloitte, die als volgt luidt:

“De AFM ziet in de stelling van Deloitte dat het controledossier 2008 *‘aanmerkelijk is versterkt en qua documentatie is aangeheeld’* en dat *‘dat de controle werkzaamheden op [REDACTED] deels onvoldoende zijn vastgelegd’* deels een bevestiging van de validiteit van de voorlopige conclusie. Voorts stelt de AFM vast dat Deloitte in haar reactie inhoudelijk niet reageert op de feiten en de voorlopige conclusie. De AFM ziet in de reactie van Deloitte dan ook geen aanleiding om de feiten te wijzigen en zijn de voorlopige conclusies niet weerlegd. (...)”.

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van de naleving van [REDACTED] COS 315 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### **3.3.2.5 Gebruikmaken van de werkzaamheden van andere accountants**

#### **Norm**

COS 600 paragraaf 8.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

In COS 600 worden grondslagen en essentiële werkzaamheden vastgesteld voor de externe accountant (de groepsaccountant die bij de uitvoering van een controleopdracht gebruik maakt van de werkzaamheden van een andere accountant. Onder ‘andere accountant’ wordt verstaan een accountant, niet zijnde de groepsaccountant, die verantwoordelijk is voor het afgeven van een accountantsverklaring bij financiële gegevens van een (groeps)onderdeel, welke gegevens zijn verwerkt in het financiële overzicht dat door de groepsaccountant wordt gecontroleerd. Onder ‘(groeps)onderdeel’ wordt verstaan een divisie, vestiging, dochtermaatschappij, joint



venture, verbonden onderneming of een andere entiteit waarvan de financiële gegevens zijn verwerkt in het financiële overzicht dat door de groepsaccountant wordt gecontroleerd. De externe accountant moet die werkzaamheden uitvoeren die nodig zijn om toereikende controle-informatie te verkrijgen waaruit blijkt dat de door de andere accountant uitgevoerde werkzaamheden toereikend zijn voor zijn eigen doelstellingen.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. [I] houdt kapitaalbelangen in onder meer [redacted] en de [redacted]. Deze deelnemingen worden gecontroleerd door andere accountants, te weten [redacted]. De kapitaalbelangen worden gewaardeerd tegen verkrijgingsprijs. In de jaarrekening van [I] is de post [redacted] per 31 december 2008 opgenomen voor een bedrag van € [redacted]. Verder staat in de jaarrekening vermeld dat [I] aan de deelnemingen leningen verstrekt heeft voor een totaalbedrag van € [redacted].
- b. In het document [redacted] staat onder meer vermeld dat bij de controle van de waardering van de onder feit a genoemde deelnemingen gebruik is gemaakt van de door andere accountants gecertificeerde jaarrekeningen.
- c. In het document [redacted] staat onder meer vermeld dat bij de controle van de waardering van de voorraden gebruik is gemaakt van de jaarrekeningen van de onder feit a genoemde deelnemingen. Zie ook bevinding 4.11.3 feit j.
- d. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft onderkend dat COS 600 van toepassing is bij de wettelijke controle van [I] aangezien hij gebruik maakt van de werkzaamheden van andere accountants.
- e. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant werkzaamheden heeft uitgevoerd die nodig zijn om toereikende controle-informatie te verkrijgen zoals bedoeld in COS 600 paragraaf 8.

### Beoordeling van die feiten

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant niet die werkzaamheden heeft uitgevoerd die nodig zijn om toereikende controle-informatie te verkrijgen en waaruit blijkt dat de door de andere accountant uitgevoerde werkzaamheden toereikend zijn voor de doelstellingen van de externe accountant. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 8 van COS 600 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die als volgt luidt:

“Ten aanzien van het gebruikmaken van de werkzaamheden van andere accountants merken wij op dat in document [redacted] is aangegeven dat het in deze fase [redacted] met name gaat om de achterliggende [redacted]

[REDACTED] en dat op basis van een beoordeling van [REDACTED] controle-informatie is verkregen. Bij de betreffende deelnemingen is derhalve de jaarrekening minder relevant en wordt de facto geen gebruik gemaakt van de werkzaamheden van andere accountants.”

### **Beoordeling van de zienswijze**

Deloitte stelt ten onrechte dat de facto geen gebruik is gemaakt van de werkzaamheden van andere accountants. In document [REDACTED] is namelijk vermeld dat voor de controle van de deelneming (feit b) en voor de controle van de voorraden (feit c) gebruik is gemaakt van de door andere accountants gecertificeerde jaarrekeningen. De reactie van Deloitte op dit punt is dan ook strijdig met hetgeen in het controledossier is vastgelegd.

De door Deloitte genoemde beoordeling van [REDACTED] en document [REDACTED] maken deel uit van de controle van de voorraden waarnaar feit c verwijst. De controle van de voorraden is uitgewerkt in paragraaf 3.3.2.3 van dit besluit. In feit j van die paragraaf staat over de controle van [REDACTED]: *“In het document [REDACTED] is onder meer vermeld dat een deel van de voorraden is gewaardeerd tegen kostprijs op basis van afnameverplichtingen van [REDACTED] en dat bij de controle van de waardering van dit deel van de voorraden gebruik is gemaakt van de jaarrekeningen van [REDACTED]. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de boekwaarde van dit deel van de voorraden is getoetst aan de marktwaarde. Evenmin zijn in het controledossier vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat controle-informatie is verkregen over [REDACTED] en waardering tegen kostprijs past binnen de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving.”*

Uit paragraaf 3.3.2.3 van dit besluit blijkt dus dat de externe accountant voor de controle van de voorraden wel degelijk heeft gesteund op de jaarrekeningen van de deelnemingen.

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij het gebruikmaken van werkzaamheden van andere accountants COS 600 paragraaf 8 niet heeft nageleefd.

### **3.3.2.6 Controledocumentatie**

#### **Norm**

COS 230 paragrafen 2 en 9.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

In het controledossier verantwoordt de externe accountant zich over de uitvoering van de wettelijke controle. De externe accountant moet dan ook tijdig controledocumentatie vervaardigen die voorziet in een toereikende vastlegging van de onderbouwing van de accountantsverklaring en informatie die aantoont dat de controle is uitgevoerd in overeenstemming met de toepasselijke wet- en regelgeving. Een ervaren accountant die voorheen niet betrokken was bij de controle moet in staat zijn om inzicht te verkrijgen in de aard, de tijdsfasering en de omvang van de controlewerkzaamheden die zijn uitgevoerd, de uitkomsten van de controlewerkzaamheden, de

verkregen controle-informatie en belangrijke onderwerpen die tijdens de controle aan het licht zijn gekomen en de daaruit getrokken conclusies. Dit betekent dat de controledocumentatie toegankelijk en begrijpelijk moet zijn.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In het controledossier is geen gestempelde versie van de jaarrekening van [I] voor identificatiedoeleinden opgenomen. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt ook niet op andere wijze bij welke jaarrekening de accountantsverklaring is afgegeven. [REDACTED] [I] heeft op haar website het jaarverslag en de jaarrekening 2008 (ten tijde van het onderzoek nog zonder accountantsverklaring) gepubliceerd [REDACTED]. De externe accountant heeft desgevraagd toegelicht dat het cijfermatige verschil tussen [REDACTED] [REDACTED] is ontstaan door een beperkt aantal correctieboekingen met betrekking tot [REDACTED] die vlak voor het afgeven van de accountantsverklaring in de jaarrekening zijn verwerkt.
- b. In het controledossier wordt ter onderbouwing van controlewerkzaamheden in document [REDACTED] verwezen naar het dossier van Deloitte [REDACTED] (zie ook bevinding 4.11.2 feit f). Het [REDACTED] dossier maakt geen onderdeel uit van het controledossier.
- c. Het algemene beeld van de AFM naar aanleiding van het dossieronderzoek is dat het controledossier niet toegankelijk is. Uit het onderzoek van de AFM blijkt dat in dit controledossier niet aan de documentatievereisten is voldaan zoals bedoeld in COS 230 paragrafen 2 en 9. Dit ziet onder meer op de volgende zaken:
- verwijzingen naar onderliggende documenten die niet in het controledossier zijn aangetroffen;
  - ontbreken van “audit trail” (een voorbeeld is document [REDACTED], waaruit blijkt dat er zes openstaande punten bestaan. De opvolging hiervan blijkt niet uit het controledossier);
  - in meer of mindere mate is controle-informatie overgenomen uit het controledossier [REDACTED] die geen betrekking heeft op uitgevoerde werkzaamheden met betrekking tot de wettelijke controle 2008 (zie ook bevinding 4.11.1 feit d);
  - er is documentatie opgenomen in het controledossier zonder dat blijkt op welke controlewerkzaamheden deze documentatie betrekking heeft;
  - er is gebruik gemaakt van standaard werkprogramma's zonder dat de geformuleerde werkzaamheden voldoende cliëntspecifiek zijn gemaakt;
  - het is onduidelijk op welke interne beheersingsmaatregelen wordt gesteund, omdat de beschrijvingen onvoldoende cliëntspecifiek zijn gemaakt.

### Beoordeling van die feiten

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant zijn controledocumentatie niet zodanig heeft vervaardigd dat een ervaren accountant die voorheen niet betrokken was bij de controle in staat is om inzicht te verkrijgen in de uitkomsten van de controlewerkzaamheden en de verkregen controle-informatie. De externe accountant heeft daarmee de paragrafen 2 en 9 van COS 230 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die als volgt luidt:

“Wij merken op dat onder verantwoordelijkheid van de partner naar aanleiding van de beoordeling van het dossier [I] herstelacties zijn uitgevoerd en het dossier conform COS 230 al. 31 is aangeheeld. Het is continu betrokken geweest bij deze herstelacties en heeft deze ook beoordeeld.

### Beoordeling van de zienswijze

De AFM verwijst naar de in het onderzoeksrapport gegeven beoordeling van de reactie van Deloitte, die als volgt luidt:

“De AFM ziet in de reactie van Deloitte geen aanleiding om de feiten te wijzigen en de voorlopige conclusie is niet weerlegd.”

### Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant COS 230 paragrafen 2 en 9 niet heeft nageleefd.

### 3.3.3 [M] EN [N]

#### Profielchets

Externe accountant	
Boekjaar	2008
Type onderneming	
Accountantsverklaring	
Verslaggevingsstelsel	Titel 9 boek 2 BW
Balanstotaal	
Saldo onderhanden werk	
Waarde onderhanden projecten	
Vastgoedprojecten in ontwikkeling	
Netto-omzet	
Resultaat voor belastingen	
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	
Materialiteit	

[M] staat aan het hoofd van een groep

[N] is een

Deloitte heeft de wettelijke controles van [M] en [N] nagenoeg volledig gecombineerd uitgevoerd.

[REDACTED]

Met uitzondering van de bevindingen 4.12.5 en 4.12.7 uit het onderzoeksrapport (paragraaf 3.3.3.5 en 3.3.3.6 van dit besluit), zijn de bevindingen ten aanzien van [M] ook van toepassing op [N].

### **3.3.3.1 Controle winstneming op basis van ‘percentage of completion’ methode**

#### **Norm**

COS 200 paragraaf 2, 15 en 37, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten aanvaardbaar en in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Met betrekking tot de onderhanden projecten moet de externe accountant vaststellen of de door de controlecliënt toegepaste methode van toerekening van winst uit een onderhanden project is toegestaan. Hiertoe zal hij moeten vaststellen dat aan de voorwaarden voor het toepassen van deze methode is voldaan.

De externe accountant moet de controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang. Een professioneel-kritische instelling betekent dat de externe accountant via een kritische benadering de waarde van de verkregen controle-informatie beoordeelt en alert is op verkregen controle-informatie die strijdig is met, of vragen oproept inzake de betrouwbaarheid van documentatie, antwoorden op gestelde vragen en andere informatie die is verkregen van het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance. Zo is een professioneel-kritische instelling gedurende het gehele controleproces nodig om het risico te beperken dat ongebruikelijke omstandigheden niet worden opgemerkt, dat bij het trekken van conclusies uit controlebevindingen te veel wordt gegeneraliseerd of dat van verkeerde veronderstellingen wordt uitgegaan bij het bepalen van de aard, de tijdsfasering en de omvang van uit te voeren controlewerkzaamheden en bij het evalueren van de uitkomsten daarvan. Bij het inwinnen van inlichtingen en het uitvoeren van andere controlewerkzaamheden mag de externe accountant geen genoegen nemen met niet geheel overtuigende controle-informatie in de veronderstelling dat het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance eerlijk en integer zijn. In overeenstemming hiermee zijn bevestigingen van het bestuur van de entiteit geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor het trekken van redelijke conclusies waarop de accountant zijn verklaring baseert.

#### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. Voor de wijze van toerekening van winst uit een onderhanden project worden in de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving nummer 221 (2004) “Onderhanden projecten in opdracht van derden” twee situaties onderscheiden: (1) de winst op de reeds verrichte prestaties voor het project kan op verantwoorde wijze worden bepaald; (2) het voorgaande is niet mogelijk. In de eerste situatie dient de toerekening van winst aan het boekjaar te geschieden naar de mate waarin de verrichte prestaties hun aandeel hebben gehad in het totaal van de voor het project te verrichten prestaties (volgens de zogenoemde “percentage of completion methode”). In de tweede situatie dient de winst geheel te worden verantwoord in het boekjaar waarin het project wordt opgeleverd respectievelijk voltooid (volgens de completed contract methode). In deze richtlijn wordt aangegeven dat teneinde de winst op reeds verrichte prestaties voor een project op basis van

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 46 van 131

een aanneemcontract op verantwoorde wijze te kunnen bepalen aan de volgende voorwaarden moet zijn voldaan:

- er bestaan geen belangrijke onzekerheden over de totale omvang van het contract;
- er bestaan geen belangrijke onzekerheden over de ontvangst van de overeengekomen opbrengsten;
- zowel de kosten om het project af te maken als de mate waarin het project is gerealiseerd per balansdatum kunnen op verantwoorde wijze worden bepaald;
- de kosten toe te rekenen aan het project zijn duidelijk te onderscheiden, zodat de werkelijk bestede kosten kunnen worden vergeleken met de voorcalculatie.

De methode van winstneming is tevens bepalend voor de waardering van de onderhanden projecten.

- b. In de toelichting op de jaarrekening van [M] is vermeld dat de winstneming op onderhanden projecten plaatsvindt naar rato van de verrichte prestaties bij uitvoering van het werk (conform de percentage of completion methode) en niet bij oplevering respectievelijk voltooiing van het werk.
- c. Het verschil tussen winstneming volgens de percentage of completion methode en de completed contract methode heeft gezien de omvang en de duur van de onderhanden projecten waarschijnlijk materiële invloed op het te verantwoorden vermogen en resultaat van [M]. De waarde van de onderhanden projecten en de winst van [M] bedraagt volgens de jaarrekening respectievelijk € en € .
- d. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of [M] voldoet aan de voorwaarden om de percentage of completion methode toe te passen bij het toerekenen van winst uit onderhanden projecten.
- e. In de toelichting op de jaarrekening van [M] staat onder meer het volgende vermeld: *“Projectwinsten in het onderhanden werk worden naar mate van gereedheid voor % meegenomen in het resultaat.”* Uit vastleggingen in het controledossier, onder meer document , blijkt dat de waardering en resultaatbepaling van onderhanden projecten bij [M] plaatsvindt door % van de winst aan het boekjaar toe te rekenen. Deze handelwijze is niet in overeenstemming met de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving. Bij winstneming op onderhanden projecten worden twee methoden onderscheiden: winstneming naar rato van de verrichte prestaties bij de uitvoering van het werk en winstneming bij oplevering respectievelijk voltooiing van het werk. Het is niet toegestaan om af te wijken van deze methoden en slechts een deel van de aan het boekjaar toegerekende winst te verwerken.

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500, om vast te stellen of de winstneming op onderhanden projecten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Uit bovenstaande feiten blijkt verder dat de externe accountant niet heeft onderkend dat verwerking van % van de aan het boekjaar toegerekende winst niet in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. De externe accountant heeft derhalve paragraaf 37 van COS 200 en paragraaf 2 van COS 500 niet nageleefd.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 47 van 131

2. Uit feiten d en e blijkt dat de externe accountant de controle van de wijze van winstneming op onderhanden projecten niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot aan afwijking van materieel belang in de jaarrekening. Uit deze feiten blijkt namelijk dat de externe accountant niet heeft onderkend en heeft vastgesteld dat de in de jaarrekening en het controledossier opgenomen methode van winstneming niet is toegestaan. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

- Ten aanzien van conclusie 1

De van toepassing zijnde grondslagen voor de verwerking van onderhanden werk zijn in Titel 9 van Boek 2 BW opgenomen. De Richtlijnen voor de jaarverslaggeving maken formeel geen onderdeel uit van de van toepassing zijnde grondslagen. Dit is expliciet door de Hoge Raad bevestigd in het arrest KPN-SOBI (HR 10 februari 2006, NJ 2006, 241). Of aan COS 500 paragraaf 2 of COS 200 paragraaf 37 is voldaan, kan door de AFM niet worden getoetst met het criterium “of aan de RJ criteria is voldaan”.

Overigens zou er geen materieel verschil voor de jaarrekening zijn indien in plaats van de ‘percentage of completion methode’ de ‘completed contract methode’ zou zijn gebruikt.

Tenslotte is bij het beoordelen van het onderhanden werk, onder meer bij het invullen van de checklist jaarverslaggeving, specifiek stilgestaan bij de methode van winstneming. Uit diverse documenten uit de verzamelde controle-informatie opgenomen in het controledossier (onder meer ) blijkt dat door [M] voldaan wordt aan de criteria genoemd in RJ 221.302.

Voor het verwijt van de AFM ten aanzien van de verwerking van % van de aan het boekjaar toegerekende winst geldt hetzelfde. Of aan COS 500 paragraaf 2 of COS 200 paragraaf 37 is voldaan, kan door de AFM niet worden getoetst met het criterium “of aan de RJ criteria is voldaan” (zie hiervoor).

- Ten aanzien van conclusie 2

Zoals hiervoor toegelicht, kan de methode van winstneming door de AFM niet getoetst worden aan de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving. Daarnaast heeft de externe accountant wel degelijk aandacht besteed aan de methode van winstneming. De externe accountant kan daarom niet worden verweten dat hij de controle op de wijze van winstneming op onderhanden projecten niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding.

### Beoordeling van de zienswijze

- Ten aanzien van conclusies 1 en 2

In de accountantsverklaringen inzake [M] en [N] is onder meer opgenomen dat de jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW en dat de toegepaste grondslagen voor financiële verslaggeving aanvaardbaar zijn. Titel 9 Boek 2 BW bevat geen specifieke voorschriften voor aanvaardbare wijzen van winstneming bij onderhanden projecten. Het is algemeen geaccepteerd dat opstellers van jaarrekeningen, accountants en andere belanghebbenden zich moeten baseren op de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving om de juiste wijze van winstneming bij onderhanden projecten vast te stellen. De Richtlijnen voor de jaarverslaggeving worden algemeen beschouwd als een nadere uitwerking van normen die in het

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 48 van 131

maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, zoals bedoeld in artikel 2:362 BW. Uit jurisprudentie (van de Ondernemingskamer en de Hoge Raad) blijkt het onmiskenbare gezag van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving. Zo heeft de Hoge Raad in het door Deloitte aangehaalde arrest van 10 februari 2006 overwogen:

- dat de voorschriften van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving “een belangrijk oriëntatiepunt en gezaghebbende kenbron” kunnen vormen voor wat in het concrete geval als aanvaardbaar heeft te gelden, en;
- dat “de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving hebben te gelden als aanbevelingen waarin de – geëvolueerde – maatschappelijke opvattingen omtrent de – nadere uitwerking van de – wettelijke regeling tot uitdrukking komen”.

In het rapport heeft de AFM geconstateerd dat de externe accountant – kort gezegd – niet heeft onderkend dat de methode van winstneming in strijd was met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving. Gelet op de gezaghebbende status van deze richtlijnen, moet hieruit de conclusie worden getrokken dat de externe accountant niet heeft gehandeld conform de bovengenoemde COS-normen, behoudens bijzondere omstandigheden, waarvan hier niet is gebleken. Het verweer van Deloitte gaat dan ook niet op.

Wat betreft het verweer van Deloitte, dat er geen materieel verschil voor de jaarrekening zou zijn geweest indien in plaats van de ‘percentage of completion methode’ de ‘completed contract methode’ zou zijn gebruikt, merkt de AFM het volgende op. Onder feit c is opgenomen dat het verschil tussen beide methoden, gezien de omvang (€ [REDACTED]) en de duur van de onderhanden projecten, waarschijnlijk materiële invloed heeft op het te verantwoorden vermogen en resultaat van [M]. Omdat Deloitte zich vervolgens heeft beperkt tot een enkele betwisting daarvan, gaat de AFM daaraan voorbij.

Wat betreft de – inhoudelijke – stelling van Deloitte, dat uit de door haar genoemde documenten blijkt aan de criteria genoemd in RJ 221.302 is voldaan, verwijst de AFM naar het onderzoeksrapport. Zoals daarin is weergegeven, betreffen de documenten [REDACTED] respectievelijk een overzicht van de post onderhanden werk met hierbij opgenomen vastleggingen van een afloopcontrole per [REDACTED] 2009 en controlewerkzaamheden op materiaal en uren ([REDACTED]), alsmede projectrapportages getekend door [REDACTED]. Uit deze documenten blijkt niet dat de externe accountant heeft beoordeeld dat aan *alle* voorwaarden van het toepassen van de ‘percentage of completion’ methode, zoals genoemd in feit a, wordt voldaan. Uit deze documenten blijkt namelijk onder meer niet dat de externe accountant heeft beoordeeld of, teneinde de winst op reeds verrichte prestaties voor een project op basis van een aanneemcontract op verantwoorde wijze te kunnen bepalen, aan de betreffende voorwaarden is voldaan. Deloitte heeft de bevinding van de AFM derhalve niet weerlegd.

Tot slot verwijst de AFM naar de reactie van Deloitte op het concept-rapport, waarin zij erkent dat de gehanteerde methode van verwerking van [REDACTED]% van de aan het boekjaar toegerekende winst niet aanvaardbaar was: “Aangaande de methode van verwerking van [REDACTED]% van de aan het boekjaar toegerekende winst heeft direct na het onderzoek ter plaatse [van de AFM] een vaktechnische consultatie [REDACTED] plaatsgevonden. [REDACTED] heeft aangegeven dat deze methode niet aanvaardbaar is.”



## Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van de winstneming op basis van de 'percentage of completion' methode COS 200 paragraaf 15 en 37 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### 3.3.3.2 Controle onderhanden projecten

#### Norm

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet een professioneel-kritische houding aannemen bij het vaststellen of de onderhanden projecten juist en volledig zijn verwerkt en juist zijn gewaardeerd in de jaarrekening. Hiertoe moet hij toereikende controle-informatie verkrijgen. Controle-informatie wordt verkregen door het uitvoeren van controlewerkzaamheden. Als de externe accountant wil steunen op de interne beheersingsmaatregelen van de controlecliënt zal hij systeemgerichte werkzaamheden moeten uitvoeren om vast te stellen dat de interne beheersingsmaatregelen effectief werken en hij daarop kan steunen. Daarnaast moeten voor materiële soorten transacties, posten en onderdelen van de toelichting altijd (ook) gegevensgerichte werkzaamheden worden verricht. In COS 500 zijn de volgende controlewerkzaamheden beschreven: verificatie van boekingen en documenten, verificatie van activa, waarneming ter plaatse, inwinnen van inlichtingen, bevestigingen van derden, narekenen, herhaling van procedures en cijferanalyses. Deze controlewerkzaamheden zullen veelal in combinatie worden ingezet. Ten aanzien van het inwinnen van inlichtingen geldt dat de externe accountant altijd controlewerkzaamheden moet uitvoeren ter aanvulling op het inwinnen van inlichtingen om toereikende controle-informatie te verkrijgen. Het inwinnen van inlichtingen alleen geeft onvoldoende controle-informatie om een afwijking van materieel belang te ontdekken en is ook niet voldoende om de daadwerkelijke effectiviteit van interne beheersingsmaatregelen te testen.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. Het document [REDACTED] vormt de basis voor de post onderhanden projecten zoals opgenomen in de balans van [M] per 31 december 2008. De berekening van de balanspost en het rendement van de onderhanden projecten is gebaseerd op onder meer de volgende kolommen die in dit document zijn opgenomen: [REDACTED].
- b. Uit document [REDACTED] blijkt dat de externe accountant heeft geoordeeld dat toereikende controle-informatie is verkregen met betrekking tot de relevante beweringen ten aanzien van de (winstneming op) onderhanden projecten per 31 december 2008.

#### Controle methode van winstneming

- c. De methode van winstneming is bepalend voor de waardering van de onderhanden projecten. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of [M] voldoet aan de voorwaarden om de percentage of completion methode toe te passen bij

het toerekenen van winst uit onderhanden projecten. Zie ook bevinding 4.12.1.

Controle mate van gereedheid

- d. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft vastgesteld wat de door [M] gebruikte methode voor de bepaling van de mate van gereedheid van de onderhanden projecten is.
- e. In het document [REDACTED] staat onder meer vermeld dat de volgende interne beheersingsmaatregel effectief werkt: “Projecten worden eens per kwartaal doorgenomen [REDACTED] en besproken op winstgevendheid, juiste verantwoording, afwijkingen tov begroting, meer-/minderwerk en overige relevante zaken.”
- f. In het document [REDACTED] is onder meer het volgende vermeld: “Per project is een projectrapportage opgesteld met daarin opgenomen de aanneemsom, geboekte kosten en opbrengsten en de nog te verwachten kosten en opbrengsten. Aan de hand van dit overzicht wordt de voortgang van het project bewaakt en wordt bepaald of op een project resultaat wordt genomen dan wel een verliesvoorziening noodzakelijk is. Alle definitieve projectrapportages zijn door [REDACTED] ondertekend”.
- g. In het document [REDACTED] is onder meer het volgende vermeld: “Ieder kwartaal wordt, [REDACTED], door [REDACTED] per project een uitdraai geprint. Deze uitdraai wordt overhandigd aan [REDACTED]. [REDACTED] in overleg met de uitvoerders en de werkvoorbereiders analyseren de uren in rato naar de voortgang naar het project. Tegenvallers in het project worden eveneens besproken. Aan dit overleg nemen deel: [REDACTED]. [...] Van dit overleg wordt per project een verslag opgemaakt alsmede een actiepuntenlijst.” Deze verslagen en de actiepuntenlijsten zijn niet aangetroffen in het controledossier. In het controledossier zijn enkel kopieën van de onder feit f genoemde (getekende) projectrapportages aangetroffen.
- h. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de door [M] gebruikte methode voor de bepaling van de mate van gereedheid heeft onderzocht en getoetst en voor de controle van de mate van gereedheid gebruik heeft gemaakt van een onafhankelijke schatting en onderzoek heeft verricht naar de gebeurtenissen na balansdatum gericht op de controle van de mate van gereedheid van onderhanden projecten. Evenmin zijn vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant op andere wijze toereikende controle-informatie heeft verkregen over de mate van gereedheid van de onderhanden projecten.

Controle meerwerk

- i. In het document [REDACTED] staat onder meer beschreven dat meerwerk achteraf wordt geautoriseerd door cliënten van [M]. Doordat meerwerk achteraf wordt geautoriseerd bestaat er onzekerheid over de totale omvang van het contract, een verhoogde onzekerheid over de ontvangst van de overeengekomen opbrengsten, en een risico op te hoge waardering van het project aangezien de

geprognosticeerde opbrengsten uit meerwerk mogelijk niet gerealiseerd zullen worden. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant deze risico's heeft onderkend. In het controledossier zijn tevens geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant toereikende controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van het bestaan, de volledigheid, de juistheid en de juiste waardering van het meerwerk.

#### Controle toerekening uren

- j. In het document [REDACTED] is onder meer de volgende opzet van het proces van tijdregistratie beschreven. De door het bouw personeel gemaakte uren dienen wekelijks door [REDACTED] aangeleverd te worden aan de salarisadministratie. De door het [REDACTED] personeel gemaakte uren dienen door het personeel zelf ingevuld te worden op een weekstaat en, met uitzondering van de calculators en de werkvoorbereiders, door een leidinggevende te worden geautoriseerd. In de beschrijving is tevens beschreven dat [REDACTED] steekproefsgewijs controleert of de uren die verantwoord zijn door [REDACTED] juist zijn aan de hand van aanwezigheidsregistratie die door [REDACTED] wordt bijgehouden.
- k. In het document [REDACTED] is onder meer beschreven dat de door de externe accountant geïdentificeerde interne beheersingsmaatregel, waarbij de gemaakte uren van het personeel worden geautoriseerd door een leidinggevende, effectief werkt.
- l. In het document [REDACTED] is vermeld dat de negen geselecteerde urenbriefjes zijn geautoriseerd door een leidinggevende. In het controledossier is echter geen onderbouwing aangetroffen waaruit blijkt dat de gemaakte uren zijn geautoriseerd door een leidinggevende. Verder is in het document [REDACTED] vermeld dat in dit geval een weekstaat van een [REDACTED] niet is geautoriseerd, omdat deze weekstaten steekproefsgewijs worden gecontroleerd en deze weekstaat niet in de steekproef was opgenomen.
- m. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of de uren juist zijn en zijn toegerekend aan de juiste projecten.

#### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken over de post onderhanden projecten waarop zijn accountantsoordeel of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving kan worden gebaseerd. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten c, d, h, i, l en m en uit conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle van de onderhanden projecten ten aanzien van de methode van winstneming, de methode voor de bepaling van de mate van gereedheid en de controle van meerwerk niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden

kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

De AFM heeft een aantal feiten gepresenteerd ter onderbouwing van haar conclusies. Op die feiten gaat Deloitte eerst in:

- Feit c: Zoals reeds opgemerkt, behoren de door de AFM genoemde voorwaarden voor toepassing van de 'percentage of completion' methode niet tot de grondslagen voor de financiële verslaggeving. De externe accountant kan hetgeen in het rapport onder 4.12.1 wordt gesteld (en zoals opgenomen in 3.3.3.1 van dit besluit) dan ook niet worden verweten.
- Feit d: De externe accountant heeft aandacht besteed aan de gebruikte methode voor de bepaling van het percentage 'gereed'. Dat blijkt uit de checklist. Uit de beoordeling van de AFM blijkt dat de AFM graag had gezien dat deze aandacht nader was uitgewerkt door de door [M] gebruikte methode te beschrijven. In de relevante regelgeving is niet opgenomen dat deze wens van de AFM een vereiste is waaraan de externe accountant zich had moeten houden. De externe accountant kan niet worden verweten dat hij niet de nadere uitwerking in het controledossier heeft opgenomen zoals de AFM dat graag ziet.
- Feit g: De AFM had graag gezien dat verslagen en actiepuntenlijsten van het overleg tussen [REDACTED] van de cliënt in het controledossier waren opgenomen. In de relevante regelgeving is niet opgenomen dat deze wens van de AFM een vereiste is waaraan de externe accountant zich had moeten houden. De relevante informatie uit deze overleggen is overigens in het controledossier aanwezig in de vorm van de kopieën van de projectrapportages. De externe accountant kan niet worden verweten dat hij niet de verslagen en actiepuntenlijsten in het controledossier heeft opgenomen zoals de AFM dat graag ziet.
- Feit h: De AFM heeft geen vastleggingen gevonden waaruit blijkt dat de externe accountant de methode voor het bepalen van de mate van gereedheid heeft onderzocht en getoetst en voor de controle van de mate van gereedheid gebruik heeft gemaakt van een onafhankelijke schatting. Uit de diverse vastleggingen in het controledossier blijkt dat aandacht is besteed aan de controle op de gebruikte methode van de bepaling van 'gereedheid'. De door de AFM genoemde sterke aanwijzingen dat het verschil tussen winstneming volgens de 'percentage of completion' methode en de 'completed contract' methode materiële invloed heeft op het te verantwoorden vermogen en resultaat van [M], zoals verwoord in feit c van bevinding 4.12.1 in het rapport, heeft de AFM niet onderbouwd. Het gebruik van een onafhankelijke schatting, zoals door de AFM gesuggereerd, is evenwel geen verplichting (COS 540 paragraaf 10). Deloitte heeft bovendien vastgesteld dat het verschil geen materiële invloed heeft. De inzet van controlemiddelen om de gebruikte methode van de bepaling van gereedheid te controleren is daarom niet noodzakelijk om het doel van de controle (COS 200 paragraaf 2) te bereiken. De controle heeft uitsluitend tot doel om materiële onjuistheden te ontdekken en daar is op dit punt geen sprake van.
- Feit i: De AFM signaleert een risico ten aanzien van het meerwerk waarvan de AFM meent dat de externe accountant daarover geen toereikende controle-informatie heeft verkregen. De externe accountant heeft het meerwerk terecht niet geïdentificeerd als specifiek risico, op basis van moverende redenen. De overwegingen daartoe zijn niet in het controledossier opgenomen. Op basis van de relevante regelgeving is daar geen noodzaak toe. Aan de AFM zijn deze overwegingen toegelicht. Omdat er geen sprake is van een specifiek risico is het meerwerk gezamenlijk met het overige werk in de controle betrokken, wat

toereikende controle-informatie heeft opgeleverd. Bij het ontbreken van een specifiek (verhoogd) risico is het inzetten van extra controlemiddelen niet noodzakelijk om het doel van de controle (COS 200 paragraaf 2) te bereiken. De controle heeft uitsluitend tot doel om materiële onjuistheden te ontdekken en daarvoor zijn voldoende controlemiddelen ingezet.

Tenslotte: uit de reacties op voornoemde bevindingen blijkt dat de externe accountant toereikende controle-informatie heeft verkregen over de post onderhanden projecten. Hij heeft derhalve COS 500 paragraaf 2 nageleefd. De risico's op afwijkingen van materieel belang zijn door de externe accountant in aanmerking genomen en de door de AFM gesignaleerde risico's bestaan niet. De externe accountant heeft dus ook COS 200 paragraaf 15 nageleefd.

### Beoordeling van de zienswijze

Deloitte betwist een aantal door de AFM vastgestelde feiten/bevindingen. De AFM is van oordeel dat die feiten/bevindingen in het rapport juist zijn vastgesteld en licht dit als volgt toe:

- Feit c: het verweer van Deloitte ziet op de toets aan de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving. Dit verweer is reeds gemotiveerd weerlegd in paragraaf 3.3.3.1 van dit besluit.
- Feit d: Deloitte heeft in haar reactie op het concept-rapport reeds verwezen naar de checklist. In het definitieve rapport heeft de AFM als volgt op dit argument van Deloitte gereageerd: *“Uit de checklist blijkt echter niet dat de externe accountant heeft vastgesteld wat de door [M] gebruikte methode voor de bepaling van de mate van gereedheid van de onderhanden projecten is. Tevens is in de jaarrekening niet de gebruikte methode voor de bepaling van de mate van gereedheid toegelicht. Dit klemt te meer aangezien deze omissie als zodanig ook niet blijkt uit de checklist (zie ook bevinding 4.12.3 feit a). In de checklist is enerzijds gesteld (“akkoord”) dat de gebruikte methode is toegelicht in de grondslagen en anderzijds is gesteld (“Nvt”) dat de gebruikte methode niet hoeft te worden vermeld in de toelichting op de onderhanden projecten.”* En in de beoordeling van de reactie van Deloitte op bevinding 4.12.1 staat in het rapport onder meer: *“Het punt van de AFM ziet er op dat voor het hanteren van de methode van winstneming, te weten de ‘percentage of completion’ methode, voldaan is aan de voorwaarden zoals vastgelegd in RJ 221 (2004). Dit blijkt als zodanig niet uit de checklist jaarverslaggeving.”* In haar zienswijze is Deloitte daarop niet meer ingegaan, maar heeft zich beperkt tot de stelling dat de geconstateerde tekortkomingen geen vereisten, maar wensen van de AFM zouden betreffen. Gelet op het voorgaande, gaat de AFM daaraan voorbij.
- Feit g: Hiervoor geldt – mutatie mutandis – hetzelfde als voor feit d. In het rapport heeft de AFM als volgt op dit argument van Deloitte gereageerd: *“Uit de getekende projectrapportages is niet af te leiden wat de gebruikte methode voor de bepaling van de mate van gereedheid is en wat bijvoorbeeld de overwegingen zijn geweest om te komen tot het voortgangpercentage van een project en wat de discussiepunten waren met betrekking tot de verschillende projecten. Het punt van de AFM ziet er op dat de in feit g genoemde verslagen en de actiepuntenlijsten niet zijn aangetroffen in het controledossier. Een projectrapportage vormt als zodanig niet een verslag van het bedoelde overleg. Overigens is uit de beperkte handmatige aantekeningen op de kopieën van projectrapportages waar Deloitte in haar reactie op doelt tevens niet af te leiden of en zo ja, welke actiepunten bestonden.”*
- Feit h: terzake van de materialiteit verwijst de AFM naar de beoordeling in paragraaf 3.3.3.1 (conclusie: ‘waarschijnlijk materiële invloed’). Anders dan Deloitte meent, wordt in het rapport niet gesuggereerd dat

het gebruik van een onafhankelijke schatting een *verplichting* is. Er wordt gesproken over een onafhankelijke schatting of het verkrijgen van toereikende controle-informatie “op andere wijze”.

- Feit i: Hiervoor geldt – mutatie mutandis – hetzelfde als voor de feiten d en g. In het rapport heeft de AFM als volgt op dit argument van Deloitte gereageerd: *“De punten van de AFM zien er op dat (1) in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de risico’s ten aanzien van verantwoording van meerwerk zoals genoemd in feit i – namelijk het achteraf autoriseren van meerwerk door de cliënt - heeft onderkend en dat (2) in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant toereikende controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van het bestaan, de volledigheid, de juistheid en de juiste waardering van het meerwerk. De externe accountant had een specifiek risico terzake meerwerk moeten onderkennen omdat, gegeven de casus, een meer dan gemiddeld risico bestaat voor een afwijking van materieel belang in de jaarrekening, omdat meerwerk achteraf door de cliënt zelf wordt geautoriseerd. Het inherente (fraude)risico op onvolledige en onjuiste verantwoording van meerwerk is in een dergelijke situatie aanmerkelijk hoger dan wanneer de cliënt vooraf een budget voor meerwerk autoriseert. Ter mitigering hiervan had hij toereikende controle-informatie moeten vergaren, waarvan de AFM heeft vastgesteld dat dit niet heeft plaatsgevonden (...)”*. Aan het verweer van Deloitte, dat het geen punt van materieel belang betrof, gaat de AFM voorbij. Omdat de externe accountant het verhoogde, specifieke risico niet heeft onderkend, heeft hij immers de materialiteit daarvan ook niet kunnen beoordelen.

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van onderhanden projecten COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### **3.3.3.3 Controle toelichting onderhanden projecten**

#### **Norm**

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen dat de presentatie van en de toelichting op de jaarrekening in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor financiële verslaggeving. Hiertoe dient de externe accountant toereikende controle-informatie te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant moet hierbij een professioneel-kritische houding aannemen.

#### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. Alinea 305c van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving nummer 221 “onderhanden projecten in opdracht van derden” (2004) schrijft voor dat in de jaarrekening de gebruikte methode voor de bepaling van het percentage gereed dient te worden toegelicht. Uit de jaarrekening van [M] over het boekjaar 2008 blijkt deze toelichting niet.

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	55 van 131

- b. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controlewerkzaamheden heeft verricht om vast te stellen dat aan de toelichtingvereisten zoals beschreven in feit a is voldaan.

### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat de presentatie en de toelichting van de onderhanden projecten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving en dat hij daartoe toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500. Uit bovenstaande feiten blijkt verder dat de externe accountant niet heeft onderkend dat de toelichting op de onderhanden projecten niet voldoet aan de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 2 van COS 500 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaand feit b blijkt dat de externe accountant de controle van de toelichting op onderhanden projecten niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

De van toepassing zijnde grondslagen voor de verwerking van onderhanden werk zijn in Titel 9 van Boek 2 BW opgenomen. De Richtlijnen voor de jaarverslaggeving maken formeel geen onderdeel uit van de van toepassing zijnde grondslagen. Of aan COS 500 paragraaf 2 is voldaan, kan door de AFM niet worden getoetst met het criterium "of aan de RJ criteria is voldaan". Deloitte verwijst op dit punt naar haar in paragraaf 3.3.3.1 van dit besluit weergegeven zienswijze.

Overigens betreft de gebruikte methode voor de bepaling van het percentage gereed geen materiële informatie, waardoor de door de AFM genoemde toelichting in de jaarrekening achterwege kon blijven. Omdat niet-materiële informatie niet aan accountantscontrole onderworpen hoeft te worden, is voor niet materiële onderwerpen geen controle-informatie nodig, zoals blijkt uit de in COS 200 paragraaf 2 genoemde doelstelling van de accountantscontrole. Het verkrijgen van toereikende controle-informatie ten behoeve van niet materiële onderwerpen is geen vereiste dat uit COS 500 paragraaf 2 voortvloeit. Bij het ontbreken van een verplichting om RJ 305c toe te passen en bij het ontbreken van enige materialiteit bij de toelichting zoals in RJ 305c beschreven, kan de externe accountant geen gebrek aan een professioneel-kritische houding zoals bedoeld in COS 200 paragraaf 15 worden verweten. Van het niet naleven van COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 is dan ook geen sprake.

### **Beoordeling van de zienswijze**

De AFM deelt het standpunt van Deloitte inzake de betekenis van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving niet en verwijst naar de beoordeling onder 3.3.3.1 van dit besluit.

De AFM deelt evenmin het standpunt van Deloitte dat de gebruikte methode geen materiële informatie zou

betreffen. Deloitte baseert haar argumentatie op het kwantitatieve aspect van materialiteit, maar gaat voorbij aan het kwalitatieve aspect van materialiteit. De informatie is materieel, omdat het weglaten of onjuist weergeven van de toelichting van de gebruikte methode voor de bepaling van het percentage ‘gereed’ de economische beslissingen die gebruikers van de financiële overzichten nemen, zou kunnen beïnvloeden. Gesteld kan worden dat zonder deze toelichting de cijfers nietszeggend zijn. Derhalve is de toelichting van de methode wel degelijk materieel.

Ook het standpunt van Deloitte, dat het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor niet materiële onderwerpen geen vereiste is dat voortvloeit uit COS 500 paragraaf 2, deelt de AFM niet. Volgens de letterlijke tekst van deze bepaling dient de externe accountant toereikende controle-informatie te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd. Niet opgenomen in deze norm is dat de verplichting slechts heeft te gelden voor materiële onderwerpen. Dit wordt bevestigd door de definitie van ‘controle-informatie’ in paragraaf 3 van COS 500: “*Controle-informatie is alle informatie die door de accountant wordt gebruikt om te komen tot de conclusies waarop het accountantsoordeel wordt gebaseerd, en omvat de informatie die is opgenomen in de administratie die ten grondslag ligt aan financiële overzichten en andere informatie*”. Daarnaast bevat het bestanddeel ‘toereikende controle-informatie’ geen eis van materialiteit, dit ziet slechts op de hoeveelheid en geschiktheid van de controle-informatie.”

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van de toelichting op onderhanden projecten COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### **3.3.3.4 Controle verbonden partijen**

#### **Norm**

COS 200 paragraaf 2 en 15, COS 500 paragraaf 2, COS 550 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet een professioneel-kritische houding aannemen bij het vaststellen of de toelichting in de jaarrekening met betrekking tot verbonden partijen juist en volledig is opgenomen in de jaarrekening. Hiertoe moet hij toereikende controle-informatie verkrijgen. Controle-informatie wordt verkregen door het uitvoeren van controlewerkzaamheden. De externe accountant moet tevens controlewerkzaamheden uitvoeren die er op gericht zijn om toereikende controle-informatie verkrijgen aangaande het door het bestuur identificeren en vermelden van verbonden partijen en van transacties tussen hen die van betekenis zijn voor de jaarrekening. De externe accountant moet materiële transacties met verbonden partijen controleren om onder meer vast te stellen of deze transacties marktconform plaatsvinden, of er geen aanwijzingen bestaan dat de verbonden partij tot de consolidatiekring van de controlecliënt behoort, dan wel dat er signalen of aanwijzingen bestaan voor eventuele frauduleuze transacties.

#### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. In de jaarrekening van [M] is geen toelichting opgenomen over (transacties met) verbonden partijen.



- b. In het document is vermeld dat de volgende werkzaamheden zijn uitgevoerd, die zijn beschreven in het standaard werkprogramma:
- Beoordeel de door het bestuur verstrekte informatie aangaande de namen van alle bekend zijnde verbonden partijen en stel vast dat deze informatie volledig is.
  - Beoordeel de door het bestuur verstrekte informatie aangaande transacties met verbonden partijen en stel vast dat deze informatie volledig is.
  - Beoordeel of de transacties in de gegeven omstandigheden ongebruikelijk zijn.
  - Verkrijg toereikende controle-informatie teneinde vast te stellen dat de transacties met verbonden partijen op een juiste wijze zijn vastgelegd en toegelicht.

In het controledossier zijn echter geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat beschreven werkzaamheden zijn uitgevoerd.

- c. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat er indicaties zijn voor het bestaan van verbonden partijen. Dit blijkt onder meer uit de volgende punten:
- In het document zijn de volgende entiteiten aangeduid als “verbonden partijen”:
  - In de toelichting op de jaarrekening staat vermeld dat sprake is van achtergestelde leningen voor een totaalbedrag van € . Uit de documentatie inzake deze achtergestelde leningen blijkt dat het achtergestelde leningen betreffen van .
  - In de toelichting op de jaarrekening staat vermeld dat ingaande op 2008 de huurovereenkomst met voor de duur van vijf jaar is verlengd. De jaarlijkse huurlast bedraagt € . In het document staat onder meer vermeld dat een vennootschap is van waarin zijn directievoering over [M] en is ondergebracht. Uit het uittreksel uit het handelsregister van de Kamer van Koophandel blijkt dat bestuurder zijn van en van

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 550, om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken over de transacties met verbonden partijen en de toelichting ten aanzien van verbonden partijen zoals opgenomen in de jaarrekening van [M] waarop zijn accountantsoordeel of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving kan worden gebaseerd. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 en COS 550 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten b en c en uit conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle van verbonden partijen niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische instelling, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. Ten aanzien van feit c klemt dit des te meer omdat uit

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	58 van 131

het controledossier indicaties blijken voor het bestaan van verbonden partijen. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

Uit het controledossier blijkt dat de externe accountant de verbonden partijen en mogelijke transacties heeft geïdentificeerd (de documenten [REDACTED]). Van de cliënt was een overzicht met verbonden partijen verkregen. In de toelichting zijn de transacties met verbonden partijen weergegeven. Het controleteam heeft een tiental projectadministraties gescand op (mogelijke) transacties met verbonden partijen. Daarbij zijn geen transacties met verbonden partijen gesignaleerd. De externe accountant heeft zich op deze wijze voldoende professioneel kritisch opgesteld zoals bedoeld in COS 200 paragraaf 15. Het voorgaande duidt er op dat het risico op onontdekte transacties met verbonden partijen die van materieel belang kunnen zijn voor de jaarrekening laag is.

Bij het uitvoeren van de door de AFM genoemde controlewerkzaamheden van COS 550 paragraaf 7 ten aanzien van verbonden partijen heeft de externe accountant de ruimte om de werkzaamheden die in COS 550 paragraaf 7 worden genoemd te beperken indien het risico dat belangrijke verbonden partijen onontdekt blijven laag is (zie laatste alinea van COS 550 paragraaf 7).

De (transacties met deze) verbonden partijen vereisen geen nadere toelichting dan reeds in de jaarrekening is opgenomen. Om die reden is het materiële belang van de (transacties met) verbonden partijen niet aanwezig. De inzet van controlemiddelen zou niet tot additionele controle-informatie hebben geleid die de conclusies van de externe accountant kon beïnvloeden. De externe accountant beschikte derhalve over voldoende controle-informatie voor zijn verklaring.

Op basis van het bovenstaande blijkt dat de externe accountant toereikende controle-informatie had verkregen zoals bedoeld in COS 500 paragraaf 2 en COS 550 paragraaf 2 en hij zich voldoende professioneel kritisch heeft opgesteld zoals bedoeld in COS 200 paragraaf 15.

### **Beoordeling van de zienswijze**

Naar aanleiding van de reactie van Deloitte op het concept-rapport heeft de AFM nader onderzoek gedaan en de resultaten daarvan als volgt uiteengezet in het definitieve rapport:

“Het punt van de AFM ziet er op dat in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen dat de in feit b genoemde geplande controlewerkzaamheden door de externe accountant zijn uitgevoerd. Dat in het controledossier documenten zijn opgenomen waaruit werkzaamheden blijken die direct of indirect in verband kunnen worden gebracht met de controle van verbonden partijen, maakt nog niet dat de geplande werkzaamheden als zodanig ook daadwerkelijk zijn uitgevoerd. Naar aanleiding van de reactie van Deloitte heeft de AFM documenten [REDACTED] opgevraagd en beoordeeld. Deze documenten heeft de AFM tijdens het onderzoek ter plaatse ingezien en reeds in het onderzoek betrokken. Deloitte stelt onder verwijzing naar document [REDACTED] dat in de pre-audit meeting het onderwerp verbonden partijen expliciet aan de orde is gesteld. Hier is door Deloitte echter geen onderbouwing van aangeleverd. In document [REDACTED] is aangetekend dat het controleteam heeft ‘gescand’ op een aantal verbonden partijen in een tiental projectadministraties voor (mogelijke) transacties met

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 59 van 131

verbonden partijen. Documenten [REDACTED] betreffen uitdraaien van projectadministraties, waaruit geen zichtbare controlewerkzaamheden blijken.

Deloitte geeft in haar reactie aan dat zij tijdens de controle over een van de cliënt ontvangen overzicht met verbonden partijen uit het voorgaand boekjaar beschikte. In COS 550 paragraaf 7 is een zevental werkzaamheden weergegeven die de externe accountant moet uitvoeren om de volledigheid van de informatie aangaande verbonden partijen vast te stellen. Met deze informatie wordt onder meer gedoeld op het van de controlecliënt verkregen overzicht met verbonden partijen. In het controledossier zijn echter geen vastleggingen van de zeven werkzaamheden zoals opgenomen in paragraaf 7 van COS 550, waarmee in beginsel toereikende controle-informatie kan worden verkregen ten aanzien van het bestaan en de toelichting omtrent verbonden partijen, aangetroffen. De AFM benadrukt dat het louter opnemen van een overzicht met verbonden partijen nog niet betekent dat er sprake is van het controleren hiervan en het verkrijgen van (toereikende) controle-informatie.

De AFM concludeert dat noch uit bovengenoemde documenten, noch uit andere van Deloitte verkregen documenten blijkt dat de werkzaamheden zoals genoemd in feit b door de externe accountant zijn uitgevoerd en dat terzake verbonden partijen toereikende controle-informatie is verkregen.”

In haar zienswijze is Deloitte daarop niet meer inhoudelijk ingegaan, maar heeft zich beperkt tot een herhaling van de wél uitgevoerde werkzaamheden. De AFM acht dit onvoldoende en gaat daaraan dus voorbij.

Ook volgt de AFM Deloitte niet in haar stelling, dat het materiële belang van (transacties) met verbonden partijen niet aanwezig is. Omdat de externe accountant – zoals hierboven vastgesteld – ontoereikende controlewerkzaamheden heeft verricht om die (transacties) met verbonden partijen in kaart te brengen, heeft hij immers de materialiteit daarvan ook niet kunnen beoordelen.

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van verbonden partijen COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2 en COS 550 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### **3.3.3.5 Controle liquide middelen en schulden aan kredietinstellingen (uitsluitend [M])**

#### **Norm**

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet een professioneel-kritische houding aannemen bij het vaststellen dat de liquide middelen en schulden aan kredietinstellingen in de jaarrekening zijn gepresenteerd in overeenstemming met de van toepassing zijnde grondslagen voor financiële verslaggeving. Hiertoe dient de externe accountant toereikende controle-informatie te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In de jaarrekening van [M] is onder de kortlopende schulden de post rekening-courant banken opgenomen voor een bedrag van € . In de toelichting op de jaarrekening van [M] staat vermeld dat de rekening-courant banken bestaat uit waaronder een bankrekening met een negatief saldo van circa € . Deze rekening betreft feitelijk een tegoed wat onder de kortlopende schulden is opgenomen met als gevolg een saldering van banksaldi. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft vastgesteld dat saldering van de banksaldi in dit geval is toegestaan.
- b. In het controledossier is een standaardbankverklaring van opgenomen waaruit een eventuele mogelijkheid tot saldering door [M] blijkt. De standaardbankverklaring van vermeldt verder de eventueel ingeruimde kredietfaciliteiten, aangehouden rekeningen, bevoegde personen, accreditieven, garanties, gedeponeerde waarden en effecten, termijncontracten en overige derivaten. De standaardbankverklaring van is niet ondertekend. Noch blijkt op andere wijze dat deze standaardbankverklaring daadwerkelijk afkomstig is van . In de toelichting bij model 9-2003 van een standaardbankverklaring, zoals gepubliceerd op de website van het NIVRA, is voorgeschreven dat een standaard bankverklaring ondertekend moet worden door een bevoegd persoon van de bank. Ondertekening is vereist om uit dit controlemiddel betrouwbare controle-informatie te verkrijgen. In het controledossier zijn geen andere vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat hierover op andere wijze toereikende controle-informatie is verkregen.

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat de presentatie van de liquide middelen en schulden aan kredietinstellingen in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 2 van COS 500 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten en uit conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle van liquide middelen en schulden aan kredietinstellingen niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200, in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. Bij feit b klemt dit des te meer, aangezien de externe accountant zich baseert op een standaardbankverklaring, terwijl de vereiste ondertekening door de bank op dit document ontbreekt. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

De AFM meent dat door het ontbreken van een handtekening onder de standaardbankverklaring de betrouwbaarheid van de standaardbankverklaring onvoldoende is om als toereikende controle-informatie te kunnen dienen. De externe accountant had de standaardbankverklaring echter rechtstreeks, zonder tussenkomst van de cliënt aangevraagd en de reactie rechtstreeks op het postadres van Deloitte retour ontvangen in een originele enveloppe van de betreffende bank. Dit maakte dat de standaardbankverklaring voldoende betrouwbaar

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	61 van 131

was om samen met de kredietovereenkomst als toereikende controle-informatie te worden aangemerkt. Ten aanzien van de mogelijkheid tot saldering had de externe accountant toereikende controle informatie voor zijn accountantsverklaring zoals bedoeld in COS 500 paragraaf 2 (COS 200 paragraaf 2 en COS 330 paragraaf 66). Omdat toereikende controle-informatie aanwezig was, is voor het verwijt dat de externe accountant de controle van liquide middelen en schulden aan kredietinstellingen niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding, zoals bedoeld in COS 200 paragraaf 15, geen enkele grond.

### **Beoordeling van de zienswijze**

In haar zienswijze gaat Deloitte ten onrechte ervan uit dat de beide conclusies van de AFM uitsluitend zijn gebaseerd op het oordeel dat de externe accountant niet heeft mogen afgaan op de niet ondertekende standaardbankverklaring. Het feitelijke verwijt is dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat de presentatie van de liquide middelen en schulden aan kredietinstellingen in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving.

Wat betreft de vraag of de externe accountant in dit geval heeft mogen afgaan op de niet ondertekende standaardbankverklaring geldt het volgende:

Deloitte stelt dat zij de standaardbankverklaring zelf, zonder tussenkomst van de cliënt, heeft aangevraagd en de reactie rechtstreeks op haar postadres retour heeft ontvangen in een originele enveloppe van de bank. Deloitte heeft dit echter niet met enig bewijsstuk of enige verklaring onderbouwd, ook niet toen haar daarnaar tijdens het onderzoek ter plaatste door de AFM werd gevraagd. Met haar enkele mededeling heeft Deloitte niet aannemelijk gemaakt dat de gang van zaken is geweest, zoals door haar beschreven. De verklaring geeft extra reden tot twijfel, omdat op het stuk ook geen naam van een behandelaar binnen de bank staat en eveneens een concrete datum ontbreekt (“[REDACTED]”). Dat het bijvoorbeeld slechts een concept-verklaring betrof, was gelet op het bovenstaande volstrekt niet uit te sluiten.

### **Conclusie**

De AFM is daarom van oordeel dat de standaardbankverklaring, die niet was ondertekend, zelfs niet van een naam van een behandelaar was voorzien en niet was gedateerd, geen toereikende controle-informatie heeft opgeleverd. Nu in het controledossier geen overige vastleggingen zijn aangetroffen, leidt dit tot de conclusie dat de externe accountant COS 500 paragraaf 2 (conclusie 1) en COS 200 paragraaf 15 (conclusie 2) niet heeft nageleefd.

### **3.3.3.6 Controle onroerend goed (uitsluitend [M])**

#### **Norm**

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet een professioneel-kritische houding aannemen bij het vaststellen dat het verantwoorde onroerend goed bestaat en in eigendom is van de entiteit, juist is gewaardeerd en dat de exploitatieopbrengsten volledig zijn verantwoord en toegelicht in de jaarrekening in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Hiertoe dient de externe accountant toereikende controle-informatie

te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd.

### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. In de jaarrekening van [M] is de post “projecten in ontwikkeling” (hierna: onroerend goed) opgenomen voor € [REDACTED]. Dit onroerend goed wordt (gedeeltelijk) geëxploiteerd in de vorm van verhuur aan derden.
- b. In het controledossier zijn documenten opgenomen die zien op de controle van het onroerend goed alsmede op de controle van de omzet. Deze documenten bevatten cijferopstellingen, controleaantekeningen en cijfermatige aansluitingen met het grootboek. Cijferopstellingen en cijfermatige aansluitingen leveren in beginsel geen toereikende controle-informatie over het eigendom, de juiste waardering en de juiste classificatie van onroerend goed.
- c. In het controledossier zijn geen andere vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant het eigendom, de juiste waardering, de juiste classificatie van het onroerend goed en de volledigheid van de verantwoorde verhuuropbrengsten heeft vastgesteld. In het controledossier zijn bijvoorbeeld geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat kadastrale recherche, een controle op lagere marktwaarde en een controle leegstand in verband met (gedeeltelijke) verhuur vastgoed heeft plaatsgevonden.

### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat het verantwoorde onroerend goed bestaat en in eigendom is van de entiteit, juist is gewaardeerd en dat de exploitatieopbrengsten volledig zijn verantwoord en toegelicht in de jaarrekening in overeenstemming met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving, en dat hij daartoe toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 2 van COS 500 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaand feit c en uit conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle van onroerend goed niet heeft opgezet en uitgevoerd vanuit een professioneel-kritische houding, zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die als volgt luidt:

“Deloitte onderkent dat het controledossier een meer expliciete vastlegging had moeten bevatten van uitgevoerde werkzaamheden ten aanzien van eigendom, bestaan, juiste waardering en juiste classificatie en zullen dit ter harte nemen. Wij hechten er aan hierbij op te merken dat het AS/2 controledossier wel de basisdocumenten bevat op basis waarvan eigendom en waardering konden worden afgeleid. Een exemplaar daarvan hebben wij desgewenst voor u beschikbaar.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 63 van 131

Het controledossier is op dit onderdeel inmiddels versterkt, op transparante wijze en in een separate sectie, conform de eisen die NV COS 230 daar aan stelt. Deze aanvullingen hebben niet geleid tot het trekken van een andere conclusie.”

### **Beoordeling van de zienswijze**

De AFM verwijst naar de in het onderzoeksrapport gegeven beoordeling van de reactie van Deloitte, die als volgt luidt:

“Naar aanleiding van de reactie van Deloitte heeft de AFM de [REDACTED], zoals Deloitte deze documenten noemt, opgevraagd en beoordeeld. De AFM stelt vast dat deze documenten reeds waren verkregen en beoordeeld tijdens het onderzoek ter plaatse. Dit betreft onder meer de documenten [REDACTED].

[REDACTED] heeft bevestigd dat de door Deloitte per e-mail aangeleverde ‘gewijzigde’ documenten geen onderdeel uitmaken van het originele en afgesloten controledossier. Dit betekent dat de door Deloitte aangeleverde informatie geen controle-informatie kan vormen ter onderbouwing van de juiste waardering van het onroerend goed en hieraan gerelateerde volledigheid en juistheid van de (toelichting) van de verantwoorde exploitatieopbrengsten. Deloitte heeft met deze documenten de feiten dan ook niet weerlegd.

Uit de [REDACTED] blijkt niet dat toereikende controle-informatie is verkregen met betrekking tot eigendom en waardering. Uit deze documenten blijkt namelijk niet dat de externe accountant controlewerkzaamheden op de inhoud van de documenten heeft uitgevoerd.

Deloitte heeft naar aanleiding van het verzoek van de AFM op de reactie van Deloitte op het concept onderzoeksrapport tevens document [REDACTED], welke naar nu blijkt ook reeds in het bezit van de AFM was, opgeleverd. Dit document blijkt niet relevant met betrekking tot de eigendom en waardering per 31 december 2008, aangezien dit document een verwijzing bevat naar een akte van levering van [REDACTED] 2007 en naar een document [REDACTED]. Deze informatie levert geen controle-informatie over de eigendom en waardering van het vastgoed per 31 december 2008, aangezien tussentijdse wijzigingen met betrekking tot het betreffende vastgoed (eventuele aankopen, verkopen, wijzigingen in waardering ná [REDACTED] 2007) hier niet uit blijken.”

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de controle van onroerend goed COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### 3.3.3.7 Risicoanalyse

#### Norm

COS 315 paragraaf 2, COS 240 paragraaf 3.

#### Toelichting van de AFM op de norm

Bij het plannen en uitvoeren van de controle moet de accountant voldoende kennis van de entiteit en haar omgeving, met inbegrip van haar interne beheersing verkrijgen om de aard en omvang van risico's van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of fouten in de jaarrekening te kunnen inschatten en om aanvullende controlewerkzaamheden op te kunnen zetten en uit te kunnen voeren.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In de management letter 2007, gedateerd [REDACTED] 2007, zijn de volgende relevante risico's benoemd voor de wettelijke controle van de jaarrekening over het boekjaar 2008:
  - het ontbreken van een verplichtingenadministratie;
  - de functievermenging van het hoofd administratie, tevens systeembeheerder en salarisadministrateur, in combinatie met het feit dat het hoofd administratie bevoegd is op vijf bankrekeningen tot betalingen van € [REDACTED] per bankrekening.
- b. In het document [REDACTED] staat onder meer vermeld dat het hoofd administratie ook de administratie voert van de in het document [REDACTED] genoemde verbonden partijen [REDACTED]. In het document [REDACTED] staat vermeld dat het hoofd administratie van [M] tevens de privé administratie voert van [REDACTED].
- c. Uit het controledossier blijkt dat aanvullende werkzaamheden zijn uitgevoerd met betrekking tot de risico's volgen uit het feit dat het hoofd administratie tevens de salarisadministratie voert. Uit het controledossier blijkt echter niet dat werkzaamheden zijn uitgevoerd met betrekking tot de risico's die samenhangen met de combinatie van de financiële administratie, het systeembeheer, de betalingsorganisatie en het feit dat het hoofd administratie tevens de administratie voert van [REDACTED] en van met [M] verbonden partijen.
- d. Uit het dossieronderzoek van de AFM blijken verder de volgende frauderisicofactoren die aansluiten op de voorbeelden van frauderisicofactoren zoals vermeld in bijlage 1 van COS 240:
  - de risico's volgende uit de functievermenging van de administrateur van [M] (zie feit a en b);
  - achtergestelde leningen van leveranciers (zie bevinding 4.12.3);
  - verwevenheid van verbonden partijen met [M] (zie bevinding 4.12.3);
  - historie met [REDACTED] (zie bevinding 4.12.11);
  - aanwijzing van overtreding van wet- en regelgeving (zie bevinding 4.12.11).
- e. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de risico's zoals genoemd in de feiten a, b, c en d in zijn risicoanalyse in het kader van het kennis verkrijgen van de entiteit en haar omgeving heeft betrokken bij het vaststellen van aanvullende



Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	65 van 131

controlewerkzaamheden. Evenmin zijn in het controledossier vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat aanvullende werkzaamheden zijn uitgevoerd met betrekking tot deze risico's.

### **Beoordeling van die feiten**

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant onvoldoende kennis heeft verkregen van de entiteit en haar omgeving om de aard en omvang van risico's van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of fouten in de jaarrekening te kunnen inschatten om in staat te zijn aanvullende controlewerkzaamheden op te kunnen zetten en uit te kunnen voeren. De externe accountant heeft daarmee COS 315 paragraaf 2 niet nageleefd. Uit de feitencombinatie d en e volgt dat de externe accountant COS 240 paragraaf 3 niet heeft nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die als volgt luidt:

“Deloitte onderkent het belang van een professioneel kritische instelling. Wij herkennen ons echter niet in alle door u genoemde specifieke risico's bij onderdeel (d.). Zoals hiervoor aangegeven zijn verscheidene werkzaamheden uitgevoerd ten aanzien van de door de AFM geïdentificeerde risico's dan wel is overwogen (extra) controlemaatregelen in te zetten. Zie onder meer de reactie op 4.12.3 en 4.12.11.

Deloitte onderkent dat het controledossier een meer expliciete vastlegging had moeten bevatten en zullen dit ter harte nemen. Het controledossier is op dit onderdeel inmiddels versterkt, op transparante wijze en in een separate sectie, conform de eisen die NV COS 230 daar aan stelt. Deze aanvullingen hebben niet geleid tot het trekken van een andere conclusie. Wij herkennen ons echter niet in de stelligheid van uw voorlopige conclusie dat NV COS 315 paragraaf 2 en COS 240 paragraaf 3 niet zouden zijn nageleefd.”

### **Beoordeling van de zienswijze**

De AFM verwijst naar de in het onderzoeksrapport gegeven beoordeling van de reactie van Deloitte, die als volgt luidt:

“Deloitte geeft niet aan welke door de AFM genoemde specifieke risico's zoals genoemd in feit d zij niet herkent, en onderbouwt niet waarom zij deze niet herkent. Deloitte heeft hiermee de feiten niet weerlegd. Nu Deloitte in haar reactie verder verwijst naar haar reactie op de bevindingen 4.12.3 en 4.12.11 verwijst de AFM naar de beoordeling door de AFM van de reactie van Deloitte op deze bevindingen.

Dat de externe accountant relevante (fraude)risico's niet heeft onderkend maakt dat de externe accountant onvoldoende kennis heeft verkregen van de entiteit en de risico's die de jaarrekening van de entiteit (potentieel) bedreigen. Dit leidt voor de AFM tot de conclusies die zij heeft getrokken. Zoals voorgaand is toegelicht, ziet de AFM in de reactie van Deloitte geen aanleiding om de feiten te wijzigen en is de voorlopige conclusie niet weerlegd.”

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de risicoanalyse COS 315 paragraaf 2 en COS 240 paragraaf 3 niet heeft nageleefd.

### 3.3.3.8 Behandeling aanwijzing voor overtreding van wet- en regelgeving

#### Norm

COS 250 paragrafen 2, 13 en 26.

#### Toelichting van de AFM op de norm

Het niet naleven van wet- en regelgeving door de controlecliënt kan een materieel effect hebben op de jaarrekening. Derhalve moet de externe accountant gedurende de gehele controle een professioneel-kritische houding aannemen, waarbij hij omstandigheden en gebeurtenissen die twijfel oproepen over de vraag of de entiteit zich houdt aan wet- en regelgeving onderkent en op basis hiervan de opzet en uitvoering van de controle zonodig aanpast. Dit houdt in dat hij indicaties van overtreding van wet- en regelgeving met een objectieve blik beoordeelt, ongeacht zijn eerdere ervaring met de entiteit voor wat betreft de integriteit van de entiteit en haar bestuurders. Hij neemt beweringen van anderen niet zonder meer voor waarheid aan, maar zoekt naar onderbouwingen, waarbij hij tevens aanwijzingen die mogelijk het tegendeel beweren onderkent. Indien de externe accountant aanwijzingen verkrijgt dat er sprake kan zijn van een overtreding van wet- en regelgeving, dient hij toereikend aanvullend onderzoek uit te voeren waarin hij pro-actief handelt.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. Uit document [REDACTED] dat is opgenomen in het controledossier blijkt dat juridische kosten zijn geboekt ten aanzien van een claim tegen [REDACTED]. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat deze in de jaarrekening 2008 verantwoorde juridische kosten betrekking hebben op een procedure in verband met een claim tegen [REDACTED]. De claim heeft betrekking op een mondelinge overeenkomst tussen [REDACTED] en [REDACTED]. Overeengekomen zou zijn dat de rechtsvoorganger van [N] een tegemoetkoming zou krijgen in ruil voor het afgeven van een opdracht voor [REDACTED], die oorspronkelijk zou zijn verkregen door de rechtsvoorganger van [N]. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant een risico heeft onderkend [REDACTED].
- b. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft onderkend dat feit a ook een signaal is van een mogelijke overtreding van wet- en regelgeving [REDACTED] door de controlecliënt als bedoeld in COS 250 paragraaf 26.
- c. De AFM heeft de externe accountant en Deloitte verzocht de signalen van overtreding van wet- en regelgeving nader te onderzoeken en hier de AFM nader over te informeren. Op [REDACTED] 2010 heeft de externe accountant de AFM middels een memo met de titel [REDACTED] met bijlagen per e-mail nader geïnformeerd naar aanleiding van het verzoek van de AFM. In zijn memo concludeert de externe accountant in de samenvatting onder meer het volgende: *“Uit dit nadere onderzoek is niet gebleken dat het onder 1 Aanleiding opgenomen specifieke frauderisico [REDACTED]*

*zich voordoet bij [REDACTED]. Wij erkennen dat de aanvullende werkzaamheden deels een tekortkoming in de oorspronkelijke vastlegging van het controledossier hebben aangeheeld.”*

- d. Op 3 februari 2010 heeft de AFM haar onderzoek ter plaatse voortgezet en is gesproken met de externe accountant, een onderzoeker van Deloitte [REDACTED] en met een vertegenwoordiger van [REDACTED]. De hierna volgende feiten volgen uit het memo met bijlagen van de externe accountant (zie feit c) en de tijdens het onderzoek ter plaatse verkregen informatie (waaronder documentatie) naar aanleiding van het door de externe accountant uitgevoerde aanvullende onderzoek.
- i. De rechtsvoorganger van [N] heeft in [REDACTED] een exclusieve ontwikkelingsovereenkomst voor [REDACTED] verkregen. Zij heeft deze positie verkregen doordat zij reeds langere tijd een [REDACTED] relatie met [REDACTED] heeft onderhouden, waarbij de rechtsvoorganger van [N] naar eigen zeggen NLG [REDACTED] aan kosten heeft gemaakt voor onder meer [REDACTED] en de financiering van [REDACTED].
  - ii. [REDACTED] wil de regie van de ontwikkeling van [REDACTED] in eigen hand houden en heeft onderhands [REDACTED] gevraagd in [REDACTED] deel te nemen. Van deze combinatie maakt de rechtsvoorganger van [N] geen deel uit.
  - iii. [REDACTED] verzoekt [REDACTED] de exclusieve overeenkomst met de rechtsvoorganger van [N] te ontbinden. Er lijkt een onhoudbare situatie te ontstaan omdat twee ontwikkeltrajecten worden ingezet en dit politiek erg gevoelig ligt. Na onderling overleg (dat niet schriftelijk is vastgelegd) komen betrokken partijen [REDACTED] op [REDACTED] overeen dat de rechtsvoorganger van [N] de gemaakte kosten ad NLG [REDACTED] krijgt gecompenseerd en dat de rechtsvoorganger van [N] mag deelnemen in [REDACTED]. De rechtsvoorganger van [N] heeft de overgebleven partijen (zogenoemde “[REDACTED]”) in [REDACTED] hiervoor gefactureerd en deze facturen zijn ook betaald.
  - iv. Naast de in feit iii genoemde afspraak (afspraak 1) zou er op [REDACTED] nog een telefonische afspraak (afspraak 2) gemaakt zijn tussen [REDACTED] en de rechtsvoorganger van [N], namelijk dat de rechtsvoorganger van [N] haar rechten in [REDACTED] opgeeft, uit [REDACTED] stapt en bij [REDACTED] een [REDACTED] van NLG [REDACTED] ontvangt.
  - v. In [REDACTED] gaat de rechtsvoorganger van [N] [REDACTED]. De rechtsvoorganger van [N] wordt later dat jaar doorgestart als [N] door de [REDACTED] over te nemen.
  - vi. In [REDACTED] factureert [N] de [REDACTED] voor wat betreft hun aandeel in de vergoeding ten behoeve van [N], elk voor NLG [REDACTED]. De [REDACTED] weigeren echter te betalen. Zij betwisten de

vordering van [N].

- vii. In [N] de betrokken partijen en eist haar vermeende vordering op. In worden opgenomen van personen, die destijds de vertegenwoordigden. Zij bevestigen de telefonische afspraak met betrekking tot NLG (afspraak 2). Uit blijkt dat zij aangeven dat sprake was van en dat de afspraak “verrekend” moest worden. De toenmalige penvoerder namens de heeft bovendien verklaard dat hij de afspraak op zijn heeft genoteerd. Daarbij heeft hij verklaard dat hij zich evenwel kan indenken dat [N] de afspraak heeft geïnterpreteerd als zijnde dat deze echt tot uitbetaling zou komen. Een getuigenverklaring van, destijds vanuit verantwoordelijk voor de ontwikkeling van, is niet in opgenomen. Deze verklaarde evenwel dat hij niet op de hoogte is van andere afspraken dan afspraak 1.
- viii. In wijst de Rechtbank vonnis en wijst de vordering af, omdat [N] niet ontvankelijk wordt verklaard aangezien zij niet heeft kunnen aantonen dat zij de rechtmatige eigenaar is van de vordering, als die al zou bestaan. hebben desgevraagd geantwoord niet bekend te zijn met de vermeende vordering. Of er sprake is van een vordering laat de rechtbank zich niet expliciet uit.
- ix. In wijst het Hof af op dezelfde gronden als in het vonnis van de Rechtbank.
- e. Uit bovenstaande feiten leidt de AFM de volgende modus operandi af ten aanzien van de afspraak 1 respectievelijk afspraak 2:

Afspraak 1 (NLG )

- Er is sprake van een schriftelijke (ontwikkelings)overeenkomst tussen de rechtsvoorganger van [N] en .
- Er is sprake van een schriftelijke ontbindingsovereenkomst tussen de rechtsvoorganger van [N] en .
- Er is geen schriftelijke overeenkomst inzake de tegemoetkoming van NLG te betalen door de . De door de rechtsvoorganger van [N] opgestelde facturen gedateerd voor een totaalbedrag van NLG zijn wel betaald door de .
- is op de hoogte van afspraak 1. Dit blijkt uit correspondentie.

Afspraak 2 (NLG te betalen bij )

- Er is geen sprake van schriftelijke overeenkomsten tussen rechtsvoorganger van [N] en .
- is niet op de hoogte van afspraak 2. Een (zie feit vii) heeft namelijk verklaard niet op de hoogte te zijn van andere afspraken en tevens zijn de curatoren niet bekend met de vermeende vordering.

- [N] factureert op [REDACTED] NLG [REDACTED] aan betrokken partijen in [REDACTED].
  - Het lijkt aannemelijk dat afspraak 2 is gemaakt. Dit is ook af te leiden uit de uitspraak van de Rechtbank doordat de Rechtbank heeft verklaard dat [N] niet de rechtmatige eigenaar is van de vordering en daarmee impliciet aangeeft dat er wel sprake was van een vordering (zie feit viii).
  - Er is sprake van een meer dan redelijk vermoeden van [REDACTED] zoals genoemd in de getuigenverklaringen van personen, die destijds de [REDACTED] vertegenwoordigden (zie feit vii).
- f. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat [N] pas sinds [REDACTED] controlecliënt is van Deloitte, na de oprichting van [N]. In de opdrachtacceptatie is volgens de externe accountant ruime aandacht besteed aan de integriteit van de (bestuurders van de) controlecliënt. Zo is volgens de externe accountant in [REDACTED] een [REDACTED] checklist ingevuld. Daarnaast bestaan volgens de externe accountant binnen de organisatie van [N] goede “checks & balances” op het gebied van corporate governance. Dit levert de externe accountant een totaalbeeld op waarin hij vertrouwen heeft in de integriteit van de controlecliënt en haar bestuurders. De externe accountant heeft mondeling aangegeven dat hij uit de controle en de bevindingen uit het aanvullend onderzoek geen indicaties signaleert die duiden op integriteitissues die bij de controlecliënt zouden (kunnen) spelen.
- g. In het memo (zie feit c) komt de externe accountant tot de conclusie dat er geen sprake is van een [REDACTED]. Dat hiervan juist wel sprake lijkt blijkt uit het feitencomplex zoals weergegeven in de feiten d en e.
- h. [REDACTED]

### Beoordeling van die feiten

Uit de feiten a, b, f, g en h leidt de AFM af dat de externe accountant een te eenzijdig beeld van de casuïstiek heeft gegeven. In zijn memo (zie feit c) en zijn mondelinge toelichting brengt hij met name de juridische argumentatie van [N] naar voren zonder een professioneel-kritische houding aan te nemen ten aanzien van mogelijke overtredingen van wet- en regelgeving door [N] dan wel de integriteit van [REDACTED] kritisch te beoordelen. [REDACTED] is ten slotte de persoon die destijds [REDACTED] en als bestuurder betrokken is geweest bij de [REDACTED] overtreding door de rechtsvoorganger van [N] [REDACTED] (zie feit h). Daarbij komt dat de externe accountant niet alle relevante stukken ter beoordeling aan [REDACTED] en Deloitte [REDACTED] heeft voorgelegd. Dit klemt te meer omdat in de niet verstrekte informatie een verklaring is opgenomen van [REDACTED], die als belastend voor [N] (en de [REDACTED]) kan worden beschouwd, namelijk dat [REDACTED] wel op de hoogte was van de afspraak over de vergoeding van NLG [REDACTED], maar niet van afspraak 2. Uit voornoemde feiten blijkt dus dat de externe accountant van [N] omstandigheden en gebeurtenissen die twijfel oproepen over de vraag of de entiteit zich houdt aan wet- en regelgeving niet heeft onderkend en op basis hiervan de opzet en uitvoering van de

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 70 van 131

controle niet heeft aangepast. Hij heeft hiermee geen professioneel-kritische houding aangenomen zoals bedoeld in paragraaf 13 van COS 250.

Op basis van de feiten en omstandigheden zoals weergegeven in de feiten d en e is de externe accountant niet gekomen tot de conclusie dat er een aanwijzing bestaat van overtreding van wet- en regelgeving [REDACTED]. Hij heeft derhalve de op basis hiervan te volgen stappen zoals bedoeld in paragraaf 26 van COS 250, waaronder een herbeoordeling uitvoeren van de integriteit van de leiding van de controlecliënt, niet gevolgd. Hieruit volgt dat op basis van bovenstaande feiten blijkt dat in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant ten aanzien van deze casus bij de opzet en uitvoering van controlewerkzaamheden, bij de evaluatie van controlebevindingen en bij de rapportering daarover, heeft onderkend dat het niet naleven van wet- en regelgeving door de controlecliënt een materieel effect kan hebben op de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee de paragrafen 2, 13 en 26 van COS 250 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport, die luidt al volgt:

“Deloitte onderkent dat het feitencomplex aanleiding geeft de professioneel kritische instelling te verhogen. Tevens onderkennen wij dat de inschakeling van Deloitte [REDACTED], de aanvullende analyses en documentatie daarvan tekortkomingen in de oorspronkelijke vastlegging van het controledossier hebben hersteld. Het controledossier is op deze onderdelen inmiddels versterkt, op transparante wijze en in een separate sectie, conform de eisen die NV COS 230 daar aan stelt.

Wij hebben geen vermoeden dat sprake is van het bewust achterhouden van informatie door de externe accountant.”

### Beoordeling van de zienswijze

De AFM constateert dat Deloitte de conclusie uit het onderzoeksrapport niet betwist.

### Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de behandeling van aanwijzingen voor overtreding van wet- en regelgeving COS 250 paragrafen 2, 13 en 26 niet heeft nageleefd.

### 3.3.4 [L]

#### Profielchets

Externe accountant	[REDACTED]
Boekjaar	2008
Type onderneming	[REDACTED]
Accountantsverklaring	[REDACTED]
Verslaggevingsstelsel	Titel 9 boek 2 BW
Balanstotaal	[REDACTED]
Voorraden	[REDACTED]
Brutomarge	[REDACTED]
Resultaat voor belastingen	[REDACTED]

Kwaliteitsbeoordeling (OKB)  
Materialiteit

[L] is in Nederland en actief in de import en export van

### 3.3.4.1 Formulering van de oordeelsparagraaf in de accountantsverklaring

#### Norm

COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2, COS 700 paragraaf 11, COS 705N paragraaf 4 onderdeel b.

#### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet toereikende controle-informatie verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop zijn oordeel kan worden gebaseerd.

De wettelijke controle heeft tot doel de externe accountant in staat te stellen een oordeel te geven of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving.

In zijn oordeelsvorming over de jaarrekening evalueert de externe accountant of op basis van de verkregen controle-informatie een redelijke mate van zekerheid bestaat dat de jaarrekening als geheel geen afwijkingen van materieel belang bevat en of de jaarrekening is opgesteld en gepresenteerd in overeenstemming met de specifieke eisen van het van toepassing zijnde stelsel van financiële verslaggeving. De beoordeling van de redelijkheid van de door het bestuur van de entiteit gemaakte schattingen zijn onderdeel van deze evaluatie, waarbij de externe accountant het materieel belang in overweging neemt.

In zijn evaluatie moet de externe accountant beoordelen of hij in staat is toereikende controle-informatie te verkrijgen om tot de conclusie te komen dat de jaarrekening geen afwijking van materieel belang bevat.

Indien het onmogelijk is om toereikende controle-informatie te verkrijgen dan moet de externe accountant beoordelen of het effect van deze onzekerheid hiervan materieel dan wel wezenlijk kan zijn voor de jaarrekening. Is de onzekerheid van materieel belang, dan moet de externe accountant een verklaring met beperking afgeven, is de onzekerheid van wezenlijk belang, dan moet de externe accountant een oordeelonthouding afgeven. Deze beoordeling moet de accountant vastleggen.

De externe accountant moet de controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang. Een professioneel-kritische instelling betekent dat de externe accountant via een kritische benadering de waarde van de verkregen controle-informatie beoordeelt en alert is op verkregen controle-informatie die strijdig is met, of vragen oproept inzake de betrouwbaarheid van documentatie, antwoorden op gestelde vragen en andere informatie die is verkregen van het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance. Zo is een professioneel-kritische instelling gedurende het gehele controleproces nodig om het risico te beperken dat ongebruikelijke omstandigheden niet worden opgemerkt, dat bij het trekken van conclusies uit controlebevindingen te veel wordt gegeneraliseerd of dat van verkeerde veronderstellingen wordt uitgegaan bij het bepalen van de aard, de tijdsfasering en de omvang van uit te voeren controlewerkzaamheden en bij het evalueren van de uitkomsten daarvan. Bij het inwinnen van inlichtingen en het uitvoeren van andere controlewerkzaamheden mag de externe

accountant geen genoegen nemen met niet geheel overtuigende controle-informatie in de veronderstelling dat het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance eerlijk en integer zijn. In overeenstemming hiermee zijn bevestigingen van het bestuur van de entiteit geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor het trekken van redelijke conclusies waarop de accountant zijn verklaring baseert.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In de accountantsverklaring van 2009 is onder meer het volgende vermeld:
- *“Het bestuur van de entiteit is verantwoordelijk voor het opmaken van de jaarrekening die het vermogen en resultaat getrouw dient weer te geven [...]. Deze verantwoordelijkheid omvat onder meer: het ontwerpen, invoeren en in stand houden van een intern beheersingssysteem relevant voor het opmaken van en getrouw weergeven in de jaarrekening van vermogen en resultaat, zodanig dat deze geen afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten bevat [...].*
  - *Onze verantwoordelijkheid is het geven van een oordeel over de jaarrekening op basis van onze controle. [...] Een controle omvat het uitvoeren van werkzaamheden ter verkrijging van controle-informatie over de bedragen en de toelichtingen in de jaarrekening. De keuze van de uit te voeren werkzaamheden is afhankelijk van de professionele oordeelsvorming van de accountant, waaronder begrepen zijn beoordeling van de risico's van afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten. In die beoordeling neemt de accountant in aanmerking het voor het opmaken van en getrouw weergeven in de jaarrekening van vermogen en resultaat relevante interne beheersingssystemen van de entiteit. [...]*
  - *Naar ons oordeel geeft de jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van [L] per 31 december 2008 en van het resultaat over 2008 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.”*
- b. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de externe accountant de effectiviteit van de interne beheersingsmaatregelen heeft beoordeeld van onder andere de processen inkoop en verkoop. De bevindingen zijn vastgelegd in
- c. In het controledossier is een concept management letter opgenomen gedateerd 2009. De management letter 2008 bevat een groot aantal bevindingen met betrekking tot het interne beheerssysteem van [L], waaronder de volgende [onderstrepingen AFM]:

### Funciescheiding

- *“Er is functievermenging bij primaire functies, zoals bijvoorbeeld de kassier die zowel een registrerende functie heeft als een beschikkende functie (inkoop) of de verkoper van die zelf ook inkoop.” [...]*



### Inkoopproces

- *“Tijdens de uitvoering van onze werkzaamheden op de kasprocedures is naar voren gekomen dat de inkoopbonnen in de kas niet geautoriseerd worden door een bevoegd persoon. [...]”*
- *Tijdens onze werkzaamheden ten aanzien van het inkoopproces hebben wij de volgende tekortkomingen in de interne beheersing geconstateerd:*
  - 1) *Ten aanzien van inkopen die door [L] [REDACTED] worden opgehaald is er geen afstemming bij de ontvangst in [REDACTED] met de inkoopbon. Mede door het ontbreken van een kantoorvoorraadadministratie is hierdoor achteraf niet meer vast te stellen of er voor een betaling daadwerkelijk goederen zijn afgeleverd bij [L].*
  - 2) *Er kan niet op enig moment worden bepaald wat de schuldpositie van de onderneming is ten aanzien van: nog te ontvangen goederen (waar al voor betaald is) en nog te ontvangen facturen (waar al een tegenprestatie voor heeft plaatsgevonden) omdat de voorraadregistratie hiervan ontbreekt).*
  - 3) *Er is geen inkomend facturen register. Hierdoor kunnen facturen in de organisatie gaan zweven en wellicht kwijtraken. Het is daarom belangrijk om alle inkomende facturen bij binnenkomst te registeren.*
  - 4) *Er zijn geen duidelijke inkooprichtlijnen met daarin opgenomen de bevoegdheden van een ieder binnen de onderneming. Hierdoor kan iedereen verplichtingen aangaan namens de onderneming, hetgeen niet wenselijk is. [...]*

*En verder in de paragraaf “follow up 2008”:*

*Wij hebben vastgesteld dat het proces niet veranderd is ten opzichte van [REDACTED]. Wij hebben wel vastgesteld dat de juistheid van de inkopen wordt afgedekt door de steekproefsgewijze controle van de [REDACTED] in [REDACTED].” [...]*

### Verkoopproces

- *“Ten aanzien van het verkoopproces wordt er gewerkt met [REDACTED]. Op deze verkoopbonnen worden verschillende registraties gedurende het verkoopproces gemaakt bijvoorbeeld van de uitlevering van goederen en goedkeuring ten aanzien van de prijzen/factuur. Wij hebben geconstateerd dat van de 25 verkoopkaarten die wij hebben geselecteerd, bij 18 verkoopbonnen een of meer handtekeningen niet aanwezig zijn. Door het ontbreken van deze autorisatie kan achteraf niet meer worden vastgesteld of deze uitleveringen en facturen juist en volledig waren. Verder hebben wij vastgesteld dat meerdere medewerkers het excelbestand kunnen muteren waar de verkoopbonnen in worden geregistreerd. Dit vergroot de kans op fouten in dit bestand aanzienlijk.*
- En verder in de paragraaf “follow up 2008”:*
- In de controle hebben wij vastgesteld dat de procedure onveranderd is. Bij het doorlopen van de verkoopfacturen is vastgesteld dat een groot deel van de opgenomen verkoopfacturen niet geautoriseerd was voor hantering van de juiste prijs.”*
- d. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat een belangrijk deel van de inkopen van [REDACTED] [REDACTED] contant wordt afgerekend. Een kenmerk van contante transacties is dat deze gevoeliger zijn voor ontvreemding en frauduleuze handelingen zoals het door medewerkers van de controlecliënt verrichten van zogenoemde “winkel-binnen-winkel” activiteiten en daarnaast contante

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	74 van 131

transacties minder eenvoudig als bijvoorbeeld bankbetalingen controletechnisch te beheersen zijn. Uit de management letters 2008 en 2007 blijkt dat ook op dit gebied belangrijke interne beheersingsmaatregelen met betrekking tot de contante inkooptransacties niet effectief werken.

- e. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat de management letter 2008 niet is toegezonden aan het management van [L] aangezien [L] de bevindingen zoals opgenomen in de management letter met betrekking tot de controle van boekjaar 2007 (“management letter 2007”) niet dan wel nauwelijks had opgevolgd. De kernpunten zoals opgenomen in de management letter 2007 bestonden volgens de externe accountant nog steeds.
- f. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt niet wat de overwegingen van de externe accountant zijn geweest om ondanks de bevindingen die zijn opgenomen in de management letter 2008 in staat te zijn toereikende controle-informatie te verkrijgen om tot de conclusie te komen dat de jaarrekening van [L] geen afwijking van materieel belang.
- g. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft vastgesteld of er ondanks de bevindingen die zijn opgenomen in de management letter 2008 toereikende alternatieve (onvervangbare) interne beheersingsmaatregelen bestaan binnen de [L] organisatie om toch in staat te zijn toereikende controle-informatie te verkrijgen ten aanzien van de volledigheid van de omzet en kostprijs omzet.
- h. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat ondanks de bevindingen die zijn opgenomen in de management letter 2008 de door de externe accountant uitgevoerde systeem- en gegevensgerichte controlewerkzaamheden ten aanzien van de inkoop en verkoop afdoende zijn om toch in staat te zijn toereikende controle-informatie te verkrijgen ten aanzien van de volledigheid van de omzet en kostprijs omzet.
- i. Uit het controledossier blijkt dat de leiding van [L] een goederenbeweging in aantallen opstelt. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat hij gebruik maakt van deze goederenbeweging ten aanzien van de controle van de volledigheid van de in- en verkoop. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de goederenbeweging in functiescheiding tot stand is gekomen en dus betrouwbaar is. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt niet wat de overwegingen van de externe accountant zijn geweest om ondanks de bevindingen die zijn opgenomen in de management letter 2008 toch te kunnen steunen op de goederenbeweging ten behoeve van de controle van de volledigheid van de omzet en kostprijs omzet.
- j. Uit het controledossier blijkt dat de externe accountant een voortgezette controle op de schulden heeft uitgevoerd. Uit het controledossier blijkt echter niet dat de externe accountant heeft vastgesteld dat alle goederenontvangsten hebben geleid tot een inkoopverplichting en dat deze controlemaatregel dus bijdraagt om toereikende controle-informatie te verkrijgen over de volledigheid van de verantwoorde inkoop en inkoopverplichtingen.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 75 van 131

- k. In een memo van de externe accountant aan de AFM van [REDACTED] 2009 stelt de externe accountant dat onder meer toereikende controle-informatie ten aanzien van de volledigheid van de kostprijs omzet is verkregen doordat hij de overige kosten heeft gecontroleerd op juistheid. Met de controle van de juistheid van de overige kosten wordt echter niet de volledigheid van de kostprijs omzet gewaarborgd.
- l. Per memo van [REDACTED] 2010 heeft de externe accountant aan de AFM medegedeeld dat hij naar aanleiding van het onderzoek van de AFM aanvullende controlemaatregelen noodzakelijk heeft geacht en heeft uitgevoerd om alsnog toereikende controle-informatie te verkrijgen ter onderbouwing van zijn goedkeurende accountantsverklaringen bij de jaarrekeningen van [L] [REDACTED] en [L] [REDACTED] per [REDACTED] 2009. Deze werkzaamheden hadden onder meer betrekking op de tekortkomingen in de interne beheersingsmaatregelen van [L].
- m. In het voornoemde memo van [REDACTED] 2010 onderscheidt de externe accountant twee inkoopstromen, te weten de inkoop [REDACTED] en de inkoop [REDACTED]. De inkopen van [REDACTED] is een materiële contante geldstroom waarvan de volledigheid onvoldoende controletechnisch is te waarborgen (zie feit d). Uit het memo blijkt dat de externe accountant de onzekerheden als gevolg van de hierboven genoemde tekortkomingen in de interne beheersing van de inkopen van [REDACTED] niet heeft kunnen wegnemen.

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovengenoemde feiten blijkt dat de externe accountant niet heeft overwogen of hij in staat is toereikende controle-informatie te verkrijgen om tot de conclusie te komen dat de jaarrekening van [L] geen afwijking van materieel belang bevat. Uit de feiten volgt dat (onvervangbare) interne beheersingsmaatregelen om de volledigheid van de in- en de verkopen van [L] te waarborgen niet bestaan dan wel niet werken. Derhalve blijft onzekerheid bestaan ten aanzien van de volledigheid van de inkopen en daarmee van de verkopen van [L] om tot de conclusie te komen dat de jaarrekening geen afwijking van materieel belang bevat. De genoemde tekortkomingen in het interne beheersingssysteem die met name zien op de volledigheid van de inkopen en daarmee ook op de volledigheid van de verkopen kunnen naar hun aard niet uitsluitend met gegevensgerichte controlewerkzaamheden worden ondervangen om toereikende controle-informatie te verkrijgen als basis voor het oordeel van de externe accountant. Aangezien uit het controledossier niet blijkt of er toereikende (onvervangbare) interne beheersingsmaatregelen bestaan binnen de [L] organisatie om te kunnen komen tot een goedkeurende accountantsverklaring en of de externe accountant de tekortkomingen in de interne beheersing met gegevensgerichte controlewerkzaamheden heeft ondervangen, blijft een onzekerheid bestaan dat afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten niet zijn onderkend. De (naar aanleiding van het onderzoek van de AFM) aanvullend door de externe accountant uitgevoerde werkzaamheden nemen de onzekerheid ten aanzien van de inkopen van [REDACTED] niet weg omdat deze niet zozeer zien op de volledigheid van de inkopen van [REDACTED], maar meer zijn gericht op de juistheid van de inkopen. Afgezien hiervan heeft de AFM op grond van feit d en m geconcludeerd dat door het bestaan van belangrijke tekortkomingen in de interne beheersing met betrekking tot de inkopen van [REDACTED], het niet mogelijk is om toereikende controle-informatie te verkrijgen en daarmee een onzekerheid bestaat voor de jaarrekening. Deze onzekerheid had de externe accountant in overweging moeten nemen bij de bepaling van de formulering van zijn accountantsverklaring. De externe accountant heeft

daarmee COS 500 paragraaf 2, COS 700 paragraaf 11 en COS 705N paragraaf 4 onderdeel b niet nageleefd.

2. Uit bovenstaande feiten a tot en met d blijkt dat de externe accountant wezenlijke tekortkomingen heeft geconstateerd in de interne beheersing van [L] en dat hij de onzekerheden van afwijkingen van materieel belang niet heeft kunnen wegnemen met zijn controlewerkzaamheden. Deze onzekerheden heeft de externe accountant blijkens feiten f en g niet in overweging genomen bij de bepaling van de formulering van zijn accountantsverklaring. Hieruit volgt dat de externe accountant de controle van de in- en verkopen en de daaruit resulterende controlebevindingen niet vanuit een professioneel-kritische houding heeft benaderd zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

#### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. Deze reactie is grotendeels gebaseerd op aanvullende controlewerkzaamheden, die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

#### **Beoordeling van de zienswijze**

Zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusies niet weerleggen.

#### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de formulering van de oordeelsparagraaf in de accountantsverklaring COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2, COS 700 paragraaf 11 en COS 705N paragraaf 4 onderdeel b niet heeft nageleefd.

#### **3.3.4.2 Controle voorraadwaardering**

##### **Norm**

COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2.

##### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen of de voorraden juist zijn gewaardeerd. Hiertoe moet hij toereikende controle-informatie verkrijgen. Controle-informatie wordt verkregen door het uitvoeren van controlewerkzaamheden. De externe accountant moet hierbij een professioneel-kritische houding aannemen.

##### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. Uit de jaarrekening van [L] blijkt dat de voorraad per 31 december 2008 € bedraagt.

- b. Uit de jaarrekeningen van [L] en [L] blijkt dat de voorraden worden gewaardeerd tegen verkrijgingsprijs of lagere netto-opbrengstwaarde.
- c. Uit dossierstuk blijkt dat de externe accountant de volgende gegevensgerichte controlemaatregelen heeft gepland ten aanzien van de waardering van de post voorraden:
- “Voer een prijstest uit op de voorraad en zorg voor de juiste onderbouwing;*
  - Toets de waarderingsgrondslag aan de wet- en regelgeving;*
  - Beoordeel de lagere marktwaarde.”*
- d. In dossierstuk is het volgende vermeld: *“De zijn gewaardeerd tegen gemiddelde inkoopprijs. Wij hebben de juistheid hiervan vastgesteld middels een aansluiting met de inkopen boekjaar en een detailcontrole hierop”*. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de werkelijke verkrijgingsprijs heeft gecontroleerd van de die per 31 december 2008 op voorraad liggen. Uit het controledossier blijkt ook niet dat de externe accountant heeft vastgesteld of de daadwerkelijke verkrijgingsprijs van aanwezige voorraad per jaareinde hetzelfde is als, althans niet materieel afwijkt van, de gemiddelde inkoopprijs van alle over het gehele jaar.
- e. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de directie van [L] de voorraad heeft ingedeeld in categorieën op basis van kwaliteit. Uit het controledossier blijkt verder dat [L] voor de waardering van de verschillende categorieën hanteert ten opzichte van de gemiddelde inkoopprijs. De externe accountant heeft toegelicht dat deze worden gebruikt om te komen tot een schatting van de daadwerkelijke inkooprijzen of lagere marktwaarde van de verschillende categorieën. Uit het controledossier blijkt dat deze tot materiële leiden ten opzichte van de gemiddelde inkoopprijs bij de voorraadwaardering van de verschillende categorieën. Uit het controledossier blijkt dat de externe accountant deze afslagen heeft beoordeeld aan de hand van door de directie van [L] gehanteerde inkooprijlijsten. Uit het controledossier blijkt niet dat de externe accountant de waardering van de verschillende categorieën heeft gecontroleerd aan de hand van de daadwerkelijke verkrijgingsprijs of lagere marktwaarde van de desbetreffende.
- f. Per memo van 2010 heeft de externe accountant aan de AFM medegedeeld dat hij naar aanleiding van het onderzoek van de AFM aanvullende controlemaatregelen noodzakelijk heeft geacht om alsnog toereikende controle-informatie te verkrijgen ter onderbouwing van zijn goedkeurende accountantsverklaringen bij de jaarrekeningen van [L] en [L] per 2009. Deze werkzaamheden hadden onder meer betrekking op de onderbouwing van de voorraadwaardering. Uit het memo blijkt dat de externe accountant zich bij de aanvullende controlewerkzaamheden wederom heeft gebaseerd op schattingen en bevestigingen van de directie van [L]. Uit het memo blijkt niet dat de externe accountant deze schattingen heeft getoetst met de daadwerkelijke verkrijgingsprijs of lagere

marktwaaarde van de op 31 december 2008 aanwezige voorraden.

### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit bovengenoemde feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500, om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken over de juiste waardering van de voorraden per 31 december 2008 waarop zijn accountantsoordeel kan worden gebaseerd. Dat de externe accountant het naar aanleiding van het onderzoek van de AFM noodzakelijk heeft geacht om aanvullende controlemaatregelen uit te voeren bevestigt dat de externe accountant op het moment dat hij de accountantsverklaringen afgaf bij de jaarrekeningen van [L] op [REDACTED] 2009 niet beschikte over toereikende controle-informatie zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500 ten aanzien van de waardering van de voorraad [REDACTED]. Voorts heeft de externe accountant met zijn memo van [REDACTED] 2010 niet aangetoond dat hij deze controle-informatie alsnog heeft verkregen. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten d en e blijkt dat de externe accountant zich bij de waardering van de voorraad primair heeft gebaseerd op schattingen van de directie van [L] en op interne informatiebronnen en geen toereikende controle-informatie heeft verkregen ten aanzien van de juiste waardering van de voorraden [REDACTED] per 31 december 2008. Hieruit volgt dat de externe accountant de controle van de waardering van de voorraad niet vanuit een professioneel-kritische houding heeft benaderd zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. Deze reactie is in de kern gebaseerd op aanvullende controlewerkzaamheden die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

### **Beoordeling van de zienswijze**

Zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusies niet weerleggen.

### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de controle van de voorraadwaardering COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### **3.3.4.3 Controle voorziening deelnemingen**

#### **Norm**

COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2.

### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet vaststellen of de voorziening deelnemingen juist is verantwoord in de jaarrekening. Hiertoe moet hij toereikende controle-informatie verkrijgen. Controle-informatie wordt verkregen door het uitvoeren van controlewerkzaamheden. De externe accountant moet hierbij een professioneel-kritische houding aannemen.

### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. Uit de vennootschappelijke jaarrekening 2008 van [L] blijkt dat [L] 100% van de aandelen in houdt.
- b. In de vennootschappelijke jaarrekening 2008 van [L] is over de waarderingsgrondslag voor deelnemingen het volgende vermeld: *“De deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde. Deelnemingen met een negatieve nettovermogenswaarde worden gewaardeerd op nihil. Wanneer [L] instaat voor de schulden van een deelneming met een negatieve nettovermogenswaarde, wordt primair een voorziening gevormd ten laste van de eventuele vorderingen op deze deelneming. Secundair wordt een voorziening deelnemingen gevormd.” En daarnaast onder het kopje “voorzieningen” onder meer: De voorziening deelnemingen is gevormd ter grootte van het negatieve eigen vermogen van de 100%-deelnemingen [...]*.
- c. Uit de jaarrekening 2008 van [L] blijkt dat de deelneming is gewaardeerd op nihil en dat ter grootte van het negatief eigen vermogen van een voorziening is gevormd voor een bedrag van € .
- d. Uit RJ 252 volgt dat een voorziening wordt gevormd voor verplichtingen die waarschijnlijk of vaststaand zijn maar waarvan de omvang of het moment van afwikkeling niet bekend is. Uit RJ 252 volgt voorts dat een voorziening slechts mag worden gevormd indien er sprake is van een in rechte afdwingbare verplichting of een feitelijke verplichting. Uit RJ 214 volgt dat een deelnemende rechtspersoon die geheel of ten dele instaat voor de schulden van de deelneming respectievelijk het stellige voornemen heeft de deelneming tot betaling van haar schulden in staat te stellen, een voorziening dient te vormen ter grootte van de verwachte verplichtingen met inachtneming van de regels die voor voorzieningen gelden. Hieruit volgt dat de hoogte van de voorziening voor wat betreft de negatieve waarde van de deelneming niet in alle gevallen gelijk hoeft te zijn aan de hoogte van het negatief eigen vermogen van de deelneming. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de hoogte van de daadwerkelijke verplichting van [L] met betrekking tot haar deelneming in heeft gecontroleerd.

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovengenoemde feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500, om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken over de juiste verantwoording van de voorziening deelnemingen in de jaarrekening waarop zijn accountantsoordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.

2. Uit bovenstaand feit d blijkt dat de externe accountant niet heeft onderkend dat de hoogte van een voorziening voor de negatieve waarde van een deelneming niet in alle gevallen gelijk hoeft te zijn aan de hoogte van het negatief eigen vermogen van de desbetreffende deelneming. Uit deze feiten blijkt voorts dat de externe accountant de hoogte van de daadwerkelijke verplichting van [L] met betrekking tot haar deelneming in niet heeft gecontroleerd. Hieruit volgt dat de externe accountant de controle van de deelnemingen niet vanuit een professioneel-kritische houding heeft benaderd zoals bedoeld in paragraaf 15 van COS 200 in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

In haar zienswijze verwijst Deloitte naar haar reactie op het concept-onderzoeksrapport. Deze reactie is in de kern gebaseerd op aanvullende controlewerkzaamheden die zij alsnog heeft uitgevoerd naar aanleiding van de bevindingen van de AFM.

### Beoordeling van de zienswijze

Zoals in het onderzoeksrapport is opgemerkt, kunnen de achteraf alsnog door Deloitte uitgevoerde werkzaamheden de geconstateerde feiten en de daaruit getrokken conclusie niet weerleggen.

### Conclusie

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de controle van de ‘voorziening deelnemingen’ COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### 3.3.5 [K]

#### Profielchets

Externe accountant	
Boekjaar	2008
Type onderneming	
Accountantsverklaring	
Verslaggevingsstelsel	Titel 9 boek 2 BW
Balanstotaal	
Onderhanden werk	
Omzet	
Resultaat voor belastingen	
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	
Materialiteit	

[K] is een



### 3.3.5.1 Behandeling aanwijzing voor overtreding van wet- en regelgeving

#### Norm

COS 250 paragrafen 2, 13 en 26 en COS 620 paragraaf 2.

#### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet zich realiseren dat het niet naleven van wet- en regelgeving door de entiteit een materieel effect kan hebben op de jaarrekening. Derhalve moet hij gedurende de gehele controle een professioneel-kritische houding aannemen, waarbij hij omstandigheden en gebeurtenissen die twijfel oproepen over de vraag of de entiteit zich houdt aan wet- en regelgeving onderkent en op basis hiervan de opzet en uitvoering van de controle zonodig aanpast. Dit houdt in dat hij indicaties van overtreding van wet- en regelgeving met een objectieve blik beoordeelt, ongeacht zijn eerdere ervaring met de entiteit voor wat betreft de integriteit van de entiteit en haar bestuurders. Hij neemt beweringen van anderen niet zonder meer voor waarheid aan, maar zoekt naar onderbouwingen, waarbij hij tevens aanwijzingen die mogelijk het tegendeel beweren onderkent. Indien de externe accountant aanwijzingen verkrijgt dat er sprake kan zijn van een overtreding van wet- en regelgeving, dient hij toereikend aanvullend onderzoek uit te voeren waarin hij pro-actief handelt. Indien de externe accountant zich baseert op werkzaamheden en onderzoeksuitkomsten van deskundige(n) moet de externe accountant toereikende controle-informatie verkrijgen om te kunnen vaststellen dat dergelijke werkzaamheden toereikend zijn en dat de onderzoeksuitkomsten een deugdelijke grondslag hebben. Zeker in onderzoeken waarbij door deskundigen vastgesteld moet worden of er sprake kan zijn van een overtreding van wet- en regelgeving wordt van de externe accountant een actieve en professioneel-kritische houding verwacht die zich onder meer uit in toereikende documentatie van de door de externe accountant in dit kader verrichte werkzaamheden.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. In het controledossier is een memo (gedateerd [REDACTED] 2009, opgesteld door [REDACTED] van het opdrachtteam) opgenomen. Dit memo bevat een samenvatting van een brief van [O Advocaten] van [REDACTED] 2009 gericht aan de Raad van Bestuur van [K]. In dit memo is onder meer het volgende vastgelegd:
1. Doel van het memo is: “[...] vastleggen van de strekking van de brief van [O Advocaten] inzake haar onderzoek naar mogelijke overtredingen [REDACTED]”.
  2. In [REDACTED] 2009 heeft [REDACTED] en [K] [REDACTED] plaatsgehad.
  3. [REDACTED] heeft [REDACTED] (noot AFM: concurrent van [K], geen onderdeel van [K]) tevens in haar onderzoek betrokken.
  4. De aanleiding voor het onderzoek van [REDACTED] was dat er aanwijzingen bestonden voor overtredingen van [REDACTED].
  5. De directie van [K] [REDACTED] en [K] [REDACTED] is een eigen onderzoek gestart waarbij [O Advocaten] is betrokken.
  6. Objecten van onderzoek van [O Advocaten] betreffen de bedrijven [K] [REDACTED] en [K] [REDACTED].

7. Doel van het inzien van de brief van [O Advocaten] was om de bevestigingen van de [K] directie te kunnen onderbouwen. De brief van [O Advocaten] is op 10 maart 2009 door het opdrachtteam ingezien.
  8. Tijdens het onderzoek heeft [REDACTED] verschillende documenten in beslag genomen en met verschillende leidinggevenden van de betreffende vestigingen van [K] gesproken.
  9. Doel van het onderzoek van [O Advocaten] is om te onderzoeken of het vermoeden van [REDACTED] met concreet bewijs kan worden gestaafd.
  10. Een beschrijving op hoofdlijnen van de door [O Advocaten] uitgevoerde werkzaamheden. De conclusie van [O Advocaten] inzake het door haar uitgevoerde onderzoek, namelijk: *“op basis van de uitgevoerde werkzaamheden [...] kan niet worden bewezen [...]”*.
- b. Uit het memo (zie feit a) blijkt dat het onderzoek van [O Advocaten] een juridisch georiënteerd onderzoek is geweest om vast te stellen of overtredingen van [REDACTED] kunnen worden bewezen.
- c. Uit het memo blijkt dat het onderzoek van [O Advocaten] beperkt is gebleven tot de twee vorengenoemde [K] bedrijven. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of in andere [K] vestigingen mogelijk tevens een verhoogd risico bestond op overtreding van [REDACTED].
- d. Uit het memo (zie feit a) noch uit andere vastleggingen in het controledossier blijkt op welke wijze de externe accountant bij de totstandkoming van dit memo is betrokken en welke conclusie de externe accountant heeft getrokken ten aanzien van het door [O Advocaten] uitgevoerde onderzoek en de daaruit voortgevloeide onderzoeksbevindingen. Tevens zijn in het controledossier geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt of de externe accountant heeft beoordeeld welke gevolgen deze aanwijzing voor overtreding van [REDACTED] heeft ten aanzien van de integriteit van de leiding van [K] en voor de controle van de jaarrekening van [K].
- e. In het memo (zie feit a) is de volgende zinsnede opgenomen: *“Door [O Advocaten] is gesteld dat het niet uitgesloten is dat het in beginsel om uitsluitend [REDACTED] gaat, maar dat [REDACTED] meer bewijsmateriaal wil verzamelen en volledig wil zijn in haar onderzoek. In het verleden heeft [K] twee projecten met [REDACTED] uitgevoerd”*.  
In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant kritische vragen heeft gesteld aan [O Advocaten] om de in het citaat aangehaalde stelling van [O Advocaten] te onderbouwen. Ook ten aanzien van de in feit a genoemde conclusie van [O Advocaten] zijn in het controledossier geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant kritische vragen heeft gesteld om de conclusie van [O Advocaten] nader te onderbouwen.
- f. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant terzake de aanwijzing van overtreding van [REDACTED] door de vorengenoemde [K] bedrijven zelf (aanvullend) onderzoek heeft verricht.

- g. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft onderkend dat hij gebruik maakt van de werkzaamheden van een deskundige, in casu [O Advocaten], bij de controle.
- h. De externe accountant heeft op 2010 mondeling toegelicht dat het onderzoek heeft afgerond en rapport heeft opgemaakt en dat heeft geconcludeerd dat een functionaris van [K] heeft meegewerkt aan overtredingen dan wel zelf actief overtredingen heeft begaan met betrekking tot bepalingen in . De externe accountant heeft de AFM per e-mail op 2010 aanvullende informatie verschaft, namelijk kopieën van de notulen van de eindbespreking bij [K] en [K] gehouden op 2010 en van de eindbespreking bij gehouden op 2010. Hieruit blijkt het volgende: *“Deloitte heeft rapportage doorgenomen en hieruit blijkt dat geen voordeel is behaald door [K], maar dat wel sprake is van overtreding van .”*
- i. Uit de frauderisicoanalyse zoals vastgelegd in het controledossier blijkt dat [K] betrokken is geweest bij fraude aan het begin van dit decennium. Uit de website van blijkt dat [K] bedrijven, waaronder [K], heeft beboet voor overtredingen van .

### Beoordeling van die feiten

1. Uit feit a onder punt 9 volgt dat het juridisch georiënteerde onderzoek van [O Advocaten], dat er uitsluitend op was gericht om te kunnen concluderen of overtredingen van konden worden bewezen, niet per definitie een adequate onderbouwing hoeft te vormen voor te trekken conclusies of er sprake kan zijn van een aanwijzing van overtreding van wet- en regelgeving zoals bedoeld in paragraaf 26 van COS 250. De conclusie dat overtredingen niet kunnen worden bewezen betekent namelijk nog niet dat er geen overtredingen hebben plaatsgevonden. Het onderzoek van [O Advocaten] kan derhalve niet bij voorbaat als substituut dienen voor een onderzoek naar mogelijke aanwijzingen van overtreding van wet- en regelgeving zoals bedoeld in paragraaf 26 van COS 250. Uit bovenstaande feiten a tot en met g blijkt dat de externe accountant geen nader onderzoek heeft verricht naar aanwijzingen van overtreding van wet- en regelgeving en naar de integriteit van de leiding van [K]. Dit klemt te meer aangezien uit feit i blijkt dat [K] al eerder is beboet door vanwege overtredingen van . Dit aanvullend onderzoek had kunnen bestaan uit het zelfstandig vragen stellen aan betrokkenen, waaronder [O Advocaten] en de betrokken medewerkers van [K] alsmede uit een herbeoordeling van de integriteit van het bestuur van [K] en een (her)beoordeling van het risico van overtreding van wet- en regelgeving in breder verband binnen de [K] organisatie. In het aanvullend onderzoek had mede moeten worden betrokken de beoordelingen zoals bedoeld in COS 620, aangezien de externe accountant (in belangrijke mate) steunt op de werkzaamheden van een deskundige, in casu [O Advocaten] (zie ook conclusie 4).

Uit feit h blijkt dat heeft geconcludeerd dat er sprake is geweest van overtreding van wet- en regelgeving bij [K]. De AFM leidt hieruit af dat ten tijde van de 2008 controle van [K], voorafgaand aan de afgifte van de accountantsverklaring bij de jaarrekening 2008 van [K], sprake was van een aanwijzing en inmiddels dus van een redelijk vermoeden van overtreding van wet- en regelgeving, .

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 84 van 131

Uit voorgaande volgt dat de externe accountant zich onvoldoende op de hoogte heeft gesteld van feiten en omstandigheden en onvoldoende informatie heeft verkregen om het mogelijke effect op het financiële overzicht te kunnen beoordelen en heeft daarmee paragraaf 26 van COS 250 niet nageleefd.

2. Uit feit c volgt dat de externe accountant niet heeft beoordeeld of mogelijk breder in de [K] organisatie een verhoogd risico van overtreding van [REDACTED] speelt.  
Uit feit d volgt dat de externe accountant zelf geen conclusie heeft getrokken uit de bevindingen van [O Advocaten] en dat hij de integriteit van de controlecliënt niet heeft herbeoordeeld. Dit laatste klemt te meer aangezien gegeven feit i blijkt dat [K] al eerder is beboet door [REDACTED] vanwege overtredingen van [REDACTED].  
Uit feit d volgt tevens dat de externe accountant niet betrokken is geweest bij de totstandkoming van het memo, zoals aangegeven in feit a, en bij de oordeelsvorming van de feiten en omstandigheden.  
Voorts volgt uit conclusie 1 dat in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft onderkend dat het onderzoek van [O Advocaten] niet per definitie een adequate onderbouwing hoeft te vormen voor te trekken conclusies of er sprake kan zijn van een aanwijzing van overtreding van wet- en regelgeving zoals bedoeld in paragraaf 26 van COS 250. Tot slot volgt uit bovenstaande feiten dat de externe accountant geen kritische vragen heeft gesteld die gegeven de casuïstiek wel opportuun waren.  
Voorgaande houdt in dat de externe accountant de duidelijk aanwezige aanwijzingen van overtreding van [REDACTED] niet professioneel-kritisch heeft beoordeeld en dat hij beweringen van anderen, in casu het bestuur van [K] en [O Advocaten] niet verder heeft onderzocht en kennelijk voor waarheid aanneemt. Uit voorgaande volgt dat de externe accountant derhalve niet de professioneel-kritische houding heeft aangenomen zoals bedoeld in paragraaf 13 van COS 250. De externe accountant heeft hiermee paragraaf 13 van COS 250 niet nageleefd.
3. Uit bovenstaande feiten en conclusies 1 en 2 blijkt dat de externe accountant omstandigheden en gebeurtenissen die twijfel oproepen over de vraag of de entiteit zich houdt aan wet- en regelgeving niet heeft onderkend en op basis hiervan de opzet en uitvoering van de controle zonnig heeft aangepast.  
De externe accountant heeft hiermee COS 250 paragraaf 2 niet nageleefd.
4. Uit feit g blijkt dat de externe accountant niet heeft onderkend dat hij gebruik heeft gemaakt van deskundigen en de door hen uitgevoerde werkzaamheden, waarop hij in zijn oordeelsvorming heeft gesteund. Hieruit en uit conclusie 1 volgt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen om vast te stellen dat dergelijke werkzaamheden toereikend zijn voor de doelstelling van zijn controle. De externe accountant heeft daarmee COS 620 paragraaf 2 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

De verwijten die de AFM maakt zijn verwijten over de professionele oordeelsvorming van de externe accountant. De externe accountant heeft in de onderhavige situatie de feiten gewogen en is tot een ander oordeel gekomen dan de AFM.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 85 van 131

Doordat de externe accountant, door naleving van COS 250 paragraaf 13, zijn controle heeft opgezet en uitgevoerd met een professioneel-kritische instelling voor omstandigheden en gebeurtenissen die twijfel oproepen omtrent de vraag of de entiteit zich houdt aan wet- en regelgeving, heeft hij aanwijzingen gevonden dat er sprake van een overtreding kan zijn.

De externe accountant heeft zich, nadat hij die aanwijzingen had gevonden, op de hoogte gesteld van de aard van de feiten, de omstandigheden waaronder deze plaatsvonden en voldoende andere informatie verkregen om het mogelijke effect op het financiële overzicht te beoordelen. Hij heeft daartoe de brief van [O Advocaten] geanalyseerd en met de directie gesproken op [REDACTED] 2009. In het controledossier is een memo opgenomen waarin de aanwijzingen worden beoordeeld. De externe accountant heeft zich dus op de hoogte gesteld zoals bedoeld in COS 250 paragraaf 26 omdat hij zich, zoals genoemd in COS 250 paragraaf 2, realiseerde dat deze aanwijzingen van het mogelijk niet naleven van wet- en regelgeving door de entiteit een materieel effect op de financiële overzichten konden hebben. De aandacht voor de vereisten uit COS 250 blijkt ook op diverse plaatsen uit het dossier. Bijvoorbeeld bij de planning (zichtbaar o.a. bij de Pre Audit meeting), de uitvoering en evaluatie alsmede de rapportering (o.a. bespreking met directie alsmede rapportage aan RvC) en het feit dat de betrokkenheid bij de [REDACTED] fraude in het dossier is vastgelegd.

Het onderzoek van [REDACTED] betrof een onderzoek naar uitsluitend [REDACTED], waar uitsluitend [REDACTED] van [K] door [REDACTED] zijn bezocht. Er was geen aanwijzing voor betrokkenheid van [REDACTED] [K]. Aan het einde van de controle heeft een herbeoordeling plaatsgevonden van de aanvaardbaarheid van voortzetting van de opdracht. De integriteit van de directie is daarmee herbeoordeeld. Vastlegging heeft plaatsgevonden in document [REDACTED]. Dit document is, anders dan de AFM meent, het afsluitend controlememorandum en niet de vastlegging van de integriteitsbeoordeling van de [K] directie in het kader van opdrachtcontinuering, bij de start van de controle.

De externe accountant heeft COS 250 paragraaf 26 en COS 250 paragraaf 2 derhalve nageleefd.

Op basis van die gegevens uit verschillende bronnen had de externe accountant toereikende controle-informatie. De externe accountant heeft om die reden terecht geen nadere controlewerkzaamheden gepland. Indien het risico op materiële afwijkingen ontbreekt, is het inzetten van (nadere) controlemiddelen niet zinvol in het licht van de doelstelling van de accountantscontrole (zie COS 200 paragraaf 2, COS 500 paragraaf 2 en COS 330 paragraaf 66).

De externe accountant had informatie van zowel [O Advocaten] als van de directie. Op basis van bovengenoemde beoordeling had de externe accountant reeds voldoende controle-informatie om zijn accountantsverklaring op dit punt te onderbouwen. Het doorlopen van COS 620 zou geen additionele controle-informatie opleveren. De externe accountant steunde immers niet in belangrijke mate op de werkzaamheden van een deskundige (in casu [O Advocaten]), zoals bedoeld in COS 620. COS 620 kan dan niet overtreden zijn.

Dat de conclusie van de externe accountant juist was, werd overigens bevestigd door het eindoordeel van [REDACTED]. Het betrof een [REDACTED] issue, waarvan [REDACTED] [K] niet op de hoogte was en waaraan zij geen leiding heeft gegeven.

### Beoordeling van de zienswijze

- Ten aanzien van conclusies 1, 2 en 3

Bij de beoordeling van de vraag of, gelet op [redacted], sprake was [redacted] fraude [redacted] heeft de externe accountant zich uitsluitend gebaseerd op een brief van [O Advocaten]. De onderbouwing van de onderzoeksbevindingen van [O Advocaten] heeft de externe accountant niet geverifieerd, door bijvoorbeeld het onderzoeksdossier in te zien of een mondelinge toelichting van [O Advocaten] te vragen. Uit het controledossier blijkt derhalve niet of de externe accountant terecht kon steunen op de werkzaamheden van [O Advocaten] en de daaruit getrokken conclusies. Dit klemt te meer, gelet op de conclusie in de brief van [O Advocaten]: *“Op basis van de uitgevoerde werkzaamheden (...) kan niet worden bewezen dat [K] (...) of werknemers (...) zich schuldig hebben gemaakt aan overtreding van [redacted].”* [O Advocaten] concludeert derhalve niet dat géén overtreding heeft plaatsgevonden en de externe accountant had zich moeten afvragen of de werkzaamheden van [O Advocaten] toereikend zijn geweest, mede gezien de eerdere betrokkenheid van [K] bij [redacted] fraude (feit i). Uit het controledossier, waaronder het in feit a genoemde memo inzake de brief van [O Advocaten], blijkt niet dat dit is gebeurd.

Ten aanzien van de reikwijdte van het onderzoek van [O Advocaten] blijkt uit het controledossier niet of [O Advocaten] in de financiële administratie is nagegaan bij welke projecten sprake is geweest van (gezamenlijke) betrokkenheid van [redacted] en [K] (ongeacht welke vestiging). Dergelijk onderzoek past typisch bij de deskundigheid van een accountant en niet bij de deskundigheid van een jurist.

Deloitte toont met haar zienswijze niet aan dat de externe accountant naast de beoordeling van de brief van [O Advocaten] nog andere controlewerkzaamheden heeft verricht om vast te stellen of [K] betrokken was bij [redacted] fraude.

Onder verwijzing naar het afsluitend controlememorandum (document [redacted]) stelt Deloitte in haar zienswijze dat aan het einde van de controle een herbeoordeling heeft plaatsgevonden van de aanvaardbaarheid van voortzetting van de opdracht en dat daarmee de integriteit van de directie is herbeoordeeld. Zoals in het onderzoeksrapport is opgenomen (beoordeling feit f), is in document [redacted] de conclusie vastgelegd van de integriteitsbeoordeling van de [K]-directie in het kader van opdrachtcontinuering, bij de start van de controle. Dit terwijl de bevinding van de AFM ziet op een herbeoordeling van de integriteit van het management van de controlecliënt op het moment dat een aanwijzing van overtreding van wet- en regelgeving wordt geconstateerd.

Ook moet worden opgemerkt dat in document [redacted] (20 pagina's) vele controlebevindingen worden genoemd, maar de [redacted] en de daarmee samenhangende beroepsrisico's niet. Het document 2330 bevat zonder enige onderbouwing de conclusie dat het beroepsrisico onveranderd 'normaal' is. En ten aanzien van de conclusies omtrent het voldoen aan wet- en regelgeving: *“We are not aware of non compliance with applicable laws and regulations that should be considered when reporting on her entity's financial statements.”* Met document [redacted] heeft Deloitte dan ook niet aannemelijk gemaakt dat de mogelijke betrokkenheid van [K] bij [redacted] fraude is meegewogen in een herbeoordeling van de integriteit.

- Ten aanzien van conclusie 4

Deloitte betwist in de zienswijze dat de externe accountant in belangrijke mate steunde op de werkzaamheden van een deskundige ([O Advocaten]). Merkwaardig genoeg geeft Deloitte hiervoor als argument dat de externe accountant al voldoende controle-informatie had, namelijk “informatie van zowel [O Advocaten] als van de directie”. Dit betekent dat de externe accountant wel degelijk steunde op [O Advocaten].

Ook uit de bovengenoemde feiten en de beoordeling van de zienswijze ten aanzien van de conclusies 1, 2 en 3 blijkt dat Deloitte zich uitsluitend heeft gebaseerd op de brief van [O Advocaten].

Verder stelt Deloitte dat het doorlopen van COS 620 geen additionele controle-informatie zou opleveren. Op zichzelf is dit juist, echter waar het om gaat is dat het doorlopen van COS 620 tot de conclusie zou hebben geleid dat Deloitte niet uitsluitend kon afgaan op de brief van [O Advocaten]. Dit zou aanleiding zijn geweest om aanvullende controlewerkzaamheden te verrichten, om daarmee aanvullende controle-informatie te verkrijgen.

Nu bovendien vaststaat dat in het controledossier niet is vastgelegd dat de externe accountant heeft onderkend dat hij gebruik maakte van de werkzaamheden [O Advocaten] als deskundige, volgt hieruit de conclusie dat de externe accountant COS 620 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

## **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de behandeling van aanwijzingen voor overtreding van wet- en regelgeving COS 250 paragrafen 2, 13 en 26 (conclusies 1, 2 en 3) en COS 620 paragraaf 2 (conclusie 4) niet heeft nageleefd.

### **3.3.5.2 Controle winstneming op basis van ‘percentage of completion’ methode**

#### **Norm**

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet vaststellen of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. Met betrekking tot de onderhanden projecten moet de externe accountant vaststellen of de door de controlecliënt toegepaste methode van toerekening van winst uit een onderhanden project is toegestaan. Hiertoe zal hij moeten vaststellen dat aan de voorwaarden voor het toepassen van deze methode is voldaan.

De externe accountant moet de controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang. Een professioneel-kritische instelling betekent dat de externe accountant via een kritische benadering de waarde van de verkregen controle-informatie beoordeelt en alert is op verkregen controle-informatie die strijdig is met, of vragen oproept inzake de betrouwbaarheid van documentatie, antwoorden op gestelde vragen en andere informatie die is verkregen van het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance. Zo is een professioneel-kritische instelling gedurende het gehele controleproces nodig om het risico te beperken dat ongebruikelijke omstandigheden niet worden opgemerkt, dat bij het trekken van conclusies uit controlebevindingen te veel wordt gegeneraliseerd of dat van verkeerde veronderstellingen wordt uitgegaan bij het bepalen van de aard, de tijdsfasering en de omvang van uit te voeren controlewerkzaamheden en bij het evalueren van de uitkomsten

daarvan. Bij het inwinnen van inlichtingen en het uitvoeren van andere controlewerkzaamheden mag de externe accountant geen genoegen nemen met niet geheel overtuigende controle-informatie in de veronderstelling dat het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance eerlijk en integer zijn. In overeenstemming hiermee zijn bevestigingen van het bestuur van de entiteit geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor het trekken van redelijke conclusies waarop de accountant zijn verklaring baseert.

### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. Voor de wijze van toerekening van winst uit een onderhanden project worden in de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving nummer 221 (editie 2004) “Onderhanden projecten in opdracht van derden” twee situaties onderscheiden: (1) de winst op de reeds verrichte prestaties voor het project kan op verantwoorde wijze worden bepaald; (2) het voorgaande is niet mogelijk. In de eerste situatie dient de toerekening van winst aan het boekjaar te geschieden naar de mate waarin de verrichte prestaties hun aandeel hebben gehad in het totaal van de voor het project te verrichten prestaties (volgens de zogenoemde “percentage of completion methode”). In de tweede situatie dient de winst geheel te worden verantwoord in het boekjaar waarin het project wordt opgeleverd respectievelijk voltooid (volgens de zogenoemde “completed contract methode”).

In deze richtlijn wordt aangegeven dat teneinde de winst op reeds verrichte prestaties voor een project op basis van een aanneemcontract op verantwoorde wijze te kunnen bepalen aan de volgende voorwaarden moet zijn voldaan:

- o er bestaan geen belangrijke onzekerheden over de totale omvang van het contract;
  - o er bestaan geen belangrijke onzekerheden over de ontvangst van de overeengekomen opbrengsten;
  - o zowel de kosten om het project af te maken als de mate waarin het project is gerealiseerd per balansdatum kunnen op verantwoorde wijze worden bepaald;
  - o de kosten toe te rekenen aan het project zijn duidelijk te onderscheiden, zodat de werkelijk bestede kosten kunnen worden vergeleken met de voorcalculatie.
- b. In de toelichting op de jaarrekening 2008 van [K] is vermeld dat de winstneming op onderhanden projecten plaatsvindt naar rato van de verrichte prestaties bij uitvoering van het werk (conform de percentage of completion methode) en niet bij oplevering respectievelijk voltooiing van het werk.
- c. In het controledossier is een checklist externe verslaggeving opgenomen waarin een algemene conclusie is opgenomen met de strekking dat de verslaggevingsstandaarden aanvaardbaar zijn.
- d. In het controledossier van [K] zijn geen andere vastleggingen aangetroffen zoals aangegeven in feit c waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld of [K] voldoet aan de voorwaarden om de percentage of completion methode toe te passen bij het toerekenen van winst uit onderhanden projecten.

### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit de feiten c en d blijkt dat de enige controle-informatie ter onderbouwing of de percentage of completion methode aanvaardbaar is een algemene conclusie betreft, vastgelegd in een checklist externe verslaggeving. Hieruit volgt dat de externe accountant niet kritisch heeft overwogen of de toepassing van de percentage of completion methode aanvaardbaar was en welke overwegingen hieraan ten grondslag liggen. De externe



accountant heeft geen specifieke aandacht besteed aan de voorwaarden zoals genoemd in feit a. Het verschil tussen winstneming volgens de percentage of completion methode en de completed contract methode heeft gezien de omvang en de duur van de onderhanden projecten waarschijnlijk materiële invloed op het te verantwoorden vermogen en resultaat van [K]. Het ontbreekt derhalve aan cruciale controle-informatie die nodig is voor de externe accountant om redelijke conclusies te kunnen trekken waarop zijn oordeel kan worden gebaseerd. De externe accountant heeft derhalve paragraaf 2 van COS 500 niet nageleefd.

2. Uit bovenstaand feit d blijkt dat de externe accountant de controle van de winstneming op onderhanden projecten niet met een professioneel-kritische houding heeft uitgevoerd in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in het financiële overzicht. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

#### **Zienswijze Deloitte**

Bij de controle van de jaarrekening 2007 heeft de externe accountant vastgesteld dat de interne organisatie voldoende is om de kosten om het project af te maken en de mate waarin het project is gerealiseerd per balansdatum op verantwoorde wijze te kunnen bepalen. Bij de controle van de jaarrekening 2008 heeft de externe accountant vastgesteld dat de interne organisatie ten aanzien van de projectbeheersing niet is gewijzigd. Conform COS 330 paragraaf 41 hoeft de externe accountant de interne beheersingsmaatregelen dan pas weer in de derde controleperiode nadien te onderzoeken. Dit betekent dat, anders dan de AFM meent, de externe accountant geen controlewerkzaamheden dient uit te voeren, waaronder beoordeling van de AO/IB. Hij mag steunen op de controlewerkzaamheden die hij in het voorgaande jaar heeft uitgevoerd en verkrijgt aldus toereikende controle informatie zoals bedoeld in COS 500 paragraaf 2. De AFM heeft geen enkele bijzonderheid naar voren gebracht die hier de professioneel-kritische houding van de externe accountant extra zou moeten prikkelen en afwijking van het voorschrift uit COS 330 paragraaf 41 in een door de AFM gewenste richting rechtvaardigt. Daarom is er geen reden aan te nemen dat COS 200 paragraaf 15 niet is nageleefd.

#### **Beoordeling van de zienswijze**

Het beroep van Deloitte op COS 330 paragraaf 41 gaat niet op.

In de eerste plaats omdat COS 330 paragraaf 41 alleen ziet op de “effectieve werking” van interne beheersingsmaatregelen. De opzet en bestaan van de interne beheersingsmaatregelen zal de externe accountant wel degelijk jaarlijks moeten vaststellen, ook om te kunnen nagaan of zich relevante wijzigingen hebben voorgedaan (COS 330 paragraaf 39).

Verder is de beoordeling van de interne beheersingsmaatregelen slechts één van de in feit a genoemde voorwaarden die de externe accountant heeft nagelaten te beoordelen om vast te stellen of aan de voorwaarden van de percentage of completion methode wordt voldaan. De jaarlijkse beoordeling van het voldoen aan de voorwaarden van de percentage of completion methode is in het bijzonder van belang aangezien een wijziging in de waarderingsgrondslag van de post onderhanden projecten een materiële impact kan hebben op de jaarrekening van [K]. Immers, indien de percentage of completion methode wordt toegepast, moet op balansdatum winst worden genomen op onderhanden projecten terwijl dit bij de completed contract methode bij onderhanden projecten niet het geval is.

Voor het overige heeft Deloitte de twee conclusies uit het rapport niet meer weersproken.

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	90 van 131

### **Conclusie**

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de controle van de winstneming op basis van de ‘percentage of completion’ methode COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### **3.3.5.3 Controle toelichting onderhanden projecten**

#### **Norm**

COS 200 paragrafen 2 en 15, COS 500 paragraaf 2.

#### **Toelichting van de AFM op de norm**

De externe accountant moet een professioneel-kritische houding aannemen bij het vaststellen dat de presentatie van en de toelichting op de jaarrekening in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor financiële verslaggeving. Hiertoe dient de externe accountant toereikende controle-informatie te verkrijgen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop het accountantsoordeel kan worden gebaseerd.

#### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. Paragraaf 305c van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving nummer 221 “onderhanden projecten in opdracht van derden” (editie 2004) schrijft voor dat in de jaarrekening de gebruikte methode voor de bepaling van het percentage gereed dient te worden toegelicht. Uit de jaarrekening van [K] over het boekjaar 2008 blijkt deze toelichting niet.
- b. In het controledossier is een checklist externe verslaggeving opgenomen waarin een algemene conclusie is opgenomen met de strekking dat de verslaggevingsstandaarden aanvaardbaar zijn. In het controledossier zijn geen andere vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant controlewerkzaamheden heeft verricht om vast te stellen dat aan de toelichtingvereisten zoals bedoeld in feit a is voldaan.

#### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen controlewerkzaamheden heeft verricht om vast te stellen dat de presentatie en de toelichting van de onderhanden projecten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving en dat hij daartoe toereikende controle-informatie heeft verkregen, zoals bedoeld in paragraaf 2 van COS 500. De externe accountant heeft daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaand feit b blijkt dat de externe accountant de controle van de toelichting van de onderhanden projecten in de jaarrekening niet met een professioneel-kritische houding heeft uitgevoerd in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in het financiële overzicht. De externe accountant heeft daarmee COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	91 van 131

### **Zienswijze Deloitte**

De van toepassing zijnde grondslagen voor de verwerking en toelichting van onderhanden werk zijn in Titel 9 van Boek 2 BW opgenomen. De Richtlijnen voor de jaarverslaggeving maken formeel geen onderdeel uit van de van toepassing zijnde grondslagen. Dit is expliciet door de Hoge Raad bevestigd in het arrest KPN-SOBI (HR 10 februari 2006, NJ 2006, 241). Of aan COS 500 paragraaf 2 is voldaan, kan door de AFM niet worden getoetst met het criterium “of aan de RJ criteria is voldaan”. Hieruit volgt dat de externe accountant niet verweten kan worden COS 500 paragraaf 2 ten aanzien van de presentatie en de toelichting niet te zijn nagekomen.

Het niet opnemen van de toelichting leidt voorts niet tot een afwijking van materieel belang. Er was daarom geen reden meer om nadere controle werkzaamheden te verrichten (COS 200 paragraaf 2 en COS 330 paragraaf 66). Niet naleving van COS 500 paragraaf 2 kan de externe accountant niet worden verweten.

Omdat geen sprake is van niet-naleving van COS 500 paragraaf 2, kan de externe accountant ook niet worden verweten dat hij de controle van de toelichting van de onderhanden projecten in de jaarrekening niet met een professioneel-kritische houding heeft uitgevoerd zoals bedoeld in COS 200 paragraaf 15.

### **Beoordeling van de zienswijze**

In de accountantsverklaring inzake [K] is onder meer opgenomen dat de jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW en dat de toegepaste grondslagen voor financiële verslaggeving aanvaardbaar zijn. Titel 9 Boek 2 BW bevat geen specifieke voorschriften voor aanvaardbare wijzen van winstneming bij onderhanden projecten. Zoals in paragraaf 3.3.3.1 van dit besluit reeds weergegeven, is het algemeen geaccepteerd dat opstellers van jaarrekeningen, accountants en andere belanghebbenden zich moeten baseren op de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving om de juiste wijze van winstneming bij onderhanden projecten vast te stellen. De Richtlijnen voor de jaarverslaggeving worden algemeen beschouwd als een nadere uitwerking van normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, zoals bedoeld in artikel 2:362 BW. Uit jurisprudentie (van de Ondernemingskamer en de Hoge Raad) blijkt het onmiskenbare gezag van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving. Zo heeft de Hoge Raad in het door Deloitte aangehaalde arrest van 10 februari 2006 overwogen:

- dat de voorschriften van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving “een belangrijk oriëntatiepunt en gezaghebbende kenbron” kunnen vormen voor wat in het concrete geval als aanvaardbaar heeft te gelden, en;
- dat “de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving hebben te gelden als aanbevelingen waarin de – geëvolueerde – maatschappelijke opvattingen omtrent de – nadere uitwerking van de – wettelijke regeling tot uitdrukking komen”.

In het rapport heeft de AFM geconstateerd dat er geen vastleggingen zijn aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant het ontbreken van de toelichting van het percentage gereed (verplicht volgens RJ 221.305c) heeft vastgesteld. Gelet op de gezaghebbende status van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, moet hieruit aan de conclusie worden getrokken dat de externe accountant niet heeft gehandeld conform COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2, behoudens bijzondere omstandigheden, waarvan hier niet is gebleken. Het verweer van Deloitte gaat dan ook niet op.

Wat betreft het verweer van Deloitte, dat de omissie niet kan leiden tot een afwijking van materieel belang, verwijst de AFM naar het onderzoeksrapport, waarin is opgenomen:

“De AFM is van mening dat in de gegeven situatie, waarbij sprake is van [REDACTED], de toelichting inzake de gebruikte methode voor de bepaling van het percentage gereed de gebruiker van de jaarrekening inzicht kan verschaffen in de wijze waarop de resultaten van de onderneming tot stand komen. Immers, de methode voor de bepaling van het percentage gereed is een belangrijke factor in de resultaatbepaling van onderhanden projecten en daarmee in de totstandkoming van het totaalresultaat en rendement van een [REDACTED]. De methode voor de bepaling van het percentage gereed vormt derhalve belangrijke kwalitatieve informatie voor een specifieke gebruiker. Voorts biedt de toelichting van de methode voor de bepaling van het percentage gereed een waarborg en een uiting van verantwoording voor consistentie in de resultaatbepaling, die de gebruiker informatie verschaft over de betrouwbaarheid van de financiële verslaggeving.”

### Conclusie

Uit het voorgaande volgt dat de externe accountant bij de controle van de toelichting op onderhanden projecten COS 200 paragraaf 15 en COS 500 paragraaf 2 niet heeft nageleefd.

### 3.3.6 [A]

#### Profielschets

Externe accountant	[REDACTED]
Boekjaar	2008
Type onderneming	[REDACTED]
Accountantsverklaring	[REDACTED]
Verslaggevingsstelsel	IFRS (EU)
[REDACTED]	[REDACTED]
Winst voor belasting	[REDACTED]
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	[REDACTED]
Materialiteit	[REDACTED]

[A] [REDACTED]

### 3.3.6.1 Controle toelichting op de jaarrekening

#### Algemeen

Onderstaande bevinding heeft betrekking op de controle van de financiële activa van [A] [REDACTED]. In deze activa is een portefeuille [REDACTED].

opgenomen van circa € [REDACTED]. De totale post [REDACTED] bedraagt volgens de jaarrekening van [A] circa € [REDACTED].

### **Norm**

COS 200 paragraaf 15, COS 500 paragraaf 2, COS 545 paragraaf 3.

### **Toelichting van de AFM op de norm**

Waarderingen tegen reële waarde kunnen gebaseerd zijn op veronderstellingen en schattingen, welke naar hun aard onnauwkeurig zijn. Het geven van toelichtingen over de reële waarde is dan ook van belang om inzicht te verschaffen omtrent de aard en omvang van de gehanteerde veronderstellingen en schattingen. De externe accountant dient toereikende controle-informatie te verkrijgen dat de waarderingen tegen reële waarde en de toelichtingen daarop in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving van de controlecliënt. De externe accountant moet de controle met een professioneel-kritische instelling opzetten en uitvoeren, daarbij in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang. Een professioneel-kritische instelling betekent dat de externe accountant via een kritische benadering de waarde van de verkregen controle-informatie beoordeelt en alert is op verkregen controle-informatie die strijdig is met, of vragen oproept inzake de betrouwbaarheid van documentatie, antwoorden op gestelde vragen en andere informatie die is verkregen van het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance. Zo is een professioneel-kritische instelling gedurende het gehele controleproces nodig om het risico te beperken dat ongebruikelijke omstandigheden niet worden opgemerkt, dat bij het trekken van conclusies uit controlebevindingen te veel wordt gegeneraliseerd of dat van verkeerde veronderstellingen wordt uitgegaan bij het bepalen van de aard, de tijdsfasering en de omvang van uit te voeren controlewerkzaamheden en bij het evalueren van de uitkomsten daarvan. Bij het inwinnen van inlichtingen en het uitvoeren van andere controlewerkzaamheden mag de externe accountant geen genoegen nemen met niet geheel overtuigende controle-informatie in de veronderstelling dat het bestuur van de entiteit en de organen belast met governance eerlijk en integer zijn. In overeenstemming hiermee zijn bevestigingen van het bestuur van de entiteit geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie voor het trekken van redelijke conclusies waarop de accountant zijn verklaring baseert.

### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- Ingevolge IFRS 7 paragraaf 27 dient een entiteit in de toelichting te vermelden of de reële waarden van financiële activa op basis van officiële noteringen op een actieve markt worden bepaald (level 1), of met behulp van een waarderingstechniek worden geschat (level 2 en 3).
- In de jaarrekening 2008 van [A] wordt op [REDACTED] een toelichting gegeven op de gehanteerde waarderingmethoden voor reële waarden, waarbij onderscheid gemaakt wordt in de drie IFRS categorieën level 1, level 2 en level 3. Uit deze toelichting blijkt dat de [REDACTED] in 2008 voor [REDACTED]% zijn gewaardeerd op basis van level 2.
- Uit het controledossier blijkt dat de gehele [REDACTED] portefeuille (€ [REDACTED]) deel uitmaakt van de categorie level 2, zoals genoemd onder feit b. Uit documenten [REDACTED] blijkt dat delen van de [REDACTED] aanvankelijk als level 1 waren aangemerkt, maar dat [REDACTED] heeft besloten de gehele portfolio te

verantwoorden als level 2. In reactie hierop stelt Deloitte blijkens deze documenten: *“Per discussion with management we understand that requested to report all positions as level 2 positions since these markets are not very active. We have not performed detailed testing on the classification, but consider this reasonable”*. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt waarom de externe accountant het redelijk (reasonable) vindt dat de gehele portefeuille als level 2 wordt gepresenteerd.

- d. De portefeuille bestond per 31 december 2008 voor een wezenlijk deel uit onder meer Nederlandse staatsobligaties (circa € ) en staatsobligaties uit Duitsland (circa € ), het Verenigd Koninkrijk ( ) en de Verenigde Staten ( ). Algemeen bekend is dat dergelijke staatsobligaties op kritieke momenten tijdens het hoogtepunt van de kredietcrisis als veilige haven (last resort) zijn gebruikt.
- e. In het controledossier zijn vastleggingen aangetroffen met aanwijzingen die er op duiden dat er voor onderdelen van de totale portfolio, met name het hoogwaardige staatspapier, wel sprake is van een actieve markt. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de interne controle van dat zij voor een omvangrijk deel van de portfolio de waardering van de betreffende financiële activa kon beoordelen met Bloomberg Generic Quotes. Document bevat de volgende kwalificatie van deze quotes: *“Bloomberg Generic and Mark-it are considered to be a good representation of the market condition”*.
- f. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit de beoordeling van de externe accountant blijkt van het al dan niet aanwezig zijn van actieve markten voor afzonderlijk te onderscheiden onderdelen van de portfolio. Zo zijn geen vastleggingen aangetroffen van controlewerkzaamheden ter beoordeling van handelsvolumes.
- g. De externe accountant heeft toegelicht dat hij op grond van de volgende overwegingen heeft geaccepteerd dat [A] heeft besloten om de gehele portefeuille als level 2 te presenteren:
- i. de omstandigheid dat in algemene zin sprake was van illiquide markten;
  - ii. dat de externe accountant bij [A] heeft gezien en van traders heeft vernomen dat de handel tussen kerst en oud en nieuw 2008 volledig stillag;
  - iii. dat rond de jaarwisseling 2008/2009 ondanks dagelijkse prijsnoteringen voor staatsobligaties sprake was van ongebruikelijk grote spreads, die er mede op zouden duiden dat aan de noteringen niet steeds werkelijke transacties, maar door market makers afgegeven quotes, ten grondslag lagen;
  - iv. dat [A] de portefeuille als geheel heeft beschouwd en behandeld, conform de normale handelsprocedures. Dat betekent dat geen onderscheid is gemaakt in staatspapier en/of staatspapier uit stabiele landen;
  - v. dat de portefeuille zodanig van omvang is dat er geen marktpartij te vinden is die deze in zijn geheel zou kunnen overnemen;
  - vi. dat [A] en de externe accountant een voorzichtige benadering hebben gekozen, in overeenstemming met de guidance die is verkregen in de klankbordgroep van het NIVRA, waarin volgens de externe accountant zou zijn gevraagd om voorzichtigheid te betrachten ten aanzien van de waardering en toelichting van financiële instrumenten.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 95 van 131

vii. Dat zowel [A] als de externe accountant zich comfortabel voelden bij een voorzichtige benadering.

Bovengenoemde overwegingen blijken niet uit de vastleggingen in het controledossier, in relatie tot de overdracht van de [redacted] portefeuille van level 1 naar level 2. Punt i ligt in algemene zin wel vast in onder meer het planningmemorandum, waaruit blijkt dat de externe accountant in de controle het risico van inactieve markten dient te adresseren. Met betrekking tot punt ii bevat het controledossier een enkele vastlegging van een bespreking waarin gesproken wordt over illiquide markten. In de notulen van de betreffende conference call is onder het onderwerp 'developments Q4 2008' vermeld: [redacted].

### Beoordeling van die feiten

1. Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant geen toereikende controle-informatie heeft verkregen omtrent het besluit van de controlecliënt om de gehele portfolio te verantwoorden als level 2. De externe accountant heeft op dit punt dus COS 545 paragraaf 3 en daarmee COS 500 paragraaf 2 niet nageleefd.
2. Uit bovenstaande feiten en uit conclusie 1 blijkt dat de externe accountant de controle op dit punt (zie conclusie 1) niet met een professioneel kritische instelling heeft uitgevoerd, in aanmerking nemend dat er omstandigheden kunnen zijn die leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. De externe accountant heeft op dit punt COS 200 paragraaf 15 niet nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

De onderverdeling in drie levels (1, 2, 3) was in 2008 een onverplichte toelichting op bepaalde balansposten. De AFM noemt in haar beoordeling IFRS 7 paragraaf 27. Die paragraaf was over het boekjaar 2008 nog niet van toepassing.

De onderverdeling in level 1 of level 2 heeft te maken met de toelichting op de balanspost [redacted]. Die toelichting is te vinden op [redacted] van de jaarrekening van [A]. Binnen die toelichting is op [redacted] een overzicht opgenomen, waarin onder andere in een tabel de opbouw van de balanspost [redacted] in drie levels is onderverdeeld. Deze onderverdeling geeft inzicht in de mate van onzekerheid waarmee het management de fair value van de [redacted] heeft bepaald. Opname in level 1 betekent dat er een openbare en courante prijsnotering is gebruikt om de fair value te bepalen. Level 2 betekent dat er marktindicatoren, afgeleide of incurante prijzen, quotes van brokers of market makers worden gebruikt voor de bepaling van de fair value. Ongeacht of indeling plaatsvindt in level 1, 2 of 3, in alle gevallen blijft de balanspost tegen fair value gewaardeerd. De indeling in level 1 of level 2 maakt voor de waardering van de balanspost zelf niets uit, het betreft slechts een verschuiving op één regel binnen de tabel in de toelichting op [redacted]. De summiere gevolgen voor de jaarrekening maken dat deze level-indeling in dit geval niet materieel is voor het beeld van de jaarrekening als geheel en de beoordeling van de mate van onzekerheid bij de totstandkoming van fair values in het bijzonder, met name omdat in de tekst bij de toelichting op [redacted] inzicht gegeven wordt in de samenstelling van de posities die in level 1, 2 en 3 zijn opgenomen.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 96 van 131

De door de AFM genoemde vergelijking van het activum met het resultaat om materialiteit aan te tonen, gaat niet op. De level-indeling heeft op het resultaat geen invloed. Door het niet materiële karakter van de bevinding van de AFM, is de presentatie van de reële waarde (fair value) en de toelichting daarop in overeenstemming met de van toepassing zijnde grondslagen. De doelstelling van COS 545 paragraaf 3 was daardoor al bereikt. Er was toereikende controle informatie om een conclusie te trekken waarop het oordeel van de accountant gebaseerd kon worden (COS 500 paragraaf 2). Het verwijt dat de externe accountant de controle niet met een professioneel kritische instelling heeft uitgevoerd is hier niet op zijn plaats.

In zijn opinie van 30 maart 2011 onderschrijft prof. de visie van Deloitte. Zijn samenvatting luidt:

“Indien de zogenoemde level indeling niet materieel is, behoeft het in de norm gestelde aspect toereikende controle-informatie niet meer aan de orde te komen. De beoordeling of van een professioneel-kritische instelling sprake is omvat het gehele controleproces en dient niet uitsluitend beoordeeld te worden op grond van het feit dat een specifieke bepaling niet zou zijn nageleefd. Daarnaast is de professioneel-kritische instelling niet gericht op het ontdekken van afwijkingen zonder materieel belang. Bij het ontbreken van materialiteit kan het de accountant niet worden verweten dat hij niet heeft voldaan aan cos 200.15, cos 500.2 en cos 545.3.”

Ook prof. onderschrijft in zijn opinie (van 29 april 2011) de visie van Deloitte. Na een weergave van een aantal feiten, luidt zijn analyse als volgt:

“Allereerst is er discussie tussen Deloitte en de AFM of Deloitte voldoende controle inspanning heeft gepleegd om zich een gefundeerd oordeel te kunnen vormen over de vraag of deze post juist is gewaardeerd en of de toelichting conform de voorschriften van IFRS 7 paragraaf 27 is opgemaakt.

Ik heb over dit punt geen oordeel omdat ik het controledossier van Deloitte niet heb bestudeerd. Ook heb ik geen oordeel over de vraag of het oordeel van Deloitte in het controledossier voldoende is gedocumenteerd.

Mijn oordeel zal slechts betrekking hebben op de vraag of Deloitte [...] met betrekking tot de level 1 versus 2 waardering de juiste afwegingen heeft gemaakt toen zij accepteerde dat [A] % van de portefeuille van de activa presenteerde als te zijn gewaardeerd op basis van level 2 en niet op basis van level 1 waardering.

Ik begrijp uit de discussie dat de AFM niet stelt dat de waardering van de post onjuist zou zijn.

Voor zover ingedeeld als level 1 is er geen discussie over de waardering. Van % van de als level 2 benoemde portefeuille van € wordt door AFM gesteld dat die als level 1 zou behoren te worden gekwalificeerd, maar wordt niet gesteld dat de waardering van dit deel van de portefeuille onjuist zou zijn. Ik heb van U begrepen dat dit deel van de portefeuille ook op basis van de marktnotering per balansdatum is gewaardeerd.

Dat betekent dat de classificatie van % van de portefeuille van de als level 2 geclassificeerde activa het enige discussiepunt is. Classificatie als level 2 suggereert richting de lezer van het verslag dat er minder zekerheid t.a.v. de waardering en/of minder liquiditeit bij deze post aanwezig is dan wanneer deze post als level 1 zou zijn ingedeeld. Deloitte heeft enkele redenen aangegeven waarom zij vond dat indeling als level 2 acceptabel en voorzichtig was. De onder g.-i, g.-ii en g.-iii hierboven genoemde argumenten ondersteunen dat het acceptabel



Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 97 van 131

is deze activa als level 2 te classificeren. Daartegenover staat dat er wel marktnoteringen waren en de markten van staatsobligaties normaliter voldoende liquide zijn om classificatie als level 1 te rechtvaardigen. De onder g.-iv en g.-v door Deloitte genoemde argumenten spreken mij minder aan.

In de situatie per balansdatum eind 2008, zou m.i. overigens een professioneel kritische houding van de accountant eerder inhouden dat hij toestaat om ingeval van twijfel over de liquiditeit een voorzichtige presentatie te volgen, dan een minder voorzichtige presentatie. Tot zover de toepassing van IFRS 7.

Voorts wijs ik erop dat de omschrijving van de waarderingsgrondslag gehanteerd bij level 2 niet uitsluit dat bij de waardering de marktprijs per balansdatum is gevolgd. De omschrijving van de post houdt in dat de markt in de producten die onder die post zijn gerangschikt als “niet-actief” wordt gekwalificeerd.

Ik kan mij niet voorstellen dat de lezer van de jaarrekening door deze voorzichtige kwalificatie van € [REDACTED] een onjuist beeld van het risico in de level 2 post van € [REDACTED] heeft gekregen.

Tenslotte moet worden bedacht dat zelfs als de kwalificatie fout zou zijn, deze er toe leidt dat aan € [REDACTED] van een post van € [REDACTED] een iets groter risico wordt toegekend dan nodig was geweest. Dit lijkt mij geen materiële fout in de jaarrekening, en als dit de enige fout zou zijn, zou het geen valide reden voor de accountant kunnen zijn om daaraan zijn goedkeuring te onthouden.”

### **Beoordeling van de zienswijze**

Hierna worden de hoofdpunten uit de zienswijze van Deloitte puntsgewijs beoordeeld. Vervolgens wordt nog specifiek ingegaan op de opinies van prof. [REDACTED] en prof. [REDACTED]. De AFM is van oordeel dat de stellingen en argumenten in de zienswijze worden weerlegd en dat de conclusies uit het rapport stand houden.

- Indeling in level 1, 2 of 3

Deloitte voert in de eerste plaats aan dat de in het rapport genoemde IFRS 7 paragraaf 27 over het boekjaar 2008 nog niet van toepassing was. Dit is slechts in zoverre juist, dat de verplichting tot een expliciete indeling in level 1, 2 of 3, in beginsel in ‘tabular format’, in 2008 nog niet van toepassing was. De materiële verplichting tot het maken van een onderscheid op drie niveaus voor financiële instrumenten die tegen reële waarde zijn gewaardeerd – zoals door [A] toegepast in de jaarrekening 2008 – bestond over het boekjaar 2008 echter reeds onverkort. Verwezen wordt naar:

- IFRS 7.27(b): whether fair values are determined, in whole or in part, directly by reference to published price quotations in an active market or are estimated using a valuation technique. *(Dit is het onderscheid tussen level 1 en level 2.)*
- IFRS 7.27I: whether fair values [...] are determined in whole or in part using a valuation technique based on assumptions that are not supported by prices from observable current market transactions [...] *(Dit is level 3.)*

[A] had dus de verplichting om in haar jaarverslag over 2008 het bovengenoemde onderscheid te maken en heeft ervoor gekozen dat reeds te doen in de vanaf 2009 voorgeschreven vorm. Dat laatste laat uiteraard onverlet dat het, ook over 2008, een verplichte toelichting op een balanspost betrof, die aan

accountantscontrole onderhevig was.

- Involed van level-indeling op de waardering

Deloitte stelt dat de indeling in level 1 of level 2 geen verschil maakt voor de waardering van de balanspost zelf, maar dat het slechts een verschuiving van één regel binnen de tabel in de toelichting op [REDACTED] van het jaarverslag betreft. Het punt is echter dat Deloitte wél, maar de gebruiker van de jaarrekening niet weet dat er solide staatobligaties (bijvoorbeeld Nederlandse en Duitse) als level 2 zijn gepresenteerd. De gebruiker moet op basis van de level 2-indeling in het jaarverslag ervan uitgaan dat het minder solide obligaties betreft en zal zich kunnen afvragen wat er aan de hand is met deze obligaties in de portefeuille van [A]. De belegger zou op basis van de onjuiste level-indeling een verkeerde beleggingsbeslissing kunnen nemen. Zo zou hij kunnen besluiten om zijn effecten te verkopen vanwege een te hoog risicoprofiel van [A], terwijl dit risicoprofiel, zoals gepresenteerd in het jaarverslag, niet strookt met de feiten. Deloitte gaat in haar zienswijze volledig voorbij aan de informatiepositie van de gebruiker.

- Materialiteit level-indeling

Deloitte stelt dat de level-indeling in dit geval niet materieel is voor het beeld van de jaarrekening als geheel en de beoordeling van de mate van onzekerheid bij de totstandkoming van fair values in het bijzonder. Ook hier verwijst Deloitte naar de toelichting op [REDACTED] van het jaarverslag, maar ook hier is sprake van informatie-assymetrie tussen Deloitte en de gebruiker van de jaarrekening. De gebruiker van de jaarrekening rekent erop dat van het totaal (circa € [REDACTED]) van [REDACTED] circa € [REDACTED] volledig op level 2 is gewaardeerd, terwijl dit feitelijk niet zo is. Ten minste betreft dit de onder feit d genoemde voorbeelden (€ [REDACTED] op het totaal € [REDACTED]) die de facto op level 1 zijn gewaardeerd. De gebruiker van de jaarrekening is dus op het verkeerde been gezet. Dit betekent dat de gebruiker van de jaarrekening een onjuist beeld kan hebben gekregen van de liquiditeit van een portefeuille die van materiële omvang is. Daarbij moet bedacht worden dat de externe accountant in zijn controle een materialiteit hanteerde van € [REDACTED]. De toelichting op de [REDACTED] portefeuille was derhalve zonder meer van materieel belang voor de externe accountant zelf.

- Ontoereikende controle-informatie en professioneel-kritische instelling

De zienswijze van Deloitte op dit punt is inhoudelijk een herhaling van hetgeen zij reeds heeft aangevoerd in haar reactie op het concept-rapport. In het definitieve rapport is daarop uitvoering ingegaan. De AFM verwijst naar die beoordeling in het rapport, die luidt als volgt:

“(…) Ten aanzien van het feit dat hoogwaardige staatspapier tijdens het hoogtepunt van de kredietcrisis als veilige haven werd beschouwd, er dagelijkse prijsnoteringen en een triple A rating was, stelt Deloitte dat dit geen bewijs is dat er op 31 december sprake was van een actieve en stabiele markt die een level 2 classificatie door de cliënt als onaanvaardbaar zou maken. De AFM concludeert niet dat sprake is van (doorslaggevend) bewijs, maar wel van belangrijke indicaties. De AFM stelt vast dat Deloitte deze indicaties – in tegenstelling tot de contra-indicaties waarop Deloitte de nadruk legt (zie feit g) – niet in haar oordeelsvorming heeft betrokken. Verder stelt Deloitte in haar reactie dat zij zich heeft laten leiden door guidance van NIVRA, DNB en AFM, onder meer met verwijzing naar de bijeenkomst bij de AFM op - [REDACTED] december 2008. De AFM stelt vast dat in deze bijeenkomst is aangedrongen op de juiste toepassing van de toepasselijke verslaggevings- en

controlevoorschriften<sup>11</sup> in relatie tot de actuele ontwikkelingen. Daarbij is aan de orde geweest dat fair value accounting op gespannen voet staat met het betrachten van voorzichtigheid. Voorts stelt Deloitte in haar reactie dat zij niet de mening van de AFM deelt dat binnen de [REDACTED] portefeuille onderscheid zou kunnen worden gemaakt naar subcategorieën, aangezien dit niet zou passen bij de wijze van beheersing door [REDACTED] en omdat dit Deloitte voor subjectieve keuzes zou stellen. De AFM wijst er op dat het de verantwoordelijkheid van de controlecliënt, in casu [A], is om te voldoen aan het bepaalde in IFRS 7 paragraaf 27 en dat de controlecliënt dient te bepalen en toe te lichten of de reële waarden van financiële activa op basis van officiële noteringen op een actieve markt worden bepaald (level 1), of met behulp van een waarderingstechniek worden geschat (level 2 en 3). IFRS geeft niet de mogelijkheid om per afzonderlijk beheerde portefeuille het veronderstelde ‘meest passende’ level weer te geven, indien deze portefeuilles niet (volledig) aansluiten op de levelindeling van IFRS. Het is de verantwoordelijkheid van de accountant om te evalueren of de waarderingen tegen reële waarde en de toelichtingen daarop in het financiële overzicht in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving. De AFM kan dan ook de stelling van Deloitte dat zij subjectieve keuzes zou dienen te maken niet volgen. De AFM stelt juist dat Deloitte toereikende controle-informatie dient te verkrijgen, waaruit blijkt dat de door [A] gemaakte keuzes in overeenstemming met IFRS zijn. De AFM is van mening dat de van toepassing zijnde grondslagen voor de financiële verslaggeving duidelijke aanknopingspunten bieden wanneer er sprake is van een actieve markt of niet, welke de accountant dient te evalueren. De AFM stelt vast dat zij een dergelijke evaluatie niet in het controledossier heeft aangetroffen.”

In reactie op de opinie van prof. [REDACTED] merkt de AFM voorts het volgende op:

- Prof. [REDACTED] komt tot de conclusie dat de aspecten ‘toereikende controle-informatie’ en ‘professioneel-kritische instelling’ niet aan de orde zijn, indien de level-indeling niet van materieel belang is. Hij onthoudt zich hierbij van enig oordeel over deze materialiteit. Zoals hierboven uiteengezet, is de level-indeling in het onderhavige geval beslist van materieel belang, zodat aan deze conclusie van prof. [REDACTED] verder voorbij kan worden gegaan.
- Daarnaast stelt prof. [REDACTED] dat de professioneel-kritische instelling van de externe accountant het gehele controleproces betreft en daarom niet kan worden beoordeeld op grond van de naleving van uitsluitend een specifieke bepaling. De AFM deelt deze visie niet. Prof. [REDACTED] miskent het feit dat iedere controlewerkzaamheid voor zich moet voldoen aan de toepasselijke COS-Standaarden, en dus zeker ook de toetsing van de level-indeling als belangrijk onderdeel van de controle. Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar paragraaf 3.3.10 van dit besluit.

In reactie op de opinie van prof. [REDACTED] merkt de AFM op dat de analyse begint met de mededeling dat prof. [REDACTED] geen oordeel heeft over de vraag of de externe accountant voldoende controle-inspanning heeft gepleegd om zich een gefundeerd oordeel te kunnen vormen over de vraag of [REDACTED] portefeuille juist is gewaardeerd en of

<sup>11</sup> Ter illustratie: In de in [REDACTED] 2008 door het IAASB uitgegeven Staff Audit Practice Alert staat onder meer: “The auditor is required to evaluate whether the disclosures about fair values made by the entity are in accordance with its financial reporting framework. In times of uncertainty, disclosures assume greater significance, and the auditor may in certain cases regard potential misstatement in disclosures as a significant risk. Certain financial reporting frameworks require specific disclosures regarding uncertainties generally and specific disclosures in relation to financial instruments”.

de toelichting conform de voorschriften van IFRS 7 paragraaf 27 is opgemaakt. Dit is nu juist hetgeen waarop de verwijten van de AFM aan de externe accountant zien, dus de relevantie van de opinie van prof. is slechts beperkt.

Daarnaast nog twee opmerkingen op deelaspecten van de analyse:

- Prof. stelt dat de onder feit g.-i, g.-ii en g.-iii genoemde argumenten ondersteunen dat het acceptabel is om deze activa als level 2 te classificeren. Hij voegt er echter aan toe dat daartegenover staat “dat er wel marktnoteringen waren en dat de markten van staatsobligaties normaliter voldoende liquide zijn om classificatie als level 1 te rechtvaardigen”. Dat de externe accountant dit niet heeft meegewogen, is precies het gebrek aan professioneel-kritische instelling waarop de AFM doelt. De externe accountant baseert zijn oordeel op argumenten die zijn oordeel ondersteunen, maar laat argumenten die zijn oordeel ter discussie stellen buiten beschouwing.
- Prof. kan zich niet voorstellen dat de lezer van de jaarrekening door de voorzichtige kwalificatie van € een onjuist beeld van het risico in de level 2 post van € heeft gekregen. De AFM deelt deze opvatting niet, om twee redenen:
  - Het voorzichtigheidsbeginsel is geen geldig beginsel onder IFRS. Dit kwam reeds aan de orde bij de beoordeling van feit g-vii uit het rapport, waarbij er op is gewezen dat ook bij de bijeenkomst bij de AFM op december 2008 naar is voren gebracht dat fair value accounting (conform IFRS) op gespannen voet staat met het betrachten van voorzichtigheid, omdat het voorzichtigheidsbeginsel niet is toegestaan binnen IFRS.
  - In het onderzoeksrapport is opgenomen: “De AFM is van mening dat € (zijnde % van €) een wezenlijk deel van de portefeuille [= portefeuille] betreft, mede gezien het feit dat het nettoresultaat 2008 van [A] € bedraagt.” Bovendien is het genoemde bedrag van € uitsluitend de optelsom van vier als voorbeeld genoemde staatsobligaties, die als veilige haven werden gebruikt (zie feit d in het rapport). Het exacte bedrag van – kort gezegd – mogelijk ten onrechte als level 2 gewaardeerde posten is niet duidelijk, maar ligt aanzienlijk hoger.
- Anders dan prof. meent, is het feit dat de portefeuille in level 2 is ingedeeld en daarmee door [A] als risicovoller is aangemerkt dan gerechtvaardigd, van materieel belang (zie hierboven, tweede alinea).

Voor het overige heeft Deloitte de conclusies uit het onderzoeksrapport niet (meer) weersproken.

### **Conclusie**

Uit het voorgaande blijkt dat de externe accountant heeft nagelaten toereikende controle-informatie te verkrijgen over de indeling van de gehele portefeuille in level 2, en daarmee COS 545 paragraaf 3 en COS 500 paragraaf 2 (conclusie 1) en COS 200 paragraaf 15 (conclusie 2) niet heeft nageleefd.

### **3.3.6.2 Evaluatie controleverschillen**

#### **Norm**

COS 320 paragraaf 12.

### **Toelichting van de AFM op de norm**

Het doel van de controle van de jaarrekening is de accountant in staat te stellen een oordeel te geven of een financieel overzicht in alle van belang zijnde opzichten in overeenstemming is met de toepassing zijnde grondslagen voor financiële verslaggeving. Bij de evaluatie of het financiële overzicht in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor financiële verslaggeving dient de accountant na te gaan of de bij de controle geconstateerde onjuistheden, voor zover niet gecorrigeerd, gezamenlijk van materieel belang zijn.

### **Feiten uit het onderzoeksrapport**

- a. Uit het in het controledossier opgenomen audit plan blijkt dat de externe accountant bij de controle van [A] een materialiteit hanteert van € [REDACTED].
- b. Document [REDACTED] bevat een overzicht van de controleverschillen, met een controleverschil van € [REDACTED] inzake [REDACTED]. Het verschil heeft betrekking op een balansverschuiving tussen de balansposten [REDACTED] en [REDACTED]. Dit controleverschil heeft niet tot aanpassing van de jaarrekening van [A] geleid.
- c. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit de overwegingen van de externe accountant blijken om het onder b benoemde controleverschil niet tot aanpassing van de jaarrekening van [A] te laten leiden.

### **Beoordeling van die feiten**

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant bij de evaluatie, of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen voor financiële verslaggeving, niet is nagegaan dat de bij de controle geconstateerde onjuistheden van materieel belang zijn, zoals vereist volgens paragraaf 12 van COS 320. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 12 van COS 320 niet nageleefd.

### **Zienswijze Deloitte**

Het overzicht controleverschillen, met daarop het bedrag van € [REDACTED], is door de externe accountant geëvalueerd om te beoordelen of deze controleverschillen gezamenlijk van materieel belang zijn. Die evaluatie van alle bedragen op het overzicht controleverschillen blijkt uit hetgeen is vastgelegd op het evaluatieformulier zoals dat in het controledossier aanwezig is, document [REDACTED]. De externe accountant heeft de herclassificatie ook overwogen en heeft geconcludeerd dat sprake is van niet-materiële verschillen, zoals blijkt uit de sheet [REDACTED]. Het betreffende bedrag is, net als de overige op het overzicht opgenomen bedragen, in die evaluatie meegenomen. De betreffende informatie is vanwege een gebrek aan materialiteit niet noodzakelijk ter onderbouwing van de accountantsverklaring en hoeft om die reden niet gedocumenteerd te worden (COS 230 paragraaf 2). Het bedrag van € [REDACTED] betreft een balans-reclassificatie waarvan voor een ervaren accountant het gebrek aan materialiteit reeds blijkt uit hetgeen daarover is opgenomen in het overzicht controleverschillen. Met een korte toelichting van een paar woorden heeft de externe accountant overigens de conclusie die hij heeft getrokken over alle controleverschillen ten aanzien van de € [REDACTED] weten te verduidelijken: de aard en omvang in samenhang met het balanstotaal en de individuele

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 102 van 131

balansverhoudingen, het geen invloed hebben op het vermogen, het resultaat, en daarmee evenmin op de solvabiliteitsverhoudingen van [A] heeft tot de conclusie geleid dat de post geen materiële invloed had. De documentatie voldoet vanuit dat opzicht aan de vereisten van COS 230 (zie ook paragraaf 11 van deze Standaard). Het is overigens niet noodzakelijk en evenmin praktisch om alles te documenteren dat de accountant gedurende de controle in beschouwing neemt. Om die reden was het voor de externe accountant niet noodzakelijk bij de evaluatie van het totaal van de verschillen de overwegingen ten aanzien van deze specifieke post nader te documenteren.

Op dit punt luidt de opinie van prof. onder meer als volgt:

“Het betreft hier een herclassificatie, die naar het vakkundig oordeel van de accountant niet materieel is. De afweging door de accountant is zichtbaar gemaakt in document . In de terminologie is volgens de accountant slechts sprake van een control deficiency: We also consider that as no item identified is significant or material in the context of the balance sheet etc.”

Prof. sluit dit punt af met de volgende samenvatting:

“Indien geen sprake is van materialiteit kan de accountant niet verweten worden dat niet is voldaan aan cos 320.12 en de documentatie eis van cos 230.”

### **Beoordeling van de zienswijze**

De externe accountant heeft ten behoeve van zijn controle de materialiteit (de omvang van de afwijking die de beslissingen van gebruikers van de jaarrekening kan beïnvloeden) vastgesteld op € . Dit betekent dat geconstateerde controleverschillen van minimaal € in beginsel moeten worden gecorrigeerd, voordat de externe accountant tot een goedkeurende verklaring (zonder beperkingen) kan komen. Voor de correctie van materiële controleverschillen maakt het in beginsel niet uit of het een aanpassing in de balans, de resultatenrekening, het kasstroomoverzicht of de toelichting op de jaarrekening betreft. Daarbij is in deze zaak van belang dat in de controleaanpak van Deloitte voor de vaststelling van de (kwantitatieve) materialiteit geen onderscheid wordt gemaakt in resultaatposten of balansposten.

De externe accountant moet controleverschillen individueel en gezamenlijk evalueren ten opzichte van de door hem vastgestelde materialiteit van in dit geval € . Noch uit de feiten, noch uit de zienswijze van Deloitte blijkt dat de externe accountant dit heeft gedaan. Niettemin geeft Deloitte in haar zienswijze aan dat de externe accountant heeft geconcludeerd dat het geconstateerde controleverschil van € niet materieel is. De argumentatie in de zienswijze voor deze conclusie bevat echter niet de evaluatie van de omvang van het controleverschil van € ten opzichte van de door de externe accountant vastgestelde materialiteit. Dit klemte te meer omdat het materiële controleverschil (onjuiste classificatie van € ) betekent dat stakeholders van [A] geen juist inzicht hebben gekregen in de omvang van de balansposten en .

Ook gaan Deloitte en prof. eraan voorbij dat de verslaggevingregels (IFRS) geen saldering toestaan, om de reden dat de juiste weergave van balansposten van belang kan zijn voor gebruikers van de jaarrekening.

Tot slot wijst de AFM er op dat de conclusie van prof. [REDACTED] niet verder reikt dan dat het de externe accountant niet kan worden verweten dat niet is voldaan aan (onder meer) COS 320 paragraaf 12, indien geen sprake is van materialiteit. Prof. [REDACTED] onthoudt zich hierbij van enig oordeel over de materialiteit. Zoals hierboven uiteengezet, kan de externe accountant niet hebben vastgesteld of de gezamenlijke onjuistheden al dan niet van materieel belang waren, zodat het verweer van gebrek aan materialiteit niet opgaat. Aan de conclusie van prof. [REDACTED] kan daarom verder voorbij worden gegaan.

### Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de evaluatie van de geconstateerde controleverschillen COS 320 paragraaf 12 niet heeft nageleefd.

### 3.3.7 [G]

#### Profielchets

Externe accountant	[REDACTED]
Boekjaar	2008
Type onderneming	[REDACTED]
Accountantsverklaring	[REDACTED]
Verslaggevingsstelsel	Titel 9 boek 2 BW
Balanstotaal	[REDACTED]
Resultaat voor belastingen	[REDACTED]
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	[REDACTED]
Materialiteit	[REDACTED]

[G] produceert en verkoopt [REDACTED].  
[REDACTED]. Bij de geconsolideerde jaarrekening van [G] die is opgesteld op basis van [REDACTED] heeft een [REDACTED] (Deloitte) accountant op [REDACTED] een accountantsverklaring afgegeven. De externe accountant heeft een accountantsverklaring afgegeven bij de statutaire jaarrekening, die is opgesteld conform titel 9 boek 2 BW. [G] past artikel 2:408 BW "vrijstelling voor tussenconsolidatie" toe. [REDACTED]  
[REDACTED]

#### 3.3.7.1 Gebruikmaken van de werkzaamheden van andere accountants

##### Norm

COS 600 paragrafen 6 en 8.

##### Toelichting van de AFM op de norm

In COS 600 worden grondslagen en belangrijke werkzaamheden vastgesteld voor de accountant (de groepsaccountant) die bij de uitvoering van een controleopdracht gebruik maakt van de werkzaamheden van een andere accountant. De groepsaccountant is ongedeeld verantwoordelijk voor de accountantsverklaring. Als

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 104 van 131

voorwaarde om op te treden als groepsaccountant geldt dat de accountant dient te overwegen of zijn eigen betrokkenheid voldoende is om te kunnen fungeren als groepsaccountant. Hiertoe moet de accountant de volgende zaken overwegen:

- het materieel belang van het gedeelte van het financiële overzicht dat hij controleert;
- de mate van kennis die hij bezit over de bedrijfsactiviteiten van de (groeps)onderdelen;
- het risico van onjuistheden van materieel belang in de jaarrekening van de door de andere accountant gecontroleerde (groeps)onderdelen;
- de uitvoering van aanvullende werkzaamheden zoals in COS 600 uiteengezet, met betrekking tot de door de andere accountant gecontroleerde (groeps)onderdelen, op een zodanige wijze dat dit voor de groepsaccountant een significante betrokkenheid bij een dergelijke controle tot gevolg heeft.

Uit deze regels blijkt dat de groepsaccountant een significante betrokkenheid moet hebben bij de wettelijke controle. De externe accountant moet die werkzaamheden uitvoeren die nodig zijn om toereikende controle-informatie te verkrijgen waaruit blijkt dat de door de andere accountant uitgevoerde werkzaamheden toereikend zijn voor zijn eigen doelstellingen.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. Uit onder meer het in het controledossier opgenomen memo , opgesteld door de externe accountant en gedateerd 2009, alsmede uit de mondelinge toelichting van de externe accountant blijkt dat de externe accountant vrijwel volledig steunt op de werkzaamheden van de accountant. De conclusie van het memo luidt: *“We performed sufficient procedures and obtained sufficient supporting information of the to be able to issue a clean opinion on the statutory accounts 2008.”*
- b. In het controledossier is een memorandum van de accountant opgenomen waarin onder meer de algemene controleaanpak en de bevindingen van de accountant zijn opgenomen. Onder meer uit dit memorandum blijkt dat de accountant gebruik heeft gemaakt van de werkzaamheden van andere accountants (lokale accountants en specialisten) met betrekking tot het internationale netwerk van deelnemingen en vestigingen van [G].
- c. Het controledossier bevat instructies d.d. 2009 van de externe accountant aan de accountant. Uit de vastleggingen in het controledossier blijkt dat de controle door de accountant en lokale accountants op 2009 al grotendeels was uitgevoerd.
- d. Appendix van de instructies (zie feit c) ziet op de bevestiging van de accountant dat hij specifieke Nederlandse verslaggevings- en controlegrondslagen alsmede specifieke wettelijke bepalingen die in Nederland relevant zijn bij de wettelijke controle in acht heeft genomen. In paragraaf 7.8 van de instructies instrueert de externe accountant de accountant om appendix aan hem te rapporteren. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de accountant aan de externe accountant heeft gerapporteerd inzake appendix .



Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 105 van 131

- e. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft beoordeeld op welke wijze de [REDACTED] accountant de werkzaamheden van de andere, lokale accountants, waarop hij steunt (zie ook feit b) heeft beoordeeld. De externe accountant heeft desgevraagd mondeling toegelicht dat hij geen reviews heeft uitgevoerd op de controledossiers van de [REDACTED] accountant en de aan de [REDACTED] accountant rapporterende andere accountants. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat hij geen vragen heeft gesteld aan de [REDACTED] accountant over diens aanpak van de groepscontrole. Hij heeft ook geen rapportages van aan de [REDACTED] accountant rapporterende andere accountants beoordeeld.
- f. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft overwogen of zijn eigen betrokkenheid voldoende is om te kunnen fungeren als groepsaccountant, zoals bedoeld in COS 600 paragraaf 6.

#### **Beoordeling van die feiten**

1. Uit bovenstaande feiten b tot en met f blijkt dat in het controledossier geen vastleggingen zijn aangetroffen die de conclusie van de externe accountant zoals opgenomen in feit a ondersteunen. Om vast te stellen dat de door de andere accountant uitgevoerde werkzaamheden toereikend zijn voor de doelstellingen van de groepsaccountant (in casu de externe accountant) en daarmee toereikende controle-informatie te verkrijgen om te kunnen steunen op de werkzaamheden van de [REDACTED] accountant, had de externe accountant ten minste moeten vaststellen of de [REDACTED] accountant terecht kon steunen op de werkzaamheden van andere, lokale accountants waarop de [REDACTED] accountant heeft gesteund. Nu hiervan niets blijkt uit de vastleggingen in het controledossier volgt hieruit dat de externe accountant in zijn rol van groepsaccountant niet die werkzaamheden heeft uitgevoerd die nodig zijn om toereikende controle-informatie te verkrijgen in het kader van de doelstellingen van de groepsaccountant. De externe accountant heeft dus COS 600 paragraaf 8 niet nageleefd.
2. Uit feit f blijkt dat de externe accountant niet de overwegingen heeft betrokken zoals bedoeld in paragraaf 6 van COS 600 teneinde vast te stellen dat zijn betrokkenheid voldoende is bij de controle van de jaarrekening van [G] om daarmee te kunnen functioneren als groepsaccountant van [G]. De externe accountant heeft daarmee COS 600 paragraaf 6 niet nageleefd.

#### **Zienswijze Deloitte**

De jaarrekening van [G] is een enkelvoudige en geen geconsolideerde jaarrekening. Voor de waardering van de deelnemingen is gebruik gemaakt van informatie die afkomstig was van de [REDACTED] accountant. De externe accountant steunde op een beperkt aantal werkzaamheden van de [REDACTED] accountant, waardoor de stelling van de AFM dat hier sprake is van een situatie waar COS 600 van toepassing is, nauwelijks houdbaar lijkt. Dat geldt temeer omdat de externe accountant van [G] niet als groepsaccountant zoals bedoeld in COS 600 paragraaf 3 kan worden aangemerkt, nu [G] in haar jaarrekening niet de financiële gegevens van een of meer (groeps)onderdelen verwerkt.

Indien COS 600 van toepassing zou zijn, is toch aan de voorwaarden van die Standaard voldaan.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 106 van 131

Bij gebruik van een andere accountant uit het Deloitte netwerk is op basis van COS 600 paragraaf 11 de toereikendheid van de controle-informatie afkomstig van de andere – [REDACTED] – accountant verzekerd. Om die reden hoeft een groepsaccountant geen werkzaamheden uit te voeren om na te gaan of de controle-informatie afkomstig van de andere – [REDACTED] – accountant toereikend is. Van het niet naleven van COS 600 paragraaf 8 kan om die reden dan ook geen sprake zijn. [G] is [REDACTED], waarvan de controle bij Deloitte in [REDACTED] aan diverse additionele maatregelen van kwaliteitsbeheersing is onderworpen, zoals [REDACTED]. De externe accountant heeft de wetenschap daarvan in zijn beoordeling meegenomen.

Dat de niet vetgedrukte overwegingen uit COS 600 paragraaf 6 niet bij de overweging zouden zijn betrokken, kan niet worden getoetst. Het betreft niet vetgedrukte tekst die om die reden geen verplichte grondslagen en essentiële werkzaamheden bevat, maar slechts een toelichting.

De externe accountant had telefonisch overleg met Deloitte [REDACTED]. Zoals blijkt uit het in het controledossier opgenomen memo [REDACTED], had de externe accountant ook wat betreft de uitgevoerde werkzaamheden voldoende betrokkenheid. Enig verwijt over onvoldoende betrokkenheid om te kunnen fungeren als groepsaccountant zou zelfs indien COS 600 van toepassing zou zijn, misplaatst zijn. Dat geldt ook voor een verwijt ten aanzien van COS 600 paragraaf 8.

De andere accountant is door de externe accountant geïnformeerd door het versturen van groepsinstructies, waarin de in COS 600 paragraaf 9 genoemde onderwerpen aan de orde komen. De externe accountant heeft met Deloitte [REDACTED] de uitgevoerde controlewerkzaamheden besproken en tevens een beoordeling uitgevoerd van een schriftelijke samenvatting van de werkzaamheden van Deloitte [REDACTED]. Een verwijt over het niet naleven van COS 600 paragraaf 8 zou, zelfs indien COS 600 van toepassing zou zijn, misplaatst zijn.

### **Beoordeling van de zienswijze**

Het meest verstrekkende verweer van Deloitte is, dat de externe accountant van [G] niet als groepsaccountant in de zin van COS 600 paragraaf 3 kan worden aangemerkt, nu [G] in haar jaarrekening niet de financiële gegevens van een of meer (groeps)onderdelen verwerkt, en COS 600 derhalve niet van toepassing is. Dit verweer gaat niet op. De term (groeps)onderdelen in de definitie beslaat niet alleen ‘groepsonderdelen’, maar ook ‘onderdelen’, zoals dochters, joint ventures en verbonden ondernemingen. En in de jaarrekening van [G] zijn deelnemingen verwerkt, die door een andere accountant zijn gecontroleerd, zodat de externe accountant kwalificeert als groepsaccountant in de zin van COS 600 paragraaf 3.

Opvallend is dat Deloitte in het controledossier en in haar reactie op het concept-rapport wel spreekt over toepassing van COS 600. Kennelijk heeft Deloitte naderhand haar standpunt gewijzigd. In het definitieve onderzoeksrapport is, gelet op het toenmalige standpunt van Deloitte, ook uitvoerig ingegaan op de reactie van Deloitte inzake de toepassing van COS 600, paragrafen 6, 8 en 11. De beoordeling in het rapport laat zich als volgt weergeven:

In dit specifieke geval is sprake van een controleopdracht waarbij de externe accountant vrijwel volledig steunt op de werkzaamheden van een andere ([REDACTED]) accountant (zie feit a). De [REDACTED] accountant van [G] steunt op zijn beurt in belangrijke mate op werkzaamheden verricht door andere

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 107 van 131

accountants (zie feit b). In een dergelijke situatie ontkomt de externe accountant van [G] in zijn rol van groepsaccountant er niet aan om daadwerkelijk vast te stellen dat de [REDACTED] accountant *zijn* rol, waarin hij ook steunt op werkzaamheden verricht door andere accountants toereikend heeft ingevuld om toereikende controle-informatie zoals bedoeld in paragraaf 8 van COS 600 te kunnen verkrijgen. Naar de mening van de AFM gaat dit verder dan het steunen op een memo met beweringen van een [REDACTED] accountant, (het overigens door Deloitte niet aangetoonde) telefonisch overleg en het steunen op ‘netwerkorganisatorische maatregelen en omstandigheden’.

Naar het oordeel van de AFM betekent dit in de eerste plaats dat de [REDACTED] accountant tijdig de instructies van de (Nederlandse) externe accountant moet doorvertalen naar instructies die hij moet opstellen ten behoeve van aan hem rapporterende andere accountants. In het onderhavige geval was dit redelijkerwijs niet meer mogelijk, omdat de externe accountant zijn instructies pas heeft uitgevaardigd op een tijdstip dat de controle door de [REDACTED] accountant al (nagenoeg) was afgerond (zie feit c). Tevens vereist de gegeven situatie naar de mening van de AFM dat de externe accountant zelfstandig de conclusies van de [REDACTED] accountant (her)beoordeelt en bijvoorbeeld ook zelfstandig (bij wijze van deelwaarneming) vaststelt of bevindingen van lokale accountants door de [REDACTED] accountant zijn meegenomen in de groepscontrole en zelfstandig een of meerdere besprekingen voert met het groepsmanagement van de controlecliënt om de conclusies van de [REDACTED] accountant ook professioneel-kritisch te kunnen staven. In dit kader had bijvoorbeeld een (gedeeltelijke) dossierreview kunnen plaatsvinden, dan wel een beoordeling van bepaalde documentatie in het controledossier van de [REDACTED] accountant, dan wel door de externe accountant kunnen worden deelgenomen (samen met lokale accountants) aan belangrijke gesprekken met het lokale management.

In het door Deloitte genoemde memo [REDACTED] is niet aangegeven op welke wijze de externe accountant in het kader van zijn eigen betrokkenheid heeft *overwogen* dat de aanvullende werkzaamheden van de andere accountant ([REDACTED]) hebben geleid tot een *significante* betrokkenheid bij de controle door de externe accountant, zoals bedoeld in COS 600 paragraaf 6, onderdeel d. Uit het memo [REDACTED] blijken namelijk niet de overwegingen van de externe accountant, dat ondanks het feit dat hij vrijwel volledig steunt op de werkzaamheden van de [REDACTED] accountant, hij toch tot de conclusie komt dat hij voldoende betrokken is geweest om te fungeren als groepsaccountant en voldoende werkzaamheden heeft uitgevoerd om een goedkeurende verklaring te geven bij de jaarrekening van [G] (zie feit a). Het memo en de andere verkregen documentatie waarnaar wordt verwezen geven derhalve onvoldoende onderbouwing om deze conclusie te staven. Deloitte kan zich op dit punt ook niet beroepen op COS 600 paragraaf 11, zoals de reactie van Deloitte op de toelichting op de norm impliceert. De kwaliteit van de werkzaamheden van de [REDACTED] accountant waarin hij in belangrijke mate steunt op de werkzaamheden verricht door andere accountants moet naar het oordeel van de AFM in dit geval expliciet worden beoordeeld. De mate van omvang en diepgang van beoordeling van deze kwaliteit kan verschillen als de [REDACTED] accountant tot hetzelfde netwerk behoort als de externe accountant. De externe accountant voldoet door het vrijwel blindelings vertrouwen op de kwaliteit van de [REDACTED] accountant (en andere lokale accountants waarvan hij op zijn beurt weer gebruik heeft gemaakt), ook al behoort deze tot hetzelfde netwerk als de externe accountant, niet aan hetgeen is bedoeld in COS 600

paragrafen 6 en 8.

Deloitte stelt voorts in haar zienswijze dat de externe accountant met Deloitte de uitgevoerde controlewerkzaamheden heeft besproken en tevens een beoordeling heeft uitgevoerd van een schriftelijke samenvatting van de werkzaamheden van Deloitte. Deloitte heeft dit echter niet onderbouwd en of toegelicht en uit de stukken blijkt niet dat zij deze werkzaamheden heeft verricht. Uit het in feit a genoemde memo blijkt niet van het bestaan van een schriftelijke samenvatting van de werkzaamheden van Deloitte en evenmin van een bespreking met Deloitte over uitgevoerde werkzaamheden. Voor zover Deloitte wat betreft de bespreking mocht doelen op de in het memo genoemde "Discussion with LCSP of regarding our findings", blijkt niet wanneer en waar een dergelijke discussion heeft plaatsgevonden en wat daarbij is besproken. De enkele mededeling in het memo is onvoldoende. Van een uitgevoerde beoordeling van een schriftelijke samenvatting van de werkzaamheden van Deloitte blijkt uit het memo niets en ook uit de door de externe accountant gegeven mondelinge toelichting (zie feit e) komt niet naar voren dat een dergelijke beoordeling is uitgevoerd.

Overigens stelt Deloitte in haar zienswijze dat de niet vetgedrukte overwegingen uit COS 600 paragraaf 6 niet getoetst kunnen worden, omdat het geen verplichte grondslagen en essentiële werkzaamheden betreft, maar slechts een toelichting. Met deze stelling doet Deloitte geen recht aan de COS. Deze bepalen namelijk dat voor een goed begrip van de Standaarden kennis noodzakelijk is van de grondslagen en essentiële werkzaamheden en van de toelichtingen daarop (paragraaf 7, Introductie COS). Niet vetgedrukte teksten zijn toelichtingen en kunnen op zichzelf geen essentiële werkzaamheden en aanvullende grondslagen bevatten maar kunnen wel werkzaamheden bevatten die op grond van de vetgedrukte normen dienen te worden uitgevoerd. Hiervan is in het onderhavige geval sprake.

### Conclusie

Op grond van het voorgaande komt de AFM tot de conclusie dat de externe accountant COS 600 paragrafen 6 en 8 niet heeft nageleefd. Uit feit f volgt bovendien ook rechtstreeks dat de externe accountant COS 600 paragraaf 6 niet heeft nageleefd.

### 3.3.8 [B]

#### Profielchets

Externe accountant	
Boekjaar	2008
Type onderneming	
Accountantsverklaring	
Verslaggevingsstelsel	Titel 9 boek 2 BW
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	

Materialiteit

[B] is

### 3.3.8.1 Beoordeling opdrachtaanvaarding

#### Norm

Artikel 25a Wta, COS 220 paragrafen 12 en 14, paragraaf 3.4 NVO.

#### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet vaststellen dat de juiste procedures met betrekking tot het aanvaarden van de relatie met de controlecliënt en van de wettelijke controle zijn gevolgd, en dat de eindoordelen die hieromtrent zijn gevormd terecht zijn en zijn vastgelegd. Dat betekent onder meer dat de externe accountant moet vaststellen dat wordt voldaan aan de toepasselijke onafhankelijkheidsvoorschriften. Dit laatste betreft onder meer dat de externe accountant moet beoordelen of sprake is van diensten van andere onderdelen van de accountantsorganisatie of haar netwerk die een bedreiging vormen voor de controle.

#### Feiten uit het onderzoeksrapport

- a. De controle van de jaarrekening van [B] over het boekjaar 2008 is voor Deloitte en de externe accountant het eerste controlejaar.
- b. Deloitte heeft met betrekking tot de waardebeoordeling in het kader van het verkopen van van [B] aan een zogenoemde *fairness opinion* afgegeven. Uit de jaarrekening 2008 van [B] blijkt dat die waardebeoordeling invloed heeft op de jaarrekening 2008 van [B], aangezien [B] haar op 1 januari 2008 aan heeft overgedragen. Uit paragraaf 3.4 NVO volgt dat de externe accountant er rekening mee dient te houden dat zijn onafhankelijkheid kan worden bedreigd door eerdere door een ander onderdeel van het netwerk aan de controlecliënt geleverde diensten. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant in het kader van de opdrachtaanvaarding van [B] als controlecliënt heeft beoordeeld of er een bedreiging bestaat voor de onafhankelijkheid van de externe accountant als gevolg van door een ander onderdeel van het netwerk Deloitte geleverde diensten, in casu Deloitte.

#### Beoordeling van die feiten

Uit bovenstaande feiten blijkt dat de externe accountant voor opdrachtacceptatie van de wettelijke controle de informatie dat Deloitte diensten heeft geleverd aan [B], die een bedreiging zouden kunnen vormen voor de onafhankelijkheid van de externe accountant, niet heeft betrokken in zijn beoordeling of de juiste procedures met betrekking tot het aanvaarden van relaties met opdrachtgevers zijn gevolgd en dat de eindoordelen die

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 110 van 131

hieromtrent zijn gevormd terecht zijn en zijn vastgelegd in zijn beoordeling. Dit betekent dat de externe accountant COS 220 paragraaf 14 niet heeft nageleefd. Dit betekent tevens dat de externe accountant paragraaf 12 van COS 220, paragraaf 3.4 van de NVO en artikel 25a Wta niet heeft nageleefd.

### Zienswijze Deloitte

De externe accountant heeft vanaf boekjaar 2008 de wettelijke controle van [B] voor zijn rekening genomen. Voor die datum heeft een splitsing plaatsgevonden waarbij activiteiten met de daaraan gerelateerde activa en passiva tussen [B], [REDACTED] en [REDACTED] werden verdeeld. Het aandelenbezit in [REDACTED] is hierbij overgedragen aan [REDACTED].

In 2007 heeft een waardebeoordeling van de activa en passiva plaatsgevonden, die aan [REDACTED] en [REDACTED] zijn toebedeeld. Deze waardering is door Deloitte [REDACTED] in [REDACTED] beoordeeld, waarna Deloitte [REDACTED] die waardering van een *fairness opinion* heeft voorzien. Hetgeen is gewaardeerd, en waarop dus ook de *fairness opinion* ziet, is niet opgenomen in de door de externe accountant gecontroleerde jaarrekening 2008 van de cliënt (evenmin is sprake van een post goodwill in de jaarrekening van [B]), maar in de jaarrekeningen van [REDACTED] en [REDACTED] (waar Deloitte niet optreedt als externe accountant). Omdat dit andere entiteiten zijn dan de cliënt, kan er geen sprake zijn van enige vorm van zelfcontrole of enige bedreiging van de onafhankelijkheid. Uit een e-mail van [REDACTED] 2008 blijkt dat het team kennis heeft genomen van de Deloitte [REDACTED]-opdracht. Een verwijt dat dit werk van Deloitte [REDACTED] een bedreiging van niet te verwaarlozen betekenis voor de onafhankelijkheid kan vormen voor de externe accountant en dat deze bedreiging om die reden beoordeeld en vastgelegd diende te worden, is ongegrond. Er is geen enkele aanleiding hier een onafhankelijkheidsissue te veronderstellen en evenmin is in de regelgeving (VGC A.100.2) bepaald dat bedreigingen van te verwaarlozen betekenis moeten worden vastgelegd.

### Beoordeling van de zienswijze

In de zienswijze stelt Deloitte dat hetgeen waarop de *fairness opinion* ziet niet is opgenomen in de door Deloitte gecontroleerde jaarrekening van [B] over 2008. De hiermee samenhangende overdracht van [REDACTED] vindt echter wel degelijk zijn weerslag in de jaarrekening 2008 van [B]. De overdracht van de door [B] aan [REDACTED] verkochte [REDACTED] heeft plaatsgevonden op [REDACTED] 2008. In de jaarrekening van 2008 is dan ook opgenomen dat het gerealiseerde resultaat uit die verkoop € [REDACTED] bedraagt en [REDACTED] ten gunste van het resultaat wordt gebracht.<sup>12</sup> Het feit dat Deloitte [REDACTED] met haar *fairness opinion* expertise heeft ingebracht bij de waardering van die [REDACTED], betekent dat sprake is van zelfcontrole, waardoor de onafhankelijkheid van de externe accountant kan worden bedreigd. Indien de externe accountant bijvoorbeeld tot de conclusie zou komen dat de waardebeoordeling onjuist zou zijn, zou deze bedreiging zich in wezen dan wel schijn kunnen openbaren.

In een situatie als deze moet de externe accountant beoordelen of de relatie van Deloitte [REDACTED] met [B] uit [REDACTED] een bedreiging vormt voor zijn onafhankelijkheid, zonodig waarborgen inbouwen om de bedreigingen weg te nemen dan wel terug te brengen en de eindoordelen vastleggen (COS 220 paragraaf 12), en moet hij zich ervan overtuigen dat de juiste procedures met betrekking tot het aanvaarden en voortzetten van de opdracht zijn gevolgd en de eindoordelen terecht zijn en zijn vastgelegd (COS 220 paragraaf 14). Nu in het controledossier geen

<sup>12</sup> [REDACTED]

vastleggingen op deze punten zijn aangetroffen, heeft de externe accountant COS 220 paragrafen 12 en 14, en NVO paragraaf 3.4 (die ziet op de duur van de onafhankelijkheidsverplichting) niet nageleefd bij de aanvaarding van de opdracht.

### Conclusie

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant bij de aanvaarding van zijn opdracht tot het uitvoeren van de wettelijke controle COS 220 paragraaf 14, alsmede COS 220 paragraaf 12, paragraaf 3.4 van de NVO en artikel 25a Wta niet heeft nageleefd.

### 3.3.9 [E]

#### Profielchets

Externe accountant	
Boekjaar	2008
Type onderneming	
Accountantsverklaring	
Verslaggevingsstelsel	IFRS (EU) / Titel 9 boek 2 BW ("optie 3")
Balanstotaal	
Investment property	
Resultaat voor belasting	
Kwaliteitsbeoordeling (OKB)	
Materialiteit	

De activiteiten van de [E] groep bestaan uit

#### 3.3.9.1 Beoordeling opdrachtcontinuering

##### Norm

COS 220 paragraaf 14.

##### Toelichting van de AFM op de norm

De externe accountant moet vaststellen dat de juiste procedures met betrekking tot het continueren van de relatie met de controlecliënt en van de wettelijke controle zijn gevolgd, en dat de eendoordelen die hieromtrent zijn gevormd terecht zijn en zijn vastgelegd. Het aanvaarden en voortzetten van de relaties met de controlecliënt omvat onder meer het in de beschouwing betrekken van de integriteit van de belangrijkste eigenaren, leidinggevende functionarissen op sleutelposities en de organen belast met governance van de controlecliënt.

##### Feiten uit het onderzoeksrapport

- Uit de jaarrekening van [E] blijkt dat de aandelen van [E] voor % in handen zijn van , gevestigd in , en voor % in handen van

[REDACTED]. In het controledossier is een document “understanding the business (structure)” opgenomen, met een overzicht van de concernstructuur. Uit dit overzicht blijkt dat de aandelen van [REDACTED] gehouden worden door [REDACTED], gevestigd op [REDACTED]. Uit het overzicht blijkt niet wie de “ultimate beneficiary owners” (UBO’s) van dit fonds zijn. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat [P Bank] te [REDACTED] hoogstwaarschijnlijk een van de belangrijkste deelnemers is.

- b. Uit een e-mail, gedateerd [REDACTED] 2010, van de externe accountant aan de AFM naar aanleiding van aanvullende vragen van de AFM, blijkt dat de bestuurders van [E] in dienst zijn van [REDACTED] en van [P Bank].
- c. De externe accountant heeft mondeling toegelicht dat het Deloitte [REDACTED] de controlecliënt (voor aanvaarding en continuering) heeft goedgekeurd. In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant dan wel de accountantsorganisatie de UBO’s heeft geïdentificeerd en de integriteit hiervan heeft vastgesteld. In het controledossier zijn evenmin vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft vastgesteld wat de uitkomsten zijn van de beoordeling door het Deloitte [REDACTED], in casu of en welke UBO is geïdentificeerd.
- d. Uit artikel 3, eerste lid, Wwft volgt dat een instelling (in casu: de accountantsorganisatie Deloitte) een cliëntenonderzoek instelt voorafgaande aan de zakelijke relatie. Uit artikel 3, eerste lid, Wwft volgt dat de verplichting bestaat om vast te stellen wie de UBO’s van een rechtspersoon zijn. In artikel 38 Wwft is opgenomen:  
*‘1. Artikel 3, eerste lid, is niet van toepassing ten aanzien van cliënten die reeds op grond van de Wet identificatie bij dienstverlening zijn geïdentificeerd of ten aanzien van wie geen verplichting tot identificatie op grond van die wet was vereist. 2. Gegevens van de in het eerste lid bedoelde personen die reeds op grond van de Wet identificatie bij dienstverlening zijn vastgelegd, worden geacht te zijn vastgelegd ingevolge deze wet.’*  
In het controledossier zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de beoordeling, zoals bedoeld in artikel 38 Wwft, heeft uitgevoerd.

### **Beoordeling van die feiten**

Uit feit c blijkt dat de externe accountant voor opdrachtcontinuering van de wettelijke controle van de jaarrekening 2008 van [E] de UBO’s, zoals genoemd in feiten a en b, niet heeft geïdentificeerd en de integriteit hiervan niet heeft vastgesteld. Uit feit d blijkt dat het vaststellen van de UBO’s tevens een vereiste is op grond van artikel 3, eerste lid, Wwft, rekening houdend met de mogelijke uitzondering van artikel 38 Wwft. Evenmin blijkt uit het controledossier dat de externe accountant voor opdrachtcontinuering van de wettelijke controle van de jaarrekening 2008 van [E] informatie heeft betrokken in zijn beoordeling of de juiste procedures met betrekking tot het aanvaarden en voortzetten van de relaties met opdrachtgevers en van specifieke controleopdrachten zijn gevolgd zoals bedoeld in paragraaf 14 van COS 220. De externe accountant heeft daarmee paragraaf 14 van COS 220 niet nageleefd.



## Zienswijze Deloitte

- Identificatie

In het informatie memorandum (hardcopy) is de gedetailleerde structuur opgenomen, waaruit blijkt dat (100% dochter van [P Bank] ) een belang van % in zal houden. Dit document is in het dossier opgenomen omdat het de daadwerkelijk gerealiseerde structuur weergeeft. Het betreft hier een bestaande cliënt, waarvoor onder de WID een vrijstelling gold. In 2008 hebben zich geen relevante wijzigingen voorgedaan. Uit artikel 38 Wwft volgt dat de eisen inzake het cliëntenonderzoek van art 3 lid 1 Wwft niet van toepassing zijn op cliënten waarvoor onder de WID een vrijstelling gold. Omdat aan die voorwaarde was voldaan is afgezien van het identificeren en vaststellen van de integriteit van de UBO's.

De externe accountant heeft het bovenstaande afdoende gedocumenteerd in document . In document is onder het kopje 'cliëntacceptatie' de volgende standaard vraag opgenomen: *'Is passend antecedentenonderzoek uitgevoerd in het kader van de acceptatie van een nieuwe controlecliënt of nadat bij een bestaande controlecliënt een wisseling is opgetreden van sleutelfunctionarissen of eigenaren?'* In de antwoordbox is de volgende tekst opgenomen: *'Niet van toepassing'*. Uit het antwoord blijkt dat er geen sprake is van een nieuwe controlecliënt of van een wisseling van sleutelfunctionarissen of eigenaren.

Voor een verwijt dat geen identificatie conform de Wwft heeft plaatsgevonden, is geen grond aanwezig. De externe accountant heeft op dit punt in overeenstemming met COS 220 paragraaf 14 gehandeld.

- Integriteit

De AFM meent uit de door haar genoemde feiten a en b af te leiden dat de externe accountant de integriteit van de UBO's niet heeft vastgesteld. Daarbij is door de AFM het document niet in de beschouwing betrokken. In dat document zijn diverse vragen opgenomen en beantwoord die duidelijk maken dat de integriteit beoordeeld is. In de in document opgenomen conclusie bevestigt Deloitte bijvoorbeeld dat de beslissing om de opdracht te continueren is goedgekeurd conform de richtlijnen uit het Deloitte Policies Manual. Tevens is ten aanzien van het voortzetten van deze specifieke opdracht op 2008 door namens Deloitte een beoordeling uitgevoerd (document ), hetgeen tevens is bekrachtigd door het management team van de Function Audit, waarin naast ook zitting hebben. Een vastlegging hiervan is beschikbaar. Daarnaast is in document het risico verbonden met de opdracht weergegeven. Dat bevestigt dat het risico is overwogen.

Uit het voorgaande blijkt dat de externe accountant en Deloitte de integriteit van de UBO's hebben vastgesteld. De AFM geeft in haar beoordelingen aan dat zij een nadere onderbouwing van de weergegeven overwegingen mist. Voor de eis van een nadere onderbouwing is in de wet- en regelgeving geen grondslag te vinden. Een dergelijke grondslag wordt door de AFM ook niet genoemd. De AFM gaat er ten onrechte van uit dat zowel de externe accountant, hun taak niet serieus nemen en zonder deugdelijke grondslag voortzetting van de opdracht accepteren en schriftelijk vastleggen.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 114 van 131

De integriteit van de UBO's is op een correcte wijze en met zorgvuldigheid vastgesteld. De externe accountant heeft ook op dit punt in overeenstemming met COS 220 paragraaf 14 gehandeld.

### **Beoordeling van de zienswijze**

De zienswijze van Deloitte is vrijwel geheel een herhaling van de reactie op het concept-onderzoeksrapport. De AFM reageert hierop als volgt.

- Identificatie

Zoals in het onderzoeksrapport is aangegeven, blijkt uit de reactie van Deloitte slechts dat [REDACTED] een belang van [REDACTED]% zal (gaan) houden, maar niet of dit ook feitelijk is geëffectueerd. Daarnaast zijn in het controledossier geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat het 'structure diagram', waarop Deloitte doelt, is getoetst op juistheid en niet zonder meer voor juist is aangenomen. Zo blijkt niet of de externe accountant heeft vastgesteld of in 2008 wijzigingen hebben plaatsgevonden met betrekking tot de UBO's, die het noodzakelijk maken om de integriteit van de eigenaren van de onderneming, zoals bedoeld in paragraaf 14 van COS 220, te (her)beoordelen. Dit terwijl er kennelijk juist een aanwijzing bestond dat er sprake kon zijn van wijziging, omdat Deloitte in haar reactie zelf stelt dat uit document 1412.1 blijkt dat [REDACTED] een belang van [REDACTED]% zal houden. Onder deze omstandigheden is het enkele door Deloitte ingevulde antwoord "*Niet van toepassing*" in document 1210 niet toereikend.

- Integriteit

Deloitte stelt ten onrechte dat de AFM document [REDACTED] niet in haar beschouwing heeft betrokken. De AFM is hierop naar aanleiding van de reactie van Deloitte op het concept onderzoeksrapport als volgt – uitvoering – ingegaan:

"Document [REDACTED] betreft een standaard vragenlijst die voor elke controleopdracht door de externe accountant moet worden ingevuld en afgetekend. In document [REDACTED] is onder het kopje 'cliëntacceptatie' de volgende standaard vraag opgenomen: '*Is passend antecedentenonderzoeken uitgevoerd in het kader van de acceptatie van een nieuwe controlecliënt of nadat bij een bestaande controlecliënt een wisseling is opgetreden van sleutelfunctionarissen of eigenaren?*'. In de antwoordbox is de volgende tekst opgenomen: '*Niet van toepassing*'. De AFM kan uit dit antwoord noch uit andere onderdelen in document [REDACTED] ontlenen op welke wijze de externe accountant heeft vastgesteld dat er geen wisselingen zijn opgetreden van sleutelfunctionarissen of eigenaren (UBO's). Alleen door daadwerkelijk de identiteit van de dan functionerende sleutelfunctionarissen en UBO's vast te stellen is het mogelijk om vast te stellen of wisselingen hebben plaatsgevonden van sleutelfunctionarissen en UBO's en daarmee dus ook de integriteit van de UBO's te beoordelen. De conclusie '*Niet van toepassing*' die de externe accountant aan de hiervoor weergegeven vraag heeft gekoppeld is dan ook niet onderbouwd.

In document [REDACTED] is onder het kopje '*Voortzetting van de opdracht*' de volgende conclusie bij de vraag '*Toelichting en conclusie met betrekking tot de aanvaardbaarheid van het risico verbonden met het aanvaarden van de opdracht of van de voortzetting van de opdracht*' weergegeven: '*normaal risico opdracht voortzetten*'. De AFM merkt op dat uit document [REDACTED] niet de concrete onderbouwing van de conclusie blijkt. Tevens blijkt noch uit dit document, noch uit andere vastleggingen waar het normale risico op is gebaseerd. In

het betreffende document is namelijk bij het merendeel van de vragen (21 keer) het volgende ‘standaard’ antwoord opgenomen: ‘*We hebben gesproken met het management en gebaseerd op eerdere ervaringen met het management geen beroepsrisico geïdentificeerd*’. Uit het document blijkt niet wanneer, met wie en waarover is gesproken. Uit niets blijkt dat de integriteit van de controlecliënt is beoordeeld en als dit wel gebeurd zou zijn, op basis van welke concrete argumenten de externe accountant heeft geconcludeerd dat de integriteit van de UBO’s niet ter discussie staat.

In document is onder het kopje ‘*Voortzetting van de opdracht*’ een referentie opgenomen naar een document waar de goedkeuring ten aanzien van de voortzetting van de opdracht goedkeuring door blijkt, namelijk document . Uit document blijkt de identificatie van de controlecliënt [E] en een elektronische goedkeuring van voortzetting van de opdracht door op 2008. Uit document blijkt niet welke overwegingen ten grondslag liggen aan de goedkeuring door . Zowel het invullen van standaard document alsmede de goedkeuring door geven de AFM de indruk, mede door de standaard vraagstellingen en de stereotype standaard beantwoordingen hiervan, dat sprake is van een papieren exercitie zonder enige, met feiten onderbouwde, inhoudelijke beoordeling. Zowel uit de aanvullend verkregen documenten en blijkt tevens niet dat de externe accountant voor opdrachtcontinuering van de wettelijke controle van de jaarrekening 2008 van [E] informatie heeft betrokken in zijn beoordeling of de juiste procedures met betrekking tot het aanvaarden en voortzetten van de relaties met opdrachtgevers en van specifieke controleopdrachten zijn gevolgd zoals bedoeld in paragraaf 14 van COS 220 (...).”

- Onderbouwing overwegingen

Ten slotte stelt Deloitte dat de wet- en regelgeving niet voorschrijven dat overwegingen van de externe accountant onderbouwd moeten worden en dat de AFM er ten onrechte van uit gaat dat zowel de externe accountant, hun taak niet serieus nemen en zonder deugdelijke grondslag voortzetting van de opdracht accepteren en schriftelijk vastleggen. Dit laatste is voor rekening van Deloitte. De AFM gaat niet ergens van uit, maar gaat af op de feiten. Die bestaan in dit geval uit vastleggingen waaruit niet blijkt op grond van welke feiten en overwegingen Deloitte de integriteitbeoordeling heeft uitgevoerd. Dat daarbij niet uitsluitend kan worden volstaan met het weergeven van conclusies is naar de mening van de AFM basaal voor iedere controle en expliciet toegelicht in COS 230.

### **Conclusie**

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de externe accountant ten aanzien van het continueren van de relatie met de controlecliënt COS 220 paragraaf 14 niet heeft nageleefd.

### **3.3.10 Weging van de bevindingen**

#### ***Inleiding***

Bij de behandeling van de individuele bevindingen in paragraaf 3.3.1 tot met 3.3.9 is – waar van toepassing – reeds ingegaan op de door Deloitte in de zienswijze naar voren gebrachte argumenten, dat de weging van de bevindingen zou ontbreken, tekortkomingen niet materieel van aard zouden zijn en eventuele tekortkomingen zouden zijn gecompenseerd door andere controlewerkzaamheden. In aanvulling en ter nadere toelichting daarop,

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	116 van 131

wordt in deze paragraaf in algemene zin uiteengezet welke uitgangspunten zijn gehanteerd, hoe het belang van de verschillende bevindingen is gewogen en waarom andere controlewerkzaamheden de bevindingen inzake belangrijke onderdelen van de controle niet kunnen compenseren.

### ***Tekortkomingen op belangrijke onderdelen van de controle***

Zoals weergegeven in paragraaf 1.1 van dit besluit, was het onderzoek inzake de veertien wettelijke controles gericht op een aantal – tevoren aan Deloitte gecommuniceerde – belangrijke onderdelen van de controle, rekening houdend met de specifieke omstandigheden van de controlecliënt. De wettelijke controles zijn niet in hun geheel onderzocht.

Bij tien van de veertien onderzochte wettelijke controles zijn tekortkomingen geconstateerd, die betrekking hebben op één of meerdere belangrijke onderdelen van de controle. In paragraaf 3.3.1 tot met 3.3.9 is uiteengezet waaruit deze tekortkomingen bestaan en in paragraaf 3.4.1 zullen deze nog, onderverdeeld naar COS-normen, worden opgesomd.

De door de AFM als belangrijk aangemerkte onderdelen van de controle ten aanzien van de vakbekwaamheid hebben alle betrekking op het verkrijgen van controle-*informatie*. Het onderwerp *controledocumentatie* (COS 230) heeft de AFM niet zelfstandig aangemerkt als belangrijk onderdeel van de controle. Wanneer een externe accountant niet voldoende controle-informatie verkrijgt, kan hij ook niet voldoen aan de eisen ten aanzien van documentatie. Iedere tekortkoming ten aanzien van het verkrijgen van controle-informatie leidt dus ook tot niet-naleving van COS 230. De AFM heeft ervoor gekozen om alleen in twee duidelijke gevallen<sup>13</sup> de niet-naleving van COS 230 als separate bevinding aan de boete ten grondslag te leggen.

Ook de beide tekortkomingen ten aanzien van de onafhankelijkheid hebben betrekking op onderdelen van de controle, die door de AFM zelfstandig als belangrijk zijn aangemerkt (opdrachtaanvaarding en -continuering).

### ***Compensatie***

Ontoereikende controle-informatie leidt tot onzekerheid over de betrouwbaarheid van de in de jaarrekening opgenomen financiële informatie alsmede tot onzekerheid over de strekking van de accountantsverklaring. Ontoereikende controle-informatie is het gevolg van ontoereikende controle op één of meerdere belangrijke onderdelen. De externe accountant heeft op dat onderdeel of die onderdelen dan in onvoldoende mate voldaan aan de aan hem gestelde regels terzake van zijn vakbekwaamheid.

Bovenstaande volgt ook zonder meer uit de NV COS: niet alleen de controle als geheel moet voldoen aan de Standaarden, maar ook alle controlewerkzaamheden op zichzelf moeten worden uitgevoerd in overeenstemming met alle relevante Standaarden. Dit betekent ook dat ontoereikende onderdelen van de controle niet kunnen worden gecompenseerd door onderdelen die wel toereikend zijn en dat het door Deloitte op verschillende plaatsten gemaakte verwijt van een fragmentarische beoordeling niet opgaat. Eén en ander zal hieronder worden toegelicht:

Uitgangspunt van COS 200 paragrafen 6 en 15 is dat de controle in overeenstemming met de Standaarden (dus

---

<sup>13</sup> [H] (zie 3.3.1.5) en [I] (zie 3.3.2.6).

met alle toepasselijke standaarden) en met een professioneel-kritische instelling dient te worden opgezet en uitgevoerd. Ten aanzien van de reikwijdte van de controle bepaalt COS 200 paragraaf 11 dat de externe accountant bij het bepalen van de werkzaamheden die dienen te worden verricht om een controle in overeenstemming met de Standaarden uit te voeren, dient te handelen in overeenstemming met elke voor de controle relevante Standaard. Daarnaast bepaalt COS 200 paragraaf 14 dat de externe accountant niet dient te rapporteren (als onderdeel van zijn accountantsverklaring) dat zijn werkzaamheden zijn verricht overeenkomstig de Standaarden, tenzij hij geheel heeft voldaan aan alle Standaarden die voor de controle van toepassing zijn. Voorgaande geldt voor elk afzonderlijk onderdeel van de controle. Aldus gaat het bij de controle niet enkel om het naleven van het doel van een bepaalde COS-Standaard, maar om het naleven van alle toepasselijke Standaarden, waarbij met name gewicht wordt toegekend aan de vetgedrukte grondslagen en essentiële werkzaamheden (de niet vetgedrukte zinnen zijn toelichtingen op de grondslagen en essentiële werkzaamheden). De verschillende controlewerkzaamheden moeten ieder voor zich aan de van toepassing zijnde bepalingen uit de Standaarden voldoen. Refereren aan andere controlewerkzaamheden die wel voldoen aan de van toepassing zijnde wet- en regelgeving, heeft dan ook niet tot gevolg dat er geen overtredingen zijn begaan ten aanzien van een ontoereikende controlewerkzaamheid. Voorgaande betekent dat de toereikende onderdelen van de controle de ontoereikende onderdelen niet kunnen compenseren. Niet alleen de controle als geheel, maar ook elk afzonderlijk onderdeel moet in overeenstemming met de NV COS zijn uitgevoerd. Dit betekent ook dat alle binnen één onderdeel van de controle te onderscheiden werkzaamheden toereikend moeten zijn uitgevoerd.

### **3.4 Overtreding artikel 14 Wta door Deloitte**

#### **3.4.1 Externe accountants hebben regelmatig niet voldaan aan beroepsregels**

Voor haar onderzoek heeft de AFM veertien controledossiers van Deloitte geselecteerd. In die veertien dossiers heeft de AFM niet de volledige controles beoordeeld, maar heeft zij zich gericht op een achttal specifieke onderwerpen (zie paragraaf 1.1).

#### ***Vakbekwaamheid***

Uit de beoordeling in paragraaf 3.3 blijkt dat bij tien van de veertien wettelijke controles de externe accountants op één of meerdere onderdelen van de controle in onvoldoende mate hebben voldaan aan de hen gestelde eisen terzake van hun vakbekwaamheid.

Bij alle tien wettelijke controles zien de geconstateerde tekortkomingen (mede) op door de AFM als belangrijk aangemerkte onderdelen van de controle, betrekking hebbend op het verkrijgen van controle-informatie.<sup>14</sup> Deze tekortkomingen zijn als volgt te rubriceren:

- Controle-informatie (COS 200, 240, 250, 300, 315, 320, 330, 500, 545, 550, 600, 610, 620)  
In de controledossiers van acht van de veertien wettelijke controles ([G], [H], [A], [I], [M], [N], [L] en [K]) zijn op één of meerdere belangrijke onderdelen van de controle geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountants toereikende controle-informatie

---

<sup>14</sup> Zie paragrafen 1.1 en 3.3.10 van dit besluit.

hebben verkregen om in staat te zijn redelijke conclusies te trekken waarop hun oordeel kan worden gebaseerd.

- Verantwoordelijkheid externe accountant voor de algehele kwaliteit (COS 220)  
In het controledossier van één van de veertien wettelijke controles ([I]) zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant in voldoende mate de verantwoordelijkheid heeft genomen voor de algehele kwaliteit van de wettelijke controle.
- Evaluatie controleverschillen (COS 320)  
In het controledossier van één van de veertien wettelijke controles ([A]) zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant de evaluatie van controleverschillen op de voorgeschreven wijze heeft uitgevoerd.
- Behandeling aanwijzingen van fraude dan wel overtreding wet- en regelgeving (COS 250)  
In de controledossiers van drie van de twaalf wettelijke controles ([M], [N] en [K]) zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountants een professioneel-kritische houding hebben aangenomen ten aanzien van aanwijzingen van fraude dan wel overtreding van wet- en regelgeving.
- Gebruikmaken van werkzaamheden andere accountants (COS 600)  
In de controledossiers van twee van de twaalf wettelijke controles ([G] en [I]) zijn geen vastleggingen aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountants hebben vastgesteld dat de door de andere accountants uitgevoerde werkzaamheden toereikend zijn voor de doelstellingen van de externe accountants.
- Beoordeling opdrachtaanvaarding en -continuering (COS 220)  
In het controledossier van één van de veertien wettelijke controles ([E]) is geen vastlegging aangetroffen waaruit blijkt dat de externe accountant heeft vastgesteld wie de *ultimate beneficial owner* (UBO) is, waarmee de externe accountant geen toereikende werkzaamheden heeft verricht om de integriteit van de opdrachtgever vast te stellen.

Daarnaast zijn bij twee<sup>15</sup> van de veertien onderzochte wettelijke controles specifieke tekortkomingen geconstateerd op het punt van controledocumentatie (COS 230). Er kan gesteld worden dat bij alle overige bevindingen in het rapport ook steeds sprake is van niet-naleving van COS 230 (niet gedocumenteerd is niet gecontroleerd), maar in deze twee gevallen gaat het om duidelijk zelfstandige tekortkomingen.

### ***Onafhankelijkheid***

Uit de beoordeling in paragraaf 3.3 blijkt dat bij twee van de veertien wettelijke controles ([B] en [I]) de externe accountants bovendien in onvoldoende mate hebben voldaan aan de hen gestelde eisen terzake van hun onafhankelijkheid. Ook hier gaat het om een belangrijk onderdeel van de controle (opdrachtaanvaarding en -continuering).

### ***Conclusie***

De AFM is van oordeel dat de externe accountants binnen Deloitte regelmatig de normen terzake van hun vakbekwaamheid niet hebben nageleefd, dit in alle drie sectoren waarin de controlepraktijk van Deloitte destijds

---

<sup>15</sup> [H] en [I].

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	119 van 131

was onderverdeeld.<sup>16</sup>

### 3.4.2 Tekortkomingen betekenen overtreding zorgplicht van artikel 14 Wta door Deloitte

#### *Overtreding artikel 14 Wta*

Het hierboven vastgestelde feit, dat de externe accountants regelmatig zijn tekortgeschoten in de naleving van hun beroepsregels, betekent dat Deloitte niet heeft voldaan aan haar zorgplicht van artikel 14 Wta. De AFM licht dit als volgt toe.

Ingevolge artikel 14 Wta rust op de accountantsorganisatie de zorgplicht om de randvoorwaarden te creëren voor het adequaat functioneren van de externe accountant en om maatregelen te treffen, indien dit functioneren niet langer strookt met de gestelde eisen.

Uit het feit dat de externe accountants regelmatig tekortschoten, zeker ook waar het belangrijke onderdelen van de controle betrof (zie 3.4.1), volgt dat Deloitte niet heeft zorg gedragen voor het creëren van de noodzakelijke randvoorwaarden.

In dit verband verwijst de AFM in de eerste plaats naar de uitspraak van de rechtbank Rotterdam van 26 februari 2009 in de zaak FAG Accountants/AFM<sup>17</sup>, waarin in het kader van een afgewezen vergunningaanvraag werd overwogen dat uit een aantal door de AFM geconstateerde tekortkomingen door externe accountants volgde “*dat FAG er blijkbaar niet voor heeft zorg gedragen dat haar externe accountants voldeden aan de wettelijke vereisten, waaronder de beroepsregels*”.

Daarnaast is de uitspraak van de voorzieningenrechter van de rechtbank Rotterdam van 19 januari 2012 in de zaak Ernst & Young LLP (EY)/AFM<sup>18</sup> relevant. Evenals in de onderhavige zaak, betrof dit een door de AFM opgelegde boete wegens overtreding van artikel 14 Wta. En evenals Deloitte in haar zienswijze, voerde EY als verweer dat zij beschikte over een uitgebreid stelsel van kwaliteitsbeheersing en daarmee had voldaan aan haar zorgplicht van artikel 14 Wta. De voorzieningenrechter ging hierin niet mee en overwoog het volgende over het betoog van EY inzake het volgens haar goed functionerende stelsel van kwaliteitsbeheersing:

*“Dit betoog faalt. De voorzieningenrechter volstaat in dit verband met een verwijzing naar de in rubriek 2.5 opgesomde tekortkomingen die AFM heeft geconstateerd ter zake van zes van de tien door haar onderzochte controledossiers. Het gaat hier om een grote reeks van tekortkomingen, waaronder zeer ernstige verzuimen, met name ten aanzien van controlecliënt [onderneming, AFM]. EY heeft gelet op de door AFM vastgestelde feiten, welke niet of niet voldoende door EY zijn weersproken, herhaaldelijk niet kunnen voorkomen dat haar externe accountants niet voldeden aan hetgeen bij of krachtens afdeling 3.2 van de Wta is bepaald. Daarmee staat naar voorlopig oordeel van de voorzieningenrechter vast dat EY artikel 14 van de Wta heeft overtreden. Dat gelet*

---

<sup>16</sup> [REDACTED] (zie paragraaf 1.1 van dit besluit).

<sup>17</sup> LJN: BH4580.

<sup>18</sup> LJN: BV2271.

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 120 van 131

*op de toelichting bij artikel 12, tweede lid van het Bta de zorgplicht van artikel 14 van de Wta moet worden opgevat als een inspanningsverplichting en niet als een resultaatsverplichting, maakt dit niet anders. Gelet op de hoeveelheid en de ernst van de tekortkomingen in zes van de tien gecontroleerde dossiers is de voorzieningenrechter namelijk van oordeel dat AFM terecht heeft aangenomen dat EY niet datgene heeft gedaan dat van haar kan worden gevergd om ervoor te zorgen dat de aan haar verbonden externe accountants de toepasselijke wet- en regelgeving naleven bij het verrichten van wettelijke controles.*

*Het hebben van een (toereikend) stelsel van kwaliteitsbeheersing als bedoeld in artikel 18, eerste lid, van de Wta kan dan ook niet vrijwaren van overtreding van artikel 14 van de Wta. Het niet naleven van artikel 18, eerste lid, van de Wta was ten tijde in geding immers zelfstandig beboetbaar gesteld in de bijlage bij het Bta (tariefnummer 5).”*

Daaraan voegde de voorzieningenrechter toe dat EY, “gelet op het aantal en de aard van de tekortkomingen in zes van de tien onderzochte controledossiers ook een substantieel verwijt te maken [is] van het niet naleven van haar zorgplicht”.

Ook in de onderhavige zaak is sprake van “een grote reeks van tekortkomingen, waaronder zeer ernstige verzuimen”. Verwezen wordt naar de algemene samenvatting van de bevindingen in paragraaf 3.2, de behandeling per bevinding in paragraaf 3.3 en de weergave van de tekortkomingen per COS-norm in paragraaf 3.4.1. En gelet op het aantal en de ernst van de bevindingen van de AFM, moet worden vastgesteld dat ook Deloitte “herhaaldelijk niet [heeft] kunnen voorkomen dat haar externe accountants niet voldeden aan hetgeen bij of krachtens afdeling 3.2 van de Wta is bepaald” en daarmee op ‘substantieel verwijtbare’ wijze haar zorgplicht heeft overtreden.

[REDACTED]

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat Deloitte met betrekking tot de wettelijke controles over het boekjaar 2008 niet heeft voldaan aan haar zorgplicht van artikel 14 Wta.

### ***Belang van de norm***

De AFM benadrukt dat overtreding van artikel 14 Wta als ernstig moet worden beschouwd, gelet op het volgende.

De accountant geeft een (al dan niet goedkeurende) verklaring af over de getrouwheid van door ondernemingen of instellingen gepresenteerde financiële gegevens, ten behoeve van het publiek. De accountant heeft derhalve een belangrijke publieke taak, in die zin dat de getrouwheid van deze gepresenteerde financiële gegevens niet door alle gebruikers eenvoudig of tegen aanvaardbare kosten valt te controleren. Het publiek moet er op kunnen vertrouwen dat de verklaring van de accountant op een juiste, vakbekwame en integere manier tot stand is gekomen, aangezien het publiek zelf deze controle niet of nauwelijks kan effectueren. Indien dit vertrouwen ontbreekt, vormt dit een probleem voor het maatschappelijk verkeer (bedrijfsleven, overheid, financiële markten) ten behoeve waarvan de accountant zijn verklaringen afgeeft. Het is in die zin van essentieel belang dat de externe accountant zich bewust



is van dit publieke belang gedurende de gehele controle.<sup>19</sup>

### 3.4.3 Geen risicoansprakelijkheid of strijd met rechtszekerheidsbeginsel/bepaalbaarheidsgebod

#### *Geen risicoansprakelijkheid*

Met de vaststelling dat Deloitte toerekenbaar niet heeft voldaan aan haar zorgplicht van artikel 14 Wta, is ook haar stelling weerlegd dat een boete in strijd zou komen met artikel 6 EVRM (geen straf zonder schuld, geen risicoansprakelijkheid).

#### *Geen strijd met rechtszekerheidsbeginsel/bepaalbaarheidsgebod*

Op de stelling van Deloitte, dat een boete strijd zou opleveren met het rechtszekerheidsbeginsel en bepaalbaarheidsgebod van artikel 7 EVRM, reageert de AFM als volgt.

De in paragraaf 3.3 behandelde tekortkomingen vloeien rechtstreeks voort uit de COS-normen en waar het gaat om interpretatie van die normen moet het, gelet op de aard en/of ernst van de tekortkomingen, voor de externe accountants voldoende kenbaar zijn geweest dat zij de desbetreffende normen (mogelijk) niet naleefden. Van strijd met het rechtszekerheidsbeginsel en bepaalbaarheidsgebod van artikel 7 EVRM is daarom geen sprake.

De door Deloitte aangehaalde uitspraak van de rechtbank Rotterdam van 7 april 2011 inzake KSG Registeraccountants maakt dit niet anders. Voor zover in de onderhavige zaak al sprake is van een strengere beoordeling van de COS-normen dan in de branche gebruikelijk was, komt die beoordeling voor Deloitte niet als een verrassing.

, zoals hieronder zal worden toegelicht:

- 

- 

<sup>19</sup> Kamerstukken II, 29 658, nr. 3, blz. 1-2.

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	122 van 131

Deloitte was derhalve ten tijde van de wettelijke controles over 2008 zeer wel op de hoogte op de wijze van beoordeling van de COS-normen door de AFM.

Voorts verwijst de AFM naar de eerder genoemde uitspraak van de voorzieningenrechter van de rechtbank Rotterdam van 19 januari 2012 in de zaak EY/AFM, waarin over het rechtszekerheidsbeginsel en het bepaalbaarheidsgebod werd overwogen:

*“Evenmin kan EY worden gevolgd in haar betoog dat de boeteoplegging in strijd komt met het in artikel 7 EVRM neergelegde beginsel van rechtszekerheid en het bepaaldheidsgebod. Naar het oordeel van de voorzieningenrechter was de interpretatie die AFM geeft aan artikel 14 van de Wta voldoende voorzienbaar. Niet alleen acht de voorzieningenrechter de uitleg die AFM aan diverse COS-bepalingen – waaronder de COS 600 – geeft in overeenstemming met de tekst ervan (vergelijk College van Beroep voor het bedrijfsleven 11 september 2008, LJN BF0385), maar voorts geldt voor diverse tekortkomingen dat die hebben plaatsgevonden nadat AFM in een rondetafelgesprek met de zogenaamde “big 4” kantoren – waaronder EY – op 19 december 2008 aandacht heeft gevraagd voor een aantal geconstateerde kwetsbaarheden in het systeem van accountantscontrole, waaronder de rol van de groepsaccountant, de waardering van financiële activa, de toelichting van onzekerheden in de jaarrekening en de documentatie van de controle in het controledossier van de accountant. Ten aanzien van de tekortkomingen ter zake van COS 600 was EY dus gewaarschuwd.”*

Deze overweging is voor de onderhavige zaak zeer relevant. Ook voor Deloitte was de interpretatie van de diverse COS-bepalingen voorzienbaar, omdat de door de AFM gegeven uitleg in overeenstemming is met de tekst ervan. En ook hier is het voorbeeld van de uitleg door de AFM van COS 600 van toepassing, bij de wettelijke controle van [I] (zie paragraaf 3.3.2.5) en in het bijzonder die van [G] (zie paragraaf 3.3.7.1).

Daarnaast was ook Deloitte aanwezig bij het door de voorzieningenrechter aangehaalde rondetafelgesprek van 19 december 2008, waarbij de AFM onder meer aandacht heeft gevraagd voor COS 600 en financiële instrumenten. Met betrekking tot die financiële instrumenten is onder meer gesproken over het binnen IFRS niet toegestane voorzichtigheidsbeginsel. Dit is nader toegelicht in paragraaf 3.3.6.1 van dit besluit (controle toelichting op de jaarrekening van [A]).

De door Deloitte nog aangehaalde uitspraak van de rechtbank Rotterdam van 4 mei 2011 inzake Mercedes-Benz Financial Services Nederland B.V. mist tot slot relevantie voor de onderhavige zaak. De door de AFM geconstateerde tekortkomingen vloeien voort uit de COS-normen en daaraan wordt in deze zaak getoetst.

### **3.5 Reactie op resterende aspecten zienswijze Deloitte**

In paragraaf 3.3 is ingegaan op de aspecten van de zienswijze van Deloitte, die betrekking hebben op de specifieke bevindingen uit het onderzoeksrapport, en in paragraaf 3.4 op de zienswijze ten aanzien van de zorgplicht van artikel 14 Wta.

De resterende door Deloitte in de zienswijze naar voren gebrachte punten zullen in deze paragraaf aan de orde komen.

### 3.5.1 Representativiteit geselecteerde controledossiers

In het onderzoeksrapport is opgenomen op basis waarvan de AFM de veertien controledossiers heeft geselecteerd.<sup>20</sup> Dertien van de veertien dossiers zijn geselecteerd, omdat deze vielen binnen de speerpunten van de AFM voor haar reguliere onderzoeken in 2009 (m.b.t. boekjaar 2008). Deze speerpunten waren:

- groepscontroles (COS 600);
- continuïteit;
- financiële instellingen – financiële activa;
- bouwondernemingen – onderhanden projecten;
- automotieve;
- vastgoed,

en zijn (onder meer) aan Deloitte gecommuniceerd tijdens de kick-off meeting van 28 oktober 2009.

Het veertiende dossier, [I], is geselecteerd omdat Deloitte wettelijke controles verricht bij [REDACTED].

Ook zijn de veertien geselecteerde controledossiers verdeeld over de drie sectoren die Deloitte destijds in haar controlepraktijk hanteerde, [REDACTED] en is in die veertien dossiers sprake van elf verschillende externe accountants.<sup>21</sup>

Met het bovenstaande heeft de AFM voldoende gemotiveerd op basis waarvan zij de selectie heeft gemaakt en uit die motivering blijkt dat de selectie op redelijke gronden heeft plaatsgevonden en representatief is.

Wat betreft het *aantal* van de geselecteerde dossiers (14 van de volgens Deloitte in totaal circa 3.200 wettelijke controles), heeft Deloitte nog verwezen naar artikel 19 van de aanbeveling van de Europese Commissie van 6 mei 2008 (2008/362/EG), kort gezegd inhoudend dat bij een inspectie ten minste een aanmerkelijk deel van de controledossiers wordt geselecteerd, op basis van een analyse van het risico dat de wettelijke controle van de jaarrekeningen inadequaat is uitgevoerd<sup>22</sup>. Deze analyse is voorafgaand aan de selectie van de controledossiers door de AFM ook uitgevoerd. Eerst heeft de AFM een selectie gemaakt van sectoren die geraakt zijn, of zouden kunnen zijn, door de financiële crisis. Dat waren in het bijzonder de financiële sector en de sectoren bouw, vastgoed en automotieve. Voorts zijn er, per kantoor, dossiers uitgezocht naar aanleiding van de controlecliënten die binnen deze risicosectoren vielen. Een ‘aanmerkelijk deel’, waarover de aanbeveling spreekt, is daarmee afhankelijk van de geselecteerde risicosector en daarnaast ook afhankelijk van het betreffende kantoor. Met deze werkwijze heeft de AFM conform de aanbeveling gehandeld, door dossiers te selecteren op basis van een analyse van het risico dat de wettelijke controle van de jaarrekening inadequaat is uitgevoerd.

Ook verwijst de AFM naar de reeds eerder genoemde uitspraak van de voorzieningenrechter van de rechtbank Rotterdam van 19 januari 2012 in de zaak EY/AFM, waarin terzake van de representativiteit van de door de AFM

---

<sup>20</sup> Pag. 6 en 7 onderzoeksrapport.

<sup>21</sup> Zie overzicht in paragraaf 1.1.

<sup>22</sup> Aanbeveling van de Commissie van 6 mei 2008 inzake de externe kwaliteitsborging voor wettelijke auditors en auditkantoren die jaarrekeningen van organisaties van openbaar belang controleren (2008/362/EG).

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	124 van 131

onderzochte wettelijke controles (tien in dat geval) werd overwogen:

*“Anders dan EY is de voorzieningenrechter van oordeel dat AFM niet gehouden was een meer diepgravend onderzoek te verrichten. AFM heeft aan de hand van tien dossiers nauwgezet onderzocht of de toepasselijk[e] standaarden zijn nageleefd door de externe accountant en heeft voorts zeer concreet aangegeven welke tekortkomingen zij in zes dossiers heeft geconstateerd. Dat er in totaal 3400 wettelijke controles door EY zijn verricht, kan daar niet aan afdoen.”*

De door de AFM uitgevoerde deelwaarneming was derhalve voldoende representatief om daaruit een conclusie te kunnen trekken omtrent de naleving door Deloitte van de zorgplicht ex artikel 14 Wta.

### **3.5.2 Boete als ultimum remedium**

De door Deloitte aangehaalde passage uit Memorie van Toelichting op de Wta dient te worden gelezen in het licht van de daaraan voorafgaande passage. Daaruit volgt dat de wetgever met de zin *“Handhaving door de AFM van de eisen die worden gesteld aan de externe accountant is een ultimum remedium”* doelt op de handhaving van de AFM jegens de externe accountant, en niet op handhaving jegens de accountantsorganisatie, waarom het in onderhavig boeteadvies gaat. Dit laat zich als volgt toelichten.

De wetgever maakt allereerst een onderscheid tussen maatregelen die de AFM zelf rechtstreeks kan treffen jegens de accountantsorganisatie en de maatregelen die de AFM indirect kan treffen jegens de externe accountant, door een verzoek in te dienen bij de accountantskamer: *“De AFM krijgt op grond van dit wetsvoorstel ook de mogelijkheid maatregelen te treffen ten aanzien van iedere accountantsorganisatie en kan – indien nodig – de accountantskamer verzoeken om maatregelen jegens een externe accountant.”*

Dit wordt vervolgens uitgewerkt. Eerst licht de wetgever de procedure toe ten aanzien van handhaving jegens de accountantsorganisaties. Hierbij geldt de gebruikelijke gang van zaken: een door de AFM opgelegde repressieve maatregel, eventueel beroep bij de rechtbank Rotterdam en hoger beroep bij het CBB: *“De AFM houdt doorlopend toezicht op de naleving van de aan de accountantsorganisaties en de externe accountants gestelde eisen. Tegen de accountantsorganisaties kan de AFM repressief ingrijpen met de in het bestuursrecht gebruikelijke instrumenten. Daarbij is het sluitstuk beroep bij de bestuursrechter in Rotterdam met eventueel hoger beroep bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven.”* [onderstreping AFM]

Daarna behandelt de wetgever de procedure ten aanzien van handhaving jegens de externe accountant zelf:

*“Handhaving door de AFM van de eisen die worden gesteld aan de externe accountant is een ultimum remedium. In eerste instantie zal de AFM de accountantsorganisatie aansporen om maatregelen te treffen jegens een aan haar verbonden accountant die bij het uitvoeren van werkzaamheden betreffende de totstandkoming of de uitvoering van een opdracht tot het verrichten van wettelijke controles handelt of heeft gehandeld in strijd met de normen (zie artikel 12, eerste lid). Het is een zorgplicht voor de accountantsorganisatie om de randvoorwaarden te creëren voor het adequaat functioneren van de externe accountant en om maatregelen te treffen, indien dit functioneren niet langer strookt met de gestelde eisen. De externe accountant heeft vanzelfsprekend de plicht om*

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 125 van 131

*de tot hem gerichte normen na te leven. Indien hij handelt of heeft gehandeld in strijd met de artikelen 23, 24, 26 of 27 is hij onderworpen aan tuchtrechtspraak. De tuchtzaken worden behandeld door de accountantskamer te Zwolle. De accountantskamer zal een rechtsprekend college worden, verbonden aan de rechtbank Zwolle-Lelystad. Een ieder kan in beginsel tegen de externe accountant een klacht indienen bij de accountantskamer. De AFM zal dit in de voorkomende gevallen in ieder geval doen.”*

Indien de AFM dus gebreken constateert ten aanzien van de eisen die worden gesteld aan de externe accountant, dient zij blijkens de Memorie van Toelichting in beginsel in eerste instantie de accountantsorganisatie aan te spreken. Handhaving jegens de externe accountant zelf, door een klacht in te dienen bij de accountantskamer, is een *“ultimum remedium”*.

Ook op dit punt verwijst de AFM naar de uitspraak van de voorzieningenrechter van de rechtbank Rotterdam van 19 januari 2012 in de zaak EY/AFM, waarin over het betoog van EY, dat een boete vooraf zou moeten worden gegaan door een waarschuwing, werd overwogen:

*“Het betoog van EY dat de bestuurlijke boete als ultimum remedium pas kan worden ingezet na eerst een waarschuwing te hebben gegeven volgt de voorzieningenrechter niet. De wetsgeschiedenis van de Wta waarop EY zich beroept ziet, zoals AFM terecht stelt, op het optreden van de toezichthouder tegen de externe accountant en niet op handhaving ten aanzien van de accountantsorganisatie.”*

Met het onderhavige besluit volgt de AFM derhalve exact de kennelijke bedoeling van de wetgever, door Deloitte aan te spreken op haar zorgplicht ten aanzien van de naleving door de externe accountants van het bij of krachtens Afdeling 3.2 van de Wta bepaalde, in plaats van (direct) bij de accountantskamer klachten in te dienen tegen die externe accountants.

[REDACTED]

[REDACTED]

### **3.5.3 Publicatie van de boete**

Op de zienswijze van Deloitte ten aanzien van de publicatie van de boete reageert de AFM als volgt:

- De AFM deelt niet de visie van Deloitte, dat de AFM met de publicatie van het ‘Rapport algemene bevindingen kwaliteit accountantscontrole en kwaliteitsbewaking’ op 1 september 2010 haar geheimhoudingsverlichting zou hebben geschonden en daarmee Deloitte reputatieschade zou hebben toegebracht, dat door de publicatie van het rapport de doelstellingen van openbaarmaking van een boete reeds zouden zijn bereikt en dat openbaarmaking van een boete daarom uitsluitend als punitieve sanctie zou moeten worden beschouwd.

De doelstelling van het rapport was om aan te kaarten dat de kwaliteit van de accountantscontrole

fundamenteel moest worden verbeterd. Uit het onderzoek van de AFM was gebleken dat bij alle *Big Four*-kantoren de controles in verschillende sectoren tekort waren geschoten. Het rapport is uitsluitend opgesteld om deze algemene, kantooroverstijgende problematiek aan te kaarten, zonder naar buiten te brengen bij welk kantoor welke bevinding is gedaan.

Ook overigens is niet in te zien hoe de publicatie van het – generieke – rapport ertoe zou kunnen leiden dat openbaarmaking van de onderhavige boete strijd zou (kunnen) opleveren met het doel van het door de AFM uit te oefenen toezicht op de naleving van de Wta. Tot slot benadrukt de AFM dat openbaarmaking van een boete geen punitieve sanctie is<sup>23</sup> en dat het uitgebrachte rapport dit niet anders maakt.

- Het boetebesluit bevat die feiten, omstandigheden en overwegingen, die noodzakelijk zijn voor een deugdelijke motivering. Met betrekking tot de door Deloitte geuite zorg ten aanzien van vertrouwelijke, concurrentie- en privacygevoelige informatie, merkt de AFM op dat na toezending van het boetebesluit Deloitte gedurende drie werkdagen in de gelegenheid wordt gesteld om aan te geven of er passages in de te publiceren versie van het besluit staan, die naar het oordeel van Deloitte nog geschoond zouden moeten worden. Ook wat dit betreft is dus niet in te zien hoe openbaarmaking van het boetebesluit strijd zou (kunnen) opleveren met het doel van het door de AFM uit te oefenen toezicht op de naleving van de Wta

De door Deloitte naar voren gebrachte argumenten kunnen daarom niet leiden tot het afzien van publicatie. In de meergenoemde uitspraak van 19 januari 2012 in de zaak EY/AFM heeft de voorzieningenrechter het in die zaak gelijkkluidende standpunt van de AFM inzake publicatie ook onderschreven. Daarin werd overwogen:

*“AFM is dan ook verplicht om tot openbaarmaking van de boeteoplegging over te gaan, behoudens het bepaalde in het vierde lid van artikel 67 van de Wta. Voornoemd artikellid staat naar het oordeel van de voorzieningenrechter niet in de weg aan openbaarmaking want niet valt in te zien dat de openbaarmaking van het besluit in strijd is of zou kunnen komen met het doel van het door de toezichthouder uit te oefenen toezicht op de naleving van de Wta.”*

Van openbaarmaking na bekendmaking van het boetebesluit kan daarom niet worden afgezien en vooralsnog is de AFM van oordeel dat van openbaarmaking na het definitief worden van het boetebesluit evenmin kan worden afgezien.

---

<sup>23</sup> Zie wetsgeschiedenis Wft: TK 2005-2006, 29 708, nr. 19, p. 420. Bij de totstandkoming van de Wta heeft de wetgever beoogd om het Wta-publicatieregime te laten aansluiten bij het regime van de Wft (TK 2007-2008, 31 270, nr. 3. p. 21).

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ- [REDACTED]  
Pagina 127 van 131

## 4. Besluit

### 4.1 Besluit tot boeteoplegging

Op grond van het voorgaande heeft de AFM besloten om aan Deloitte een bestuurlijke boete op te leggen<sup>24</sup>, omdat Deloitte bij het uitvoeren van wettelijke controles over 2008 er niet, dan wel onvoldoende, voor heeft zorg gedragen dat haar externe accountants de beroepsregels hebben nageleefd. Daarmee heeft Deloitte artikel 14 Wta overtreden.

#### Hoogte van de boete

Voor deze overtreding geldt op grond van artikel 55 Wta juncto artikel 40 Bta juncto artikel 1 van de bijlage bij het Bta een basisbedrag van € 5.445,-.

Deloitte heeft geen opgave gedaan van haar jaaromzet uit wettelijke controles. Dit betekent dat, ingevolge artikel 2 van de Bijlage behorende bij artikel 40 van het Bta, draagkrachtfactor 10 van toepassing is.

De in de wet voorziene hoogte van de boete bedraagt derhalve € 54.450,- .

Tegen de hierna weer te geven achtergrond, ziet de AFM geen redenen om de boete te matigen. In de wetsgeschiedenis van de Wta is het belang van het objectieve oordeel van de accountant voor het functioneren van de economie benadrukt. Waar de kernfunctie van de accountant is het toevoegen van zekerheid in het maatschappelijk verkeer, verliest deze functie haar waarde door het wegvallen van het in de accountantsverklaring gestelde vertrouwen. Een reeks aan gebeurtenissen in het recente verleden heeft het vertrouwen in de accountant ernstig ondergraven. De Wta beoogt gestalte te geven aan een gerechtvaardigd herstel van het vertrouwen in de accountant en de door hem ten behoeve van het publiek gegeven verklaringen.

De onderhavige overtreding van artikel 14 Wta acht de AFM ernstig. De overtreding ziet op de wettelijke controles, hetgeen rechtstreeks de kernactiviteit van de accountantsorganisatie raakt.

Overigens heeft Deloitte geen beroep gedaan op matiging van de boete.

Het bedrag dient binnen zes weken te worden overgemaakt op bankrekening [REDACTED] ten name van AFM te Amsterdam, onder vermelding van factuurnummer [REDACTED]. Deloitte ontvangt geen afzonderlijke factuur voor dit bedrag.

De boete moet worden betaald binnen zes weken na de datum van dit besluit.<sup>25</sup> Als Deloitte bezwaar maakt tegen dit besluit wordt de verplichting om de boete te betalen geschorst totdat op het bezwaar is beslist. Die verplichting wordt ook geschorst als Deloitte na de bezwaarprocedure in beroep gaat, totdat op het beroep is beslist.<sup>26</sup>

<sup>24</sup> De AFM heeft de bevoegdheid om een boete op te leggen op grond van artikel 54 Wta.

<sup>25</sup> Artikel 4:87, eerste lid, en de artikelen 3:40 en 3:41 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb).

<sup>26</sup> Artikel 56, eerste lid, Wta.

Datum	15 februari 2012
Ons kenmerk	JZ- [REDACTED]
Pagina	128 van 131

Over de periode dat de verplichting om de boete te betalen is geschorst, moet Deloitte wel wettelijke rente betalen.<sup>27</sup>

#### **4.2 Besluit tot openbaarmaking van de boete**

Omdat de AFM aan Deloitte een boete oplegt wegens de overtreding van artikel 14 Wta, moet de AFM het besluit tot boeteoplegging openbaar maken, nadat dit definitief is geworden (nadat het niet langer mogelijk is om bezwaar of beroep in te stellen).<sup>28</sup> Daarnaast moet de AFM het besluit ook al eerder openbaar maken, namelijk na het verstrijken van vijf werkdagen nadat dit aan Deloitte is toegestuurd.<sup>29</sup>

De wetgever heeft het openbaar maken van bestuurlijke boetes verplicht om deelnemers op de financiële markten te waarschuwen. Dit in het belang van de ordelijke en transparante financiële marktprocessen, zuivere verhoudingen tussen marktpartijen en de zorgvuldige behandeling van cliënten.<sup>30</sup> Indien de openbaarmaking van het besluit in strijd is of zou kunnen komen met het doel van het door de AFM uit te oefenen toezicht op de naleving van de Wta, blijft ingevolge het vierde lid van artikel 67 Wta openbaarmaking achterwege.<sup>31</sup> Van dat laatste is naar het oordeel van de AFM in dit geval geen sprake, zoals is toegelicht in paragraaf 3.5.3 van dit besluit.

Vooralsnog is de AFM van oordeel dat van openbaarmaking na het definitief worden van het boetebesluit evenmin kan worden afgezien.

De AFM publiceert de volledige tekst van het boetebesluit (met uitzondering van vertrouwelijke informatie) op haar website, onder begeleiding van een persbericht met de kern van het boetebesluit. Ook wordt een bericht over de boete opgenomen in de periodieke AFM-nieuwsbrief. De AFM kan daarnaast het besluit publiceren door middel van een advertentie in één of meer landelijke dagbladen.

De bijlage bij dit besluit bevat de volledige tekst van het besluit dat op de website van de AFM openbaar zal worden gemaakt, geschoond van vertrouwelijke informatie. Mocht u van mening zijn dat er desondanks vertrouwelijke tekst in staat die geschoond zou moeten worden, dan verneemt de AFM dat graag zo spoedig mogelijk, maar uiterlijk binnen 3 werkdagen na bekendmaking van dit besluit.

De volgende basistekst wordt in het te publiceren persbericht en/of de advertentie opgenomen:

---

<sup>27</sup> Artikel 56, tweede lid, Wta.

<sup>28</sup> Artikel 68 Wta.

<sup>29</sup> Artikel 67, eerste lid, onder a, Wta.

<sup>30</sup> Vergelijk PG 29708, nr. 19, p. 301-303, p. 420-421, nr. 20, p. 30 en nr. 39, p. 8-10. De wetgever heeft beoogd om het publicatieregime in de Wta te laten aansluiten op het regime in de Wft.

<sup>31</sup> Artikel 67, vierde lid, Wta (publicatie na bekend maken van het boetebesluit) en artikel 68 Wta (publicatie na rechtens onaantastbaar worden van het besluit).



Datum 15 februari 2012

Ons kenmerk JZ- [redacted]

Pagina 129 van 131

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

- [redacted]
- [redacted]

- [REDACTED]
- [REDACTED]
- [REDACTED]

[REDACTED]

Het besluit van de AFM kan door belanghebbende(n) ter toetsing aan de rechter worden voorgelegd.

Het volledige besluit kunt u hiernaast in PDF-formaat downloaden. Bij vragen of klachten kunt u contact opnemen met het Meldpunt Financiële Markten van de AFM: 0900-5400 540 (0,05 euro per minuut).

*De AFM bevordert eerlijke en transparante financiële markten. Wij zijn de onafhankelijke gedragstoezichthouder op de markten van sparen, lenen, beleggen en verzekeren. De AFM bevordert zorgvuldige financiële dienstverlening aan consumenten en ziet toe op een eerlijke en efficiënte werking van kapitaalmarkten. Ons streven is het vertrouwen van consumenten en bedrijven in de financiële markten te versterken, ook internationaal. Op deze manier draagt de AFM bij aan de welvaart en de economische reputatie van Nederland.”*

Let op: De AFM kan, al naargelang de omstandigheden op het moment van publicatie, bovengenoemde publicatietekst wijzigen of aanvullen.

Publicatie vindt niet eerder plaats dan nadat vijf werkdagen zijn verstreken na de dag waarop het besluit tot boeteoplegging aan Deloitte bekend is gemaakt. De publicatie wordt opgeschort als Deloitte verzoekt om een voorlopige voorziening als bedoeld in artikel 8:81 Awb. Publicatie wordt dan in elk geval geschorst, totdat de voorzieningenrechter een uitspraak heeft gedaan.

Als Deloitte om een voorlopige voorziening vraagt, verzoekt de AFM dit per e-mail ([blp-functionaris@afm.nl](mailto:blp-functionaris@afm.nl)) aan haar door te geven. Ook vraagt de AFM Deloitte het verzoek om een voorlopige voorziening per fax toe te sturen (faxnummer 020 - 797 3833). Als Deloitte niet overgaat tot het indienen van een verzoek om een voorlopige voorziening, zal de AFM de boete openbaar maken, op de wijze zoals hiervoor genoemd.

De AFM zal na het definitief worden van dit besluit aan haar verplichting tot publicatie op grond van artikel 68 Wta uitvoering geven door aan het eerdere persbericht de volgende update toe te voegen:

Datum 15 februari 2012  
Ons kenmerk JZ-  
Pagina 131 van 131

*“Update [datum waarop de update op de site verschijnt]: Het besluit van de AFM is inmiddels definitief geworden en kan door belanghebbenden niet meer ter toetsing aan de rechter worden voorgelegd.”*

Een eventuele geschoonde beslissing op bezwaar wordt dan toegevoegd. Nadat dit besluit definitief is geworden, zal geen nadere aankondiging plaatsvinden, alvorens tot deze tweede publicatie wordt overgegaan.

## 5. Hoe kunt u bezwaar maken?

Iedere belanghebbende kan tegen deze beschikking bezwaar maken door binnen zes weken na bekendmaking daarvan een bezwaarschrift in te dienen bij de AFM, t.a.v. Juridische Zaken, Postbus 11723, 1001 GS, Amsterdam. Een bezwaarschrift kan ook per fax (faxnummer 020-797 3835), per e-mail (e-mailadres [bezwarenbox@afm.nl](mailto:bezwarenbox@afm.nl)) of met het bezwaarformulier op de website van de AFM ([www.afm.nl/bezwaar](http://www.afm.nl/bezwaar)) worden ingediend. Aan deze elektronische verzending stelt de AFM nadere eisen die op haar website worden toegelicht. Een van die eisen is dat een bezwaarschrift niet aan andere AFM faxnummers of AFM e-mailadressen dan de hier genoemde kan worden gestuurd. De AFM neemt het bezwaarschrift alleen inhoudelijk in behandeling als aan deze eisen is voldaan.

Hoogachtend,  
Autoriteit Financiële Markten

[was getekend]  
Assistent boetefunctionaris

[was getekend]  
Plaatsvervangend boetefunctionaris